

ישיבה מס' 11 – 10.3.00 – קרקעות

מרדכי קרמניצר: אני רוצה להודות לאורחים שלנו, שהסכימו לבוא ולהעשיר אותנו בידיעותיהם ובעמדותיהם. כמו שכולנו עוקבים, אז במסגרת קשר האליטות, העיתוי של ההחלטה של בג"צ הוא לגמרי לא מקרי והוא אולי נותן לדיון שלנו איזה שהוא אופי יותר מציאותי ורלבנטי.

מי שהיה צריך לנהל את הדיון הזה זה ראסם חמאיסי והוא בודאי יצטרף אלינו ויוביל בהמשך, אבל חשבנו שלא כדאי לחכות, לכן אנחנו נתחיל בהצגת הדברים של פרופ' אורן יפתחאל.

יש לי רק שתי בקשות לדוברים: אחת זה להיצמד למסגרת הזמן של רבע שעה בהצגת הדברים, ו-(ב), אני מבין שכולנו נעסוק בהיסטוריה ובעבר, שהם לא בלתי חשובים, אבל כל מי שיש לו מה להגיד על העתיד, על פתרונות, על לאן הולכים בסוגיה הקשה הזאת של הקרקעות, מוזמן ומתבקש להגיד גם משהו על מה אפשר ומה ראוי לעשות בתחום הזה. אז בבקשה.

אורן יפתחאל:

דבר ראשון רציתי להודות לכם שהזמנתם אותי, ואני חושב שהפורום הזה בכלל, אני זוכר שהוא התגבש לפני בערך שנה וחצי, והדיון הזה בפרט, הם מאוד מאוד חשובים. אי אפשר להפריז בחשיבות שלהם ואני מאוד מברך אתכם על זה. אשמח לתרום את מה שאני עושה לטובת הדיון הזה וגם מעבר כמובן. אני פה בדיאלוג עם מספר אנשים.

מה שאני אציג מתחבר באיזה מקום לעבודה שאני עושה עם סנדי קדר, אם כי אני יותר אפרט על דברים שעשיתי לפני כן וסנדי יפרט את מה שאנחנו עושים בזמן האחרון, שזה פחות או יותר ניתוח גיאוגרפי משפטי פוליטי של משטר המקרקעין הישראלי.

אז מה שאני ארצה זה להציג את המסגרת, אני לא ארחיב עליה בצורה תיאורטית, כי זה לא בדיוק הפורום, אבל בכל זאת אני חושב שהיא מסגרת שנותנת כוח הסברי. אנחנו מגדירים את המדינה הישראלית כמדינה אתנוקרטית. מאפייני המדינה האתנוקרטית מתבטאים בתחומים רבים של השלטון ואחד הצירים המרכזיים זה תחום המקרקעין.

אז רק בשתיים-שלוש מילים מהי אתנוקרטיה. אתנוקרטיה זה משטר המיועד לאפשר ולסייע להתפשטות של קבוצה אתנית לאומית בטרטוריה שנויה במחלוקת. הפרוייקט המרכזי של המשטר הזה, היכן שאנחנו לא מוצאים אותו בעולם, הוא התפשטות אתנית שהיא גם טריטוריאלית, גם כלכלית, בהרבה מקומות גם דתית, גם פוליטית. במרחב הישראלי-פלשתיני אנחנו מזהים את הצלע המרכזית שלו בייחוד. באסטוניה זה אסטוניזציה, לאחר שאסטוניה עברה רוסיפיקציה. ביוון אחרי השלטון הטורקי זה היה יונוזציה. אנחנו מוצאים את זה בהרבה מקומות בעולם-

כל הטריטוריה השנויה במחלוקת של ישראל-פלשתיין, עוברת תהליך של ייחוד, אולי עד העשר השנים האחרונות, אז הוא נעצר באיזה שהוא מקום, וזה מתבטא בהרבה תחומים של השלטון.

משה ארנס: מה הייתה הציונות? להביא יהודים לארץ ישראל. אתה מדביק לזה את השם ייחוד?

קריאת ביניים: זו לא מילה גסה.

אורן יפתחאל: בסדר, זו מילה ניתוחית.

משה ארנס: בכלל לא-

אורן יפתחאל: גם אי אפשר לערער על הדיוק שלה, כן? בוא נתקדם.

קריאת ביניים: סלי מרידור אתמול דיבר על- כלומר, זה לא איזה שהוא מושג שהוא הומצא.

מרדכי קרמניצר: כדי לקדם את הדיון, אני מציע שניתן את הזמן לדוברים ואחר כך נעיר הערות. אנחנו בונים פה מודל של מדע המדינה, של משפטים, של גיאוגרפיה, שמדבר על הרבה תחומים והשפה שלו מנסה להיות מדויקת, אבל יכול להיות שלא. בכל אופן, בתחומים רבים של השלטון לא נדון היום, אבל הם חשובים לא פחות, כמו הגירה למשל. זה תחום ממש תשתיתי של המשטרים האלה, כן? כמו באסטוניה למשל, שכל מי שיש לו עבר אסטוני מקבל אזרחות אוטומטית, ולרובם המכריע של רוסים שגרים באסטוניה אין כרגע אזרחות, והם 40% מהתושבים. אסטוניה היא עוד אתנוקרטיה.

משטר ההגירה הוא מאוד חשוב, וכך גם תפקיד הצבא בחברה, תפקיד הדת, מה שאנחנו קוראים 'ההגיון האתני של הון', כל מערכת הפיתוח שמרבדת לרוב את הקבוצות האתניות. לענייננו, המשטר הקרקעי, או מה שאנחנו קוראים לו בצורה יותר רחבה מערך השליטה המרחבית, הוא מאוד מאוד מרכזי, כי מדינה מודרנית היא ישות טריטוריאלית משפטית. כלומר, הנושא הטריטוריאל הוא מאד מרכזי לכינון של מדינה, ובדאי מדינה אתנוקרטית, שהפרייקט המרכזי שלה הוא לעשות אתניזציה, שקבוצה אתנית אחת תרחיב את השליטה שלה.

פה אנחנו רואים שתי זרועות עיקריות, ברוב המדינות וגם בישראל, זרוע התכנון וזרוע הקרקע. זרוע הקרקע, שסנדי ידבר עליה יותר, מדברת על מערך הבעלויות, החזקות והמערך המשפטי של הקרקעות. הזרוע התכנונית, שהיא חשובה לא פחות, מנסה להכתיב מה יהיה על הקרקעות, מה יהיה שימוש הקרקע. כמובן שבמציאות היומיומית, במיוחד של האזרחים הערביים בישראל, אין אבחנה בין שתי הזרועות- אם הגיע צו הריסה או צו פינוי. בסך הכל זה מתגבש למערכת של שליטה מרחבית.

שתי המערכות האלה משתלבות דרך חוקים, תקנות, פרקטיקות שלטוניות, הרגלים וגם שיח פוליטי ותקשורתי. אני לא חושב שזה נתון להרבה ערעור, השיח המאוד דומיננטי בישראל שהגבולות שלו לא ברורים בנושא הזה, הוא שיח של ייחוד דרך הקרקעות ודרך התיישבות ותכנון.

מה שאנחנו אומרים גם, וזה לא כל כך לעניין של הפורום הזה, אבל בכל זאת חשבתי שחשוב להזכיר את זה, שהמערכת הזאת בדרך כלל היא מערכת שמרבדת גם בתוך שתי הקבוצות הלאומיות, כי הדינמיקה הזאת, של התיישבות והתפשטות, בדרך כלל גם יוצרת הבדלים כך שהשפה האתנית הופכת אותם לאתניות מעמדית.

מה שאתה אומר הוא, שהמטרה של הרצל הייתה ייחוד ארץ ישראל, נכון? אני יותר מדבר על המשטר שנוצר ב-1948. המערכת הזאת גם מרבדת, למשל בישראל, בין אשכנזים ומזרחיים על אותו בסיס של ייחוד המרחב- התיישבות של עיירות הפיתוח או של המושבים לעומת הקיבוצים וכו'. השליטה בקרקעות, אני אראה לכם תכף נתונים, מרבדת גם בתוך קבוצת הרוב וגם בתוך קבוצת המיעוט. בגלל שהאתניות הופכת להיות כל כך מרכזית בתוך הפוליטיקה, נוצרים שסעים שהולכים ומעמיקים בין בדואים ודרוזים ונוצרים ומוסלמים. זה קורה בגלל שלמערכת הזאת יש כל כך הרבה כוח, בניגוד למערכות אחרות, הדמוקרטיות היותר אזרחיות, שבהן השפה האתנית היא הרבה פחות לגיטימית בתוך המערכת הפוליטית.

אז זאת הערה צדדית, אבל היא חשובה לענייננו. בסך הכל אסור להתעלם מזה שהסכסוך המרכזי הוא בין שני לאומים, שני לאומים אתניים, שפה זה הלאום היהודי הציוני והלאום הפלשתיני, ובתוך ישראל כמובן המיעוט הערבי, שהוא באיזה שהוא מצב בין לבין.

המערכת הזאת רווית סתירות. היא רווית סתירות בדרך כלל, כי כל האתנוקרטיות מציגות את עצמן כדמוקרטיות, אבל אני חושב שמה שקרה השבוע מעיד עד כמה לסתירות האלה יש כוח בתור מנוע לשינוי המערכת, כי בצד אחד יש מערכת שמציגה את עצמה כדמוקרטית, ובצד שני יש מערכת שדואגת לזה שקבוצה אתנית אחת תתפשט ותשתלט. יש סתירה בין שני הדברים האלה והסתירות האלה הולכות ומתגלות, בדרך כלל ככל שהשכלה והפוליטיזציה גוברות.

אני חושב שגם הפורום הזה מעיד על הנושא הזה, שיש אי נחת, מתח ואיתגור של המערכת הזאת. גם מה שקרה בבג"צ השבוע, שהיה לי המזל להיות חלק של העתירה הזאת, בכל זאת מראה שיש תנועה במערכת.

עכשיו אני רוצה להראות רק בכמה דוגמאות איזה ביטוי גיאוגרפי יש לעניין הזה, כי בכל זאת הדיון בנושא של ערבים-יהודים הוא דיון גיאוגרפי בסופו של דבר, ואחר-כך להגיד כמה מילות סיכום על הנושא של מה ניתן לעשות. זה יהיה בכמה טלגרמות.

אסור להתעלם מהמציאות המאוד פיזית, מאוד מטריאלית הזאת. זאת מפת התיישבות היהודית בארץ ישראל לפי שלבים היסטוריים שונים. עד היום נוסדו כ-700 ישובים יהודיים ואילו מאז 1948 לא נוסד אף ישוב ערבי חדש, חוץ מהישובים הבדואים שהם כמובן ריכוז באילוף. המפה הזאת, של מאות ישובים, מציגה את התשתית הגיאוגרפית-תכנונית של מערכת השליטה המרחבית, שאני שוב פעם חוזר, היא כל כך מרכזית לשלטון הזה.

משה ארנס:
אורן יפתחאל:

במפה הזו נראית אותה תמונה עם ניתוח קצת אחר, שמדגיש את האזור בתוך הקו הירוק שבו עניינו, ומראה את הישובים היהודיים שהוקמו ומבליט גם את המועצות המקומיות הערביות. ניתוח מאוד פשוט מראה את עוצמת השליטה המרחבית, שיש לה רבדים שונים חוץ מהבעלות על הקרקע וההתיישבות. רובד נוסף מאוד חשוב זה השליטה המוניציפלית ופה אנחנו רואים מה נותר בעצם מהשליטה המוניציפלית הערבית בישראל- כיום, הערבים שהם 18% מהאוכלוסייה, יש בחזקתם רק 2.4% מהקרקע, מהשטח המוניציפלי בישראל, וזו כמובן בעיה מאוד אקוטית.

השטח ליהודי לבנאדם הוא פי שמונה מהשטח לערבי. שוב פעם, זה במסגרת של איזה שהוא עיקרון דמוקרטי של שוויון. מה עוד שהרבה מהישובים הערביים הם כפריים חקלאיים. זו כמובן בעיה.

אני מוכרח להבין את הניתוח המתמטי שלך, על מה הוא מבוסס- מהו השטח המוניציפלי היהודי שאתה משווה אותו? אני אומר לך, וזו קביעה חד משמעית ואני אדבר עליה יותר בהרחבה אחר כך, שצפיפות האוכלוסייה פר דונם ברוב ההתיישבות הערבית היא הרבה יותר נמוכה מאשר בהתיישבות עירונית יהודית. חד וחלק.

עוזי וכסלר:

עירוני מול עירוני אתה צודק, עירוני מול עירוני- לכן אתה אמרת מוניציפלי. ההגדרה של מוניציפלי זה לא מועצה אזורית בערבה שאני לא יודע מה שיש לה. אני רק רוצה להבין את ההשוואה, זה הכל.

אורן יפתחאל:

עוזי וכסלר:

כל הישובים מול כל הישובים. כל הישובים הערביים מול כל הישובים היהודיים. בתחום העירוני אתה כנראה צודק, גם זה לא בטוח.

אורן יפתחאל:

ישובים עירוניים זה לא בלתי רלבנטי. 90% מהאוכלוסייה בישראל- ישובים עירוניים שהיו ישובים כפריים, שרוב הקרקעות נלקחו מהם.

קריאת ביניים:

אורן יפתחאל:

אז מה צריך לעשות? להחזיר אותם למצב כפרי?

קריאת ביניים:

לא, רגע, אבל על מה הדיון? חֲבֵרָה, יש ויכוח על הנושא הזה?

אורן יפתחאל:

אני רוצה לחזור להצעה, שאנחנו נאפשר לדוברים את חמש-עשרה הדקות שעומדות לרשותם.

אורן יפתחאל:

אני הבנתי שהפורום הזה באמת נוגע בבעיות עצמן, ללא- אני מנסה לדבר על הנושאים שנוגעים לאנשים ולחיי היומיום שלהם בצורה מאוד מהותית, ונוגעים לי בתור ישראלי יהודי, במדינה שאני רוצה שתהיה דמוקרטית.

אורן יפתחאל:

מרדכי קרמניצר: עשר דקות ופתרנו את כל הבעיה.

אורן יפתחאל:

עוד לא התחלנו אפילו לפרוס אותה. רובד נוסף, ופה זה באמת בנגיעות על המצב הגיאוגרפי שאתם כולכם מודעים אליו, זה הנושא של הכפרים הלא מוכרים. זו התמונה בנגב, זאת הגיאוגרפיה מתצלום אוויר של ההתיישבות הערבית בנגב, שהיא כל הכתמים השחורים, בחלקה הגדול לא מסודרת. המשולשים הם העיירות הבדואיות שאתם תראו במפה. שוב פעם, אני לא צריך להסביר לפורום הזה מה זה אומר לא להכיר ביישוב- ללא כתובת, ללא שירותים. אבל תשימו לב להיבט הגיאוגרפי של זה, שבעצם חלקים גדולים של המפה פשוט מוסתרים וזה עוד איזה שהוא מנגנון של שליטה מרחבית שיש לו מימוש יומיומי. הרבה מהישובים האלה, לא כולם כמובן, קיימים מלפני קום המדינה, כמו אבוקף למשל, כמו אסייד. ישובים רבים שקיימים מלפני קום המדינה. אחרים רוכזו באזור הזה אחרי מלחמת 1948, כמו שאתם יודעים.

קריאת ביניים:

אורן יפתחאל:

זה בעצם אחרי 1949 - פליטי פנים אפשר לקרוא להם, כן. עשינו גם ניתוח של אזורים מוניציפליים לפי אזורים במדינה. דוגמא מאוד בולטת זה הגליל, שימו לב שאפילו באזור שבו הערבים מהווים 72% מהאוכלוסייה, השטח המוניציפלי שלהם הוא רק 16%. זה בגליל, וזו דוגמא מאוד בולטת, וביתר המקומות בארץ זה די דומה.

אני חושב שהתמונה די ברורה. השאלה היא אם יש לי עוד משהו להגיד שלא יכוסה על ידי סנדי. מול המציאות הגיאוגרפית הזאת, וברוח הדברים אני גם נושלת מהמקום שלי.

עוזי וכסלר:

אורן יפתחאל:

אני לא אנשל אותך-

עוזי וכסלר:

אורן יפתחאל:

עכשיו אני רוצה להגיד, שחלק מסוים מהעובדה שערבים גרים בעצם במובלעות בישראל, הוא דבר שאפשר לקרוא לו במירכאות כפולות "טבעי". מיעוט בעל ייחוד תרבותי שבדרך כלל לא נוטה להתערב ברוב. יש חלק בזה שהוא רצוני וטבעי, אבל יש חלק חשוב שאני חושב שהפורום פה צריך להתייחס אליו, שהוא כתוצאה מהגבלה והצרה. על הפקעת הקרקעות ידברו אחרים.

במאמר מוסגר, ואני לא יודע אם יהיה לפורום הזה אפשרות לדון בזה, אבל אני חושב שגם אי אפשר להתעלם, כמובן, מבעיית הפליטים. חלק גדול מהנושא של

הקרקע עדיין קשור לבעיית הפליטים וזה פצע שעדיין מדמם, כי זה משפחות שפוצלו ועדיין יש להן תביעות רבות על שטחים. אני לא יודע אם אפשר להיכנס לזה, אבל לתושבים שנותרו האזרחים של ישראל יש מחסור חמור באופציות של דיור. אני חושב שזה דבר מאוד חשוב.

לתושב הערבי שגדל היום בישראל יש הרבה פחות אופציות מאשר לתושב היהודי. אם זה בנגב למשל, יש לערבים בנגב, אני אגב נמנע מלהשתמש במילה "בדואים", כי חלקם הגדול הוא לא בדואי. הערבים בנגב-

זה ערבים-

הערבים בנגב יש להם למשל-

הם לא בדואים?-

חלקם הגדול לא בדואים.

רובם לא בדואים?

רובם מה שנקרא פלאחים או, אתה יודע-

זה וירטואלי המושג הזה?

אני מעדיף לא לנסות לפצל את הקהילה-

לא, אני רק רוצה להבין, זה מושג וירטואלי "בדואי"?

יש אנשים שבאים מהמסורת הבדואית. אני לא יודע אם יש היום מישהו בישראל שיש לו אורח חיים בדואי, אבל זו שאלה אנתרופולוגית אחרת, לא ניכנס אליה.

יש אנשים שמזדהים כבדואים?

יש אנשים שמזדהים כבדואים.

בדרך כלל אנחנו נוטים לקבל- אם מישהו אומר שהוא יהודי, אז הוא יהודי כנראה. אם מישהו אומר שהוא בדואי, אז כנראה שהוא בדואי, נכון?

בסדר. בכל אופן-

אם הוא אומר אני לא בדואי, אז הוא לא בדואי, נכון? אתה אומר שאתה לא בדואי, נכון?

מי שלא בדואי, הוא לא ערבי. כל הערבים התחילו מהבדואים- בדואי זה אורח חיים.

הדבר המרכזי בנגב, אצל אותה אוכלוסייה שאנחנו יודעים מי היא, הוא שאין לה אופציות, יש לה רק אופציה לעבור לישוב עירוני מסוים. אין לה מושב וקיבוץ ויש קהילתי וכו', כן? הוא הדין לערבים ברוב הארץ. אני חושב שאם אנחנו מסתכלים במבט לעתיד, זה דבר שהכרחי לפרוס אותו. קיים מחסור בדיור ציבורי, קיים מחסור באופציות, במיוחד של מגורים לערבים בערים הגדולות של ישראל, אפילו התכנון היותר ליברלי כלפי הערבים מניח שהם יישארו ביישובים שלהם.

אני רוצה לפתוח פה את האפשרות, שחלקה כרוכה במשטר הקרקעות שמנע מהערבים להגר ליישובים קהילתיים פרבריים יהודיים. אני מקווה שרק עד השבוע, ואני לא מניח שזה יקרה בשיטפון גדול גם עכשיו. כלומר יש איזו שהיא מניעה, וגם אופציות עירוניות, אפילו בחיפה, תל-אביב, ירושלים, שהם המרכזים הכלכליים הפוליטיים, שטבעי שאנשים שיש להם מוביליות מסוימת ירצו לעבור עליהם, כרגע די חסומות. לא לחלוטין, אבל די חסומות מבחינת שכונות עם שירותים ועם תשתיות לאוכלוסייה הערבית.

למשל, אני יודע שקשה מאוד לערבים לעבור לבאר-שבע, כי חסרה להם שם תשתית של חינוך וחברה.

דבר נוסף חשוב מאוד זה הדרה מתהליכי קבלת ההחלטות. כל הגיאוגרפיה הזאת שנוצרה, כל העיצוב הזה של המרחב, נוצר על ידי קבוצה אחת ולמען קבוצה אחת, וזה ברור. שוב פעם, לא צריך להצניע את זה שלערבים, אם במוסדות התכנון ואם במוסדות הקרקע, יש ייצוג מאוד מאוד מועט. אני חקרת את כל הועדות המחוזיות בישראל- יש בהן ערבים, אבל תמיד זה אחד, אם כבר יש אז זה אחד, ובמוסדות הקרקע כמעט ואין ייצוג ערבי בכלל.

אז אנחנו בהחלט מסתכלים על הדרה מוחלטת מהתהליכים שמעצבים את הגיאוגרפיה הזאת. אני חושב שבנגיעות נתתי לכם מחקר ענק, שכמובן אנחנו יכולים להיכנס היום הרבה יותר לעומק, ואנשים שרוצים לקרוא דברים שלי יקראו, אבל במבט לעתיד אני חושב שמאוד חשוב להסתכל על מודלים אחרים ולכן פה הנושא של האתנוקרטיה הוא חשוב מאוד.

מדינות אחרות שבהן היו סכסוכים אתניים, כיצד הן הצליחו לצאת מהם? אני חושב שאנחנו במידה כזאת או אחרת די דומים למדינות אחרות שהיו להן סכסוכים אתניים, ושוב, בלי להיכנס לכל הספרות של יציבות פוליטית ויציבות

משה ארנס:

אורן יפתחאל:

משה ארנס:

אורן יפתחאל:

משה ארנס:

אורן יפתחאל:

משה ארנס:

אורן יפתחאל:

משה ארנס:

אורן יפתחאל:

משה ארנס:

אורן יפתחאל:

משה ארנס:

אורן יפתחאל:

משה ארנס:

קריאת ביניים:

אורן יפתחאל:

דמוקרטית. אני חושב שעיקרון העל, עיקרון הברזל ברוב המקומות, אבל לא תמיד, הוא העיקרון של היחסיות, היחסיות שנתפסת כצודקת. כלומר, בוא נגיד 18% מהאוכלוסייה - צריכים לקבל 18% מהקרקע, סתם כרגע בתור איזה שהוא כלל אצבע כזה. אני עשיתי מחקר משווה של מדינות רבות: קנדה, בלגיה, קפריסין, מלזיה, צפון אירלנד וכו'. ברגע שלאורך יותר מדי זמן עיקרון היחסיות עורער, התחילו מתחים. אני מציע לפרוץ הזה איזה שהוא קו שמאוד אפשרי להתחיל להתקדם אליו.

משה ארנס:
אורן יפתחאל:

רגע, היו אנשים שהציעו ליישם את העיקרון הזה - בשנות השלושים. כן, יכול להיות, כן. כלומר, הקצאת משאבי קרקע, מערכות של קבלת החלטות, נגישות, מוסדות תכנון, ועדות מקומיות ומחוזיות, משאבים כמוכן, לא דיברנו הרבה על משאבים, השקעות. יש התקדמות בדברים האלה, אבל הם רחוקים עדיין מלהיות יחסיים, כלומר שוויוניים לאדם. היחסיות היא שוויונית לאדם. אני חושב שברמה הקרקעית של מהלך כזה אנחנו צריכים לשנות תפיסה מאוד עמוקה במדינה, והתפיסה הזאת היא שהמרחב והקרקע הם לא יהודיים, אלא ישראליים. אני חושב שזה אחד המהלכים החשובים ביותר שישראל צריכה לעבור אותו, והוא לא מערער כל כך הרבה, אבל בתפיסה הוא מאוד קשה לאנשים. ברגע שאנחנו תופסים את המרחב הזה כישראלי, כשייך לכולם, לכל הישראליים שיש להם פה אזרחות, לכל התושבים של המדינה, אנחנו בעצם יוצרים לדעתי את התשתית לעבור מאתנוקרטית לדמוקרטית. אז עכשיו, על הבסיס הרחב הגיאוגרפי הזה, סנדי ידבר יותר על איך נוצר משטר הקרקעות עד ימינו.

מרדכי קרמניצר: תודה לאורן. הדיון יהיה אחרי סנדי.

אני אציג את עצמי. אני ד"ר סנדי קדר, אני מרצה למשפטים באוניברסיטת חיפה. תחומי ההתמחות שלי זה ההיסטוריה של המשפט ודיני קניין, כלומר אני חוקר את משטר המקרקעין מההיבט המשפטי, אבל בהיבט משפטי רחב, כלומר גם היסטורי. עכשיו אני עובד במחקר משותף עם אורן, אז זה גם מרחיב את זה להיבטים גיאוגרפיים.

אורן יפתחאל:

אגב, אני אולי לא הצגתי את עצמי. אני אורן יפתחאל, ראש המחלקה לגיאוגרפיה באוניברסיטת בן-גוריון.

סנדי קדר:

אז מה שאני רוצה לעשות זה בעצם קצת לדבר בחלק הראשון, ממש בקווים מאוד כלליים, על האופן שבו התגבש משטר המקרקעין הישראלי לאחר 1948, ולפחות זה אולי יענה על חלק מהשאלות שיעלו. אני חושב ש-1948 היא קו פרשת מים, כלומר ביחס למשטר המקרקעין. כלומר, אותי לא מעניין מבחינה מחקרית למה התכוון הרצל, אלא אני עוסק, על רקע של היסטוריה, במה קורה לאחר 1948 כשבעצם יש שינוי מאוד גדול בכללי המשחק, בין השאר כשהתנועה הציונית הופכת למדינה. כלומר, היא מקבלת את מנגנוני המדינה וזה כולל את המנגנונים הריבוניים, הכוח הצבאי, הכוח השיפוטי, כוח החקיקה וכו'. אני חושב שיש פה הבדל מאוד משמעותי.

העמדה הכללית שלי לגבי יצירת משטר המקרקעין היא שמשטר המקרקעין בישראל נוצר על סמך שלושה מהלכים מרכזיים: מהלך אחד הוא מהלך של הלאמה, הלאמה מסיבית שעוד מעט אני אפרט אותה עם שקף, אבל כדי לתת כרגע נתונים ראשוניים - אם לפני הקמת המדינה פחות מ-10% מהקרקע הייתה בבעלות ציבורית, הרי כולנו יודעים שהיום אנחנו הגענו לזה ש-93% מהקרקע היא בבעלות ציבורית.

קריאת ביניים: סליחה, הנתון של ה-10% בדוק?

סנדי קדר: בערך 10%, כן.

קריאת ביניים: אתה מדבר על קרקע?

סנדי קדר: לא, לא. אני מדבר על בעלות פורמלית ואני תכף אסביר את זה.

משה ארנס: מה ההבדל בין פורמלי ללא פורמלי?

שהיא רשומה. נניח שזה רשום בטאבו. אני אדבר על זה קצת בהמשך, כרגע אני רוצה להסביר את המהלכים שאני רוצה לעשות. אחד זה תהליך של הלאמה, השני הוא העברה לא רק של הלאמה, אלא גם יצירת מנגנון שליטה מאוד מרכזי, שהביטוי שלו לאחר 1960 הוא מינהל מקרקעי ישראל, מועצת מקרקעי ישראל וגם מוסדות אחרים. אני אתרכז בנושא של המינהל.

המהלך השלישי הוא מהלך של הקצאה סלקטיבית של זכויות להחזיק בקרקע, אבל בדרך כלל לא זכות של בעלות. דוגמא למי שלא משפטן: זכות שכירות היא זכות נחותה בקרקע, כי הבעלות היא של מישהו אחר. אני מדבר על מצב שבו בדרך כלל קיבוץ או מושב או אפילו דיירים, סתם אנשים שיש להם חוזה חכירה

לדורות ממינהל מקרקעי ישראל בעיר, אין להם בעלות באופן פורמלי, הבעלות היא עדיין בידי מקרקעי ישראל. אז זה פחות או יותר האופן שבו מתרחשים המהלכים המרכזיים של עיצוב משטר המקרקעין.

יש שכירות לתשעים ותשע שנים-

משה ארנס:

סנדי קדר:

כן, דברים כאלה. אני אסביר, יש ספקטרום מאוד נרחב של זכויות, מהשגת גבול שזה לא זכות אבל מצב קיים, ועד חוזה חכירה לתקופה של תשעים ושמונה שנה עם אפשרות להאריך את זה. זה פחות או יותר הספקטרום. כמו שנראה, הספקטרום הזה, ההבדל בין סוגים של זכויות, לטענתי הוא לא אדיש מבחינה אתנית. כלומר יש חפיפה בין הקטיגוריה המשפטית לבין סוג הזכות שאנשים קיבלו בתהליכי ההקצאה.

עכשיו, הדבר השני, או המהלך השני, הוא המהלך שמתחיל פחות או יותר בשנות התשעים. מהלך של הפרטה סלקטיבית של הזכויות במקרקעין, אנחנו פחות נדבר עליו כאן, אבל אני כן רוצה להתייחס לכל מה שנקרא היום הפרטה הקרקעות החקלאיות.

ההחלטה הראשונה החשובה היא החלטה 533 של מועצת מקרקעי ישראל, ויש עוד החלטות מהסוג הזה, שהמשמעות שלה היא העברת הרבה מאוד זכויות, כלומר קיבוע של איזה שהוא מנגנון הקצאה שהתנהל בשנים הפורמטיביות. שוב, גם במנגנון הזה, כמו שנראה, הערבים בכלל אינם נוטלים חלק.

אז מה שאני רוצה לעשות זה להסביר בשקף, ואני כמובן צריך לעשות את זה בגלל מיעוט הזמן בצורה מאוד תמציתית, את מה שאני רואה, את המבנה הבסיסי של האופן שבו אני רואה את השלב הראשון. כלומר, תהליך הלאמת הקרקעות לאחר 1948.

אם כן, החלק העליון פה הוא פחות או יותר המקורות הקרקעיים שהיו קיימים פלוס/מינוס עד 1948, כשהחלק התחתון זה גם המצב נכון להיום של מקרקעי ישראל, המצב שבו יש לנו כ- 93% מהקרקע בשליטה ציבורית.

אני אדבר אתכם על המבנה, קודם כל מבחינת המצב של הזכויות הרשומות. מבחינת הזכויות הרשומות, מבחינה של קרקע שעברה הסדר, היו כ- 955,000 דונם רשומים על שם המנדט. מה שאני רוצה כבר להדגיש, ולכן השאלה הזאת היא מאוד מאוד מורכבת, הוא שלפי הדין שהיה קיים בתקופה העותמנית ובתקופה המנדטורית, בין השאר לפי חוק הקרקעות העותמני, לממשל המנדטורי מבחינה משפטית הייתה בעלות על הרבה יותר קרקע, ואת זה צריך להדגיש ההבדל בין קרקע רשומה לקרקע לא רשומה.

אני לא אכנס כרגע לסעיפי החוק, אבל נאמר פשוט שבבעלות המנדט הבריטי הייתה הרבה יותר קרקע, אבל מבחינת-

הרבה יותר ממה?

משה ארנס:

סנדי קדר:

מה- 955,000 דונם.

משה ארנס:

סנדי קדר:

קרקעות המדינה-

כן, משהו בסגנון הזה, אבל עוד מעט אני אגיד משהו. עכשיו, קרקעות המדינה, במסגרת של תהליך הסדר זכויות במקרקעין, חוק נכסי מדינה וכו', עוברות כמובן לבעלות מדינת ישראל. אתם רואים שם- 955,000 דונם אנחנו מגיעים ל- 14,500,000 דונם, שהם על פי דו"חות של מינהל מקרקעי ישראל הקרקע רשומה היום על שם מדינת ישראל. כשאני אומר על שם מדינת ישראל, הכוונה על שם מדינת ישראל כאחת משלוש הישויות המשפטיות שמרכיבות את מועצת מקרקעי ישראל, ביחד עם רשות הפיתוח והקרן הקיימת לישראל.

אז כאן זה פשוט איזה שהוא תהליך במסגרתו מדינת ישראל יורשת את המנדט ומעבירה את זה, אבל יש עוד הרבה מאוד-

למה אמרת קודם שרק 10% מהשטח הוא קרקע מדינה?

עוזי וכסלר:

סנדי קדר:

רשומה, רשומה. לא אמרתי קרקע מדינה, אמרתי ציבורית.

עוזי וכסלר:

סנדי קדר:

המדינה היא לא ציבורית?

לא, לא, זה כולל גם את קרקעות הק"ל. כשאני מדבר על קרקע ציבורית אני מדבר גם על קרקעות הק"ל, ואני מדבר רק על קרקע רשומה. תכף אני אדבר על תהליך ההעברה והרישום של קרקעות נוספות, שלא היו רשומות ואנחנו נגיע לזה. עכשיו, כל ה- 14.5 מיליון דונם האלה שרשומים היום, הם קרקע רשומה, אז איך אנחנו מגיעים לזה?

מאיפה אנחנו מגיעים ל- 14.5 מיליון דונם? אז חלק מזה זה תהליך פשוט של הסדרה. מדינת ישראל עושה הסדר זכויות במקרקעין. יש קרקעות שלא היו רשומות, היא רושמת אותן על שמה, אבל יחד עם זאת חלק מהקרקעות האלה, שלא רשומות, מוחזקות על ידי ערבים. למשל, חלק גדול זה ערבים אזרחי

המדינה שלאחר [קום] המדינה מחזיקים בקרקע לאורך הרבה מאוד שנים, למשל בדואים, למשל תושבים באזור הגליל. מי שירצה, על חלק מזה כתבתי מאמר ארוך שנקרא "זמן שיבוא או זמן של מיעוט". זה נעשה באמצעות שינוי בכללי ראיות, או באמצעות שינוי חקיקה כמו חוק ההתיישנות. יש שינוי ואני רוצה להדגיש את זה.

אולי אני אגיד מילה אחת. לפי חוק הקרקעות העותמני שהיה בתוקף עד שנת 1970, מי שמחזיק ומעבד קרקע במשך עשר שנים זוכה בזכות טובה מאוד בקרקע, לא בעלות. ב- 1958 שונה חוק ההתיישנות והאריך מאוד את תקופת ההתיישנות, וכתוצאה מכך נפגעו אנשים שהייתה להם אפשרות, שבעצם הייתה להם זכות קניין, בגלל שהחוק הזה חל רטרואקטיבית. למעשה חלק ממנו מהווה לפי תפיסתי אקט של הפקעה, שחלק גדול ממנו חל על אזרחי המדינה הערביים. אז זה-

האריך את חוק ההתיישנות?-

משה ארנס:

סנדי קדר:

חוק ההתיישנות תיקן את סעיף 78 לחוק הקרקעות העותמני. חוק הקרקעות העותמני אמר: אם באת והוכחת שאתה מעבד את הקרקע במשך עשר שנים, אתה רשאי לבוא ולרשום אותה, והרישום שם הוא לא תנאי לקניין שלך. אתה הופך לבעל זכות קניינית חזקה בקרקע. בא חוק ההתיישנות- דיברנו על מסמך שמראה שהדבר הזה גם נעשה מתוך כוונה- והאריך מאוד את תקופת ההתיישנות.

עכשיו, אני ראיתי מסמכים, למשל בדיונים של מינהל מקרקעי ישראל, שאומרים: אנחנו חייבים לעשות משהו לגבי האזור המיוחד בגליל. מה זה האזור המיוחד בגליל? זה אותם כפרים בגליל, כפרים ערביים שנשארו עם תושבים. היה חשש שאם לא יעשו משהו, אז המחזיקים בקרקע יגבשו זכויות קניין בקרקע. אז התחיל הסדר זכויות מקרקעין מאוד מואץ, שחלק ממנו, לא כולו, היה לפי הניתוח שלי תהליך של הפקעת זכות.

לכן אני אומר שזה יותר מורכב, כי זו לא הייתה זכות רשומה, אבל לפי המצב המשפטי הקיים הייתה לאנשים האלה זכות להמשיך ולעבד את הקרקע. אני לא יכול להיכנס-

משה ארנס:

סנדי קדר:

אבל ההתיישנות זה במובן זה, שאם לא באת לתבוע את הזכות שלך? לא, זה אם המדינה לא באה לתבוע. כלומר, אם המדינה לא תבעה, ואם אני עיבדתי קרקע ששייכת למדינה במשך עשר שנים, ההתיישנות עבדה. צריך להבין, זה מהתקופה העותמנית, העותמנים רוצים שאנשים יעבדו את הקרקע, כי מקבלים על זה מסים, יש לזה גם רציונל מסוים. לכן יש כל מיני מערכות שמעודדות עיבוד, זאת אומרת נותנות מהר מאוד זכויות בקרקע. עכשיו, כשבאה מדינת ישראל עם פרויקט הייחוד, הדבר האחרון שהיא רוצה זה שאנשים שמעבדים את הקרקע ירצו בה זכויות קניין, אז היא משנה את המערכת הזאת.

מ- 10 ל- 15 ואחר כך 25 שנים, נכון?

מ- 10 ל- 15 ול- 25.

את זה צריך-

עאדל מנאע:

סנדי קדר:

עאדל מנאע:

סנדי קדר:

שוב, על הנושא הזה כתבתי מאמר מאוד ארוך וחלק מזה הוא נורא טכני, כי אני חושב שגם-

עברו 15 שנים ואז במסגרת ה- 25 שנים באו ולקחו להם מהאדמה?

כן, זה גם יותר מורכב, כי כששינו את כללי הראיות, אז נעשה הרבה יותר קשה להוכיח את הזכות. אני פשוט לא יכול להיכנס לזה.

המקור בעם הוא קרקעות בבעלות, אני הייתי אומר בבעלות ובחזקה ערבית, כי כאן שוב עולה אותו הנושא, רוב הקרקעות האלה לא היו רשומות. כלומר, יש ויכוח, המספר שבין 4.2 ו- 5.8 מיליון דונם הוא מספר שאנחנו לקחנו מפרופ' רות קרג, שהיא פרופסור לגיאוגרפיה באוניברסיטה העברית והייתי אומר שהיא לא בשוליים הפוסט-ציוניים של הגיאוגרפיה הישראלית. זה המספרים שהיא-

קריאת ביניים:

דו"ח גרליס של האו"ם.

סנדי קדר:

כן, אבל זה אתה יכול להגיד שהדו"ח הזה הוא-

קריאת ביניים:

סנדי קדר:

מאוד מאוד מדוקדק. אוקי, פחות או יותר זה המספרים. עכשיו אני רוצה להדגיש, מדובר פה על קרקעות שישבו עליהן אנשים, עיבדו אותן. למשל, לפי סעיף 78 הייתה להם זכות על הקרקע, אבל הם לא מימשו את הזכות, הם לא רשמו אותה.

עכשיו, איך זה עובר? חלק מזה, כמו שאמרתי קודם, זה דרך תהליך של הסדר מקרקעין, שינויים שאני לא יכול לדבר עליהם עכשיו, אבל אם תרצו כשנדבר על

הבדואים נוכל לדבר על מה קורה בתחום של קרקעות מתות, קרקעות מוואת, כשהדבר המרכזי הוא שלפי החוק הקרקע הזאת נרשמת על שם מדינת ישראל. עכשיו, דרך שניה זה מערכת של חקיקה, שהמרכז שלה זה חוק נכסי נפקדים. חוק נכסי נפקדים הוא מאוד פשוט- כל מי שמוגדר כנפקד, הקרקע שלו עוברת לאפוטרופוס על נכסי נפקדים ולאחר מכן הקרקע הזאת עברה לידי ישות שנקראת רשות הפיתוח.

קריאת ביניים:

סנדי קדר:

מה זה נפקד? יש פה הבדל. חוק נכסי נפקדים חוקק ב-1950, לפני זה היו תקנות שעת חירום בדבר נכסי נפקדים, שהיו מאוד משמעותיות. אני רוצה להעיר הערה שקשורה לצד ההשוואתי- חוק נכסי נפקדים שלנו שואב חלק ממנו מפקודת המסחר עם האויב הבריטית. כשהודו קיבלה את העצמאות שלה והתפלגה להודו ופקיסטן, היו שם חילופי אוכלוסין, חלקם שלא מרצון וחלק מרצון בקנה מידה אדיר. גם הודו וגם פקיסטן מחוקקות חוקים שנקראים *evacuees property act*, כשחלק גדול מההסדרים שם מאוד דומים להסדרים בחוק נכסי נפקדים. כלומר, אני מנסה לשים את זה בתוך איזה שהוא קונטקסט של תרבות פוליטית משפטית מסוימת.

עכשיו, מה אומר חוק נכסי נפקדים? (בגדול, כי חלק גדול מההעברות עוד מתבצעות שלא בתוך חוק נכסי נפקדים, אלא במסגרת תקנות שעת חירום). מה הוא אומר? כל מי שעזב את מקום מושבו הרגיל, כל מי שהיה אזרח באחת משבע המדינות שנלחמו במדינת ישראל, כל מי שהיה תושב, כל מי שהיה נמצא שם, הופך לפי ההגדרה לנפקד. עכשיו, בדברי הכנסת כשמדברים על חוק נכסי נפקדים, אומר יוחנן בדר מחירות: גם אני נפקד. למה אני נפקד? כי אני השתתפתי במלחמה ואני לא הייתי במקום מושבי הרגיל, ואני גם הייתי באזור שנתפס על ידי הכוחות העוינים, זאת אומרת תוך כדי מלחמה.

אגב אני רוצה להעיר, שתנועת החירות התנגדה לחוק נכסי נפקדים בגלל שהאפוטרופוס על נכסי נפקדים היה כמובן מינוי של מפא"י וזה נתן להם המון המון כוח. על כל פנים, זה היה בדברי הכנסת, מאוד מעניין לראות שחלק מהמתנגדים החריפים לחוק נכסי נפקדים הם חברי כנסת קומוניסטיים וחברי כנסת מחירות.

כמובן שהקרקע של יוחנן בדר לא הופקעה. היו מנגנונים, ששוב לא אוכל לדבר עליהם, גם בתהליכים של שיקול דעת, שאפשרו לאפוטרופוס לנכסי נפקדים לפטור, בין אם במסגרת חובה ובין במסגרת שאינה חובה, את האנשים הנפקדים ובאופן אוטומטי יהודים כמעט שלא הוגדרו כנפקדים.

עכשיו, מי שכן שהוגדר כנפקד זה קודם כל כל הפליטים הפלשתינאים ו- (ב) אותם נוכחים נפקדים. מה זה נוכחים נפקדים? נוכחים נפקדים זה אנשים שלצורך חוק האזרחות שהיה מקיף יותר, נגיד מתירני יותר, קיבלו אזרחות ישראלית, אבל בהגדרה של חוק נכסי נפקדים הם נפלו והוגדרו כנפקדים. לכן אותם אנשים הם נוכחים לצורכי אזרחות ונפקדים לצורך-

רבים מהם היו אנשים שקיבלו אזרחות רק ב-1980, אבל קיבלו מעמד של תושבות.

רות גביזון:

כן, אבל למשל אני אתן לך דוגמא-

סנדי קדר:

קיבלו אזרחות בשנות החמישים, לא נכון.

קריאת ביניים:

סנדי קדר:

עכשיו, לגבי חוק רכישת מקרקעין אני אגיד רק מילה אחת. חוק רכישת מקרקעין ב-1953 עושה לגליזציה של כל מיני תפיסות קרקע שלא היו מוסדרות. למשל, המדינה מקימה יישוב, ולא בדיוק יודעים אם הקרקע הזאת הייתה שייכת למישהו קודם או אם הקרקע הזאת הייתה נפקדת. אז בא החוק הזה ואומר: כל מה שעשינו עד 1953, אם שר האוצר חותם שזה בסדר, הרי זה בסדר.

והדוגמא, נושא שאני חושב שארנס קרוב לו, זה הנושא של הכפר אקרית. מה קרה באקרית? על אקרית נתן בית המשפט העליון צו, שאמר שצריך להחזיר את התושבים. השלטונות התעלמו מהצו הזה. למה בכל זאת לא החזירו אותם חוץ מהבעיות של הכוח? בין השאר כי חוק רכישת מקרקעין הגדיר את המקום הזה בסופו של דבר כקרקע שזקוקים לה לצורכי התיישבות וביטחון חיוניים ולכן היא הפכה לקניין רשות הפיתוח.

עכשיו, הגוף השלישי זה הקרקעות של הקק"ל וקרקעות של חברות נוספות, אני לא אדבר על זה, אני רוצה לעבור כאן למבנה של מקרקעי ישראל.

קרקעות-

משה ארנס:

זה מופיע פה, בפקודת הקרקעות, רכישה לצורכי ציבור.

סנדי קדר:

אחוז קטן, באמת.

משה ארנס:

זה קורה, למשל מפקיעים אדמות בנצרת, בשביל להקים את נצרת עלית. זה קורה בכרמיאל. מבחינת היקפי הקרקע בתוך המגזר הערבי זה לא משמעותי. תבין, חוק נכסי נפקדים-

סנדי קדר:

לצורך הקמת המוביל הארצי -

קריאת ביניים:

סנדי קדר:

אני רוצה פשוט להבהיר, שבגיבוש משטר המקרקעין, מבחינת ההיקפים חוק נכסי נפקדים הוא כמובן הכי גדול, כי כל הפליטים הפלשתינים הם נפקדים והקרקע שלהם, מבחינת ההיקפים, זה הדבר הכי משמעותי. אני חושב שהסדר המקרקעין גם הוא מאוד משמעותי. למשל, במסגרת הסדר המקרקעין, קרקעות מוואת, קרקעות מתות בנגב, נרשמות על שם המדינה, אני לא אכנס לזה כרגע. זאת אומרת מבחינת השטח זה הרבה יותר חשוב מאשר פקודת הקרקעות-רכישה לצורכי ציבור.

עכשיו, מה נוצר פה? ב-1960 נוצר הגוף שנקרא מועצת מקרקעי ישראל ומינהל מקרקעי ישראל, שמורכב משלושה גופים: מדינת ישראל, רשות הפיתוח והקרן הקיימת. עכשיו, תשימו לב ללחצים שהולכים פה הצידה- יש העברות קרקע מרשות הפיתוח גם למדינה וגם לקק"ל. למשל, אם אתם זוכרים, אנחנו מדברים על כ-940 אלף דונם, נוסף לזה קרקעות של פיק"א ודברים כאלה שאולי גם יש פה, נגיע ל-1.5 מיליון דונם, אבל כאן יש לנו 2.5 מיליון דונם. מה קורה? יש דבר שנקרא עסקת המיליון הראשון, שבו מעבירים קרקעות לקק"ל.

אני חושב שזה מאוד חשוב כי אם, למשל, הקק"ל תממש את הכוונה שלה היום לקחת את עצמה ולהיפרד מהמינהל, כמו שמי ששומע יודע, אז השאלה היא האם בכלל לגיטימי שהיא תלך עם 2.5 מיליון דונם, כי חלק מהם היו, לפחות לפי הבנתי, העברות פיקטיביות או מעין פיקטיביות.

עכשיו, כאן תשימו לב לעוד הערה אחת. הקק"ל, כמייצגת את העם היהודי כמובן, נמצאת בתוך מינהל מקרקעי ישראל, והגוף הזה יחד מנוהל על ידי גוף מיוחד שנקרא מועצת מקרקעי ישראל, שהוא בעצם מנהל את כל הקרקעות, כל 93% הקרקעות. מה שאני רוצה להדגיש הוא, שלקק"ל יש נציגות פריטטית, כלומר נציגי הקק"ל, למרות שלקק"ל יש רק 2.5 מיליון דונם, יש 50% מינוס אחד, כלומר חוץ מהשר הממונה, בנציגות בקק"ל.

משה ארנס:

סנדי קדר:

במועצת מקרקעי ישראל. אולי כדי להגיד מילה אחרונה בעניין הזה, אני אומר שלמשל, כשאנחנו מגיעים היום להפשרת קרקעות, אז אותה נציגות, שבפועל היא חלק מהנציגות של ההתיישבות העובדת, כשיש שינויים באידיאולוגיה של ההתיישבות העובדת, זו אותה קבוצה שפועלת לכיוון של הפרטה ודואגת לאינטרסים המאוד מאוד צרים של הקבוצה הזאת. כלומר, ההגיון הזה פועל לא רק להזרה של לא יהודים, אלא גם במיסוד השליטה של הקבוצה המייסדת בתוך המנגנון הקרקעי.

אני אגיד עוד שתי מילים, כי אני יודע שכבר ממש חרגתי מזמני. עד עכשיו, אם אתם זוכרים, אנחנו מגיעים פה למצב שיש לנו את מקרקעי ישראל, ואמרתם שמקרקעי ישראל מקצים קרקע, מקצים את הזכויות. עכשיו, הבעלות נשארת בידי מקרקעי ישראל, אבל יש מערכת, גם הסוכנות פה וכו', שמקצה את הקרקע. הבעלות נשארת, אבל מקצים זכויות שהן זכויות נחותות. למשל, בקיבוצים, במושבים וביישובים הקהילתיים, למשל קציר, יש מערכת מתוחכמת של העברה מהמינהל דרך הסוכנות ליישובים הקהילתיים שמאוגדים בצורה של אגודות-

מה זה מייסדים?

קריאת ביניים:

סנדי קדר:

קבוצת המייסדים. בתפיסה שלנו, כחלק מהמודל האתנוקרטי, בדרך כלל בקבוצות אתנוקרטיות יש שלוש קבוצות אוכלוסייה מרכזיות: מייסדים, מהגרים ומקומיים.

משה ארנס:

סנדי קדר:

העריבים הם הבעלים.

קריאת ביניים:

משה ארנס:

סנדי קדר:

הרוסים מזרחיים, מזרח אירופה.

משה ארנס:

סנדי קדר:

אולי, אורן, מכיוון שהחלק הזה של המודל הוא בייחוד עבודה של אורן, אז אולי אורן יסביר לנו משהו.

קריאת ביניים:

סנדי קדר:

לפני קום המדינה אפשר לציין גם ערבים. מה?

קריאת ביניים:

קריאת ביניים:

סנדי קדר:

קריאת ביניים:

סנדי קדר:

לא, אני מדבר על המייסדים של המדינה. זו המערכת הפוליטית, זאת המערכת הפוליטית. לסיכום, מה שאני רוצה להגיד פה זה את הנקודה הבאה- יש פה מערכת הקצאה. אני רוצה להדגיש דבר אחד משפטי, שהוא מאוד חשוב- ההקצאה הזאת מתבססת בגדול על סמך האידיאולוגיה הציונית, שאומרת "והארץ לא תימכר לצמיתות כי היא הארץ", סיסמת הקרן הקיימת. כתוצאה מכך, למשל בקיבוצים ובמושבים, הקיבוץ מקבל או המושב מקבל את הקרקע, הקרקע ניתנת כאמצעי ייצור, ובתנאי החכירה נאמר שאם משתנה היעוד של הקרקע, כלומר אם היא לא משמשת יותר לחקלאות, אלא למשל הופכת לקרקע לבניית קוטג'ים, הקרקע חוזרת לבעל הבית. אני לא מדבר פה על החלק של מזרחים ומהגרים. מה שאני רוצה להדגיש פה זה שכמובן עבור המקומיים, הערבים, מנגנון ההקצאה בכלל לא עובד, כמו שאמרנו קודם. חלק מהם זה בכלל יישובים בלתי מוכרים. גם ביישובים המוכרים אין כמעט הקצאה מבחינת הקמה של יישובים.

קריאת ביניים:

סנדי קדר:

יש הקצאה הפוך. כרגע אני מדבר על ההקצאה. מבחינת הקמה של יישובים, חוץ מהיישובים הבדואים לא מוכר אף יישוב. מבחינת הקצאת קרקע, עד לאחרונה כמעט שלא היה-

אורן יפתחאל:

רבע אחוז. אנחנו בדקנו, רבע אחוז מקרקעות מינהל שהוקצו, הוקצו ביישובים הערביים.

סנדי קדר:

זאת אומרת שלמעשה המנגנון הזה של ההקצאה בכלל לא פועל. אני רוצה להדגיש דבר אחד אחרון. מהבחינה המשפטית אני מוכן גם לומר את זה בצורה הכי ברורה. לפי הניתוח המשפטי שלי, המעמד של קיבוץ גליל ים לאחר ששינו את היעוד של הקרקע, המעמד של דייר ציבורי שנחשב בדיור ציבורי של יהודי, או של בדואי ביישוב בלתי מוכר, הוא אותו מעמד.

מה זאת אומרת? מבחינה עמוקה בכל המצבים הקרקע ניתנת להילקח מהאנשים האלה. אבל מה שונה? במקרים מסוימים מינהל מקרקעי ישראל מפעיל את הסיירת הירוקה, ובמקרים אחרים, כמו בקיבוצים, הוא מעביר נתחים מאוד מאוד גדולים של הקרקע לקבוצה מאוד קטנה באוכלוסייה, ולא מפעיל שום תהליכים. הוא מקבל החלטות כאלו למרות שלפי מה שאני רואה כחובת האמון שלו, הוא צריך לדאוג לקרקע של המדינה,

הבנייה הבלתי חוקית, רבותיי, הגדולה ביותר ברחבי מדינת ישראל, היא בהתיישבות העובדת. דו"ח ועדת קדמון מדבר על זה. אין בכלל אכיפה של הנושא הזה. כלומר, גם ברמה של ההחלטות המינהליות, גם בנושא של האכיפה, יש פה אפליה סיסטמית ברורה לטובת קבוצה. זאת אומרת זה פועל גם כנגד יהודים, אבל זה ברור שהערבים נמצאים בכלל מחוץ לעניין.

משה ארנס:

סנדי קדר:

בנייה על קרקע שאמורה להיות חקלאית?- כן. מילה אחרונה, אני באמת מצטער. זה לגבי הפתרונות. קודם כל, אני חושב שקציר הוא בג"צ נורא חשוב בעניין הזה, בג"צ קעאדו, מכיוון שהוא פורץ קצת את המבנה האתני, הוא מדבר על שוויון. לא אוכל לדבר על זה יותר.

לגבי פתרונות אפשריים, אני חושב שדבר ראשון צריך לדבר באופן ברור על הפרדה, לפי תפיסתי, בין הפתרון של בעיית הפליטים הפלשתינאים מצד אחד לבין המעמד המשפטי של האזרחים הערבים הישראליים. כפתרון, צריך להבדיל בין משא ומתן שיגיע עם המדינה הפלשתינאית לכשתקום, לבין החובה של המדינה כלפי אזרחיה. אני חושב שהצורה של פתרון צריכה להיות לא בדרך של השבה בעין של אותן קרקעות, או לפחות לא ברוב המקרים, יכול להיות שבמקרים ייחודיים כן, אלא בדרך של סוגים של העדפה מתקנת. אחד המקורות הכספיים להעדפה המתקנת הזאת, צריך להיות באמת אותן קרקעות חקלאיות, שחלק גדול מהן הן קרקעות ערביות לשעבר. במקום שזה יעבור לכיסים של כמה יזמי נדל"ן ושל אנשי ההתיישבות העובדת, הקרקע הזאת תשמש, בעצם חמישים שנה לאחר מכן, כמצבור לתקן חלק מן העיוותים שנעשו בזמן הקמת המדינה, הן כלפי הערבים, הן כלפי המזרחים והן כלפי קבוצות אחרות.

אני חושב שאנחנו מפספסים פה הזדמנות, רבותיי, אני פשוט חושב שלא נוכל להגיע לאיזה שהוא מערך של נורמליזציה של החברה הישראלית, בלי שנעבור דרך זה, ואני חושב שלעבור דרך זה לא צריך להיות בדרך של להשיב את המצב לקדמותו. אני לא רוצה לעשות רפליקציה של אי השוויון המעמדי שהיה קיים בחברה הערבית בנושא של תפיסת קרקעות. זאת אומרת שיש פה שאלות מאוד

מורכבות שאני לא יכול לדבר עליהן על כעוול היסטורי שניתן לתקן, לא תמיד אפשר להשיב מצב לקדמותו, אבל צריך בודאי להתמודד עם זה. זהו.

מרדכי קרמניצר: תודה רבה. עכשיו אנחנו ניקח שאלות והערות. אני מציע, משום שאין לנו הרבה זמן, שאנשים ששואלים יתמקדו בשני דברים- או בשאלות הבהרה או בשאלות של ויכוח עם העובדות או ההצעות שהוצעו כאן. אחרת אנחנו לא נצליח לשמוע את האנשים האחרים עד שעה 12:00. אנחנו נאסוף את השאלות ואת ההערות ואחר כך ניתן לכם להגיב עליהן. בבקשה, עוזי.

אני בקושי עצום, אמרתי את זה למוטה לפני הדיון, כי אני התרכזתי וניסיתי לחשוב על הבעיה שלשמה נקראנו. אני מצטער, שני הפותחים הראשונים- לפי דעתי עשיתם סלט שלא מוליך אותנו לשום דבר.

קודם כל צריך לזכור שיש סיטואציה היסטורית שהביאה אותנו למצב מסוים וצריך לזכור אותה. הדבר השני, אני אתן רק שתי דוגמאות כדי להראות כמה הסלט הזה מסבך את העניין ואינו מאפשר להתמודד עם השאלה שהיא שאלה קשה, ולפי דעתי הרבה יותר הומנית מאשר מטריאלית.

לערבב פה את נושא ההתיישבות זה ערוב של דבר שלא מן העניין, כי גם, סליחה לחברי הלא יהודיים שיושבים כאן, גם אם לא הייתה מדינת ישראל- סליחה, לא רק ישראלי, אנחנו לא מוגדרים באופן שלילי, לא יהודי- תן לי דקה לומר, אני לא מתכוון לפגוע.

מה זה לא? אתה פוגע, סליחה, אתה כן פוגע.

הוא מדבר על המושגים של ההתיישבות.

חברים, הרי זה לא ילך כך. אני לא הולך להוציא לא כרטיסי ביקור ולא היסטוריה, אני מנסה להציג בעיה כבעיה שהיא בעיה קיימת. הנושא של ההתיישבות במדינת ישראל מול המדינה הוא פרובלמה מאוד מסובכת, ולזרוק כאן שאיזה קיבוץ עשה שכונת קוטגים וכן הלאה, זה התעלמות מסיטואציה מאוד מסובכת, מאוד מורכבת. אני לא ארחיב אותה כאן.

מרדכי קרמניצר: נכון, אנחנו לא ניכנס לזה.

כי היא מסובכת, אבל זורקים מין דבר שהוא כאילו שייך לעניין. מה גם, וזה מקרב אותנו בכל זאת לנושא, הזכויות של ההתיישבות היו זכויות של קבוצה ולא של פרט. הקושי העצום שקיים בנושא הזה הוא קושי מאוד מסובך- איך יוצרים את ההמרה, כאשר בעצם ההתיישבות סיימה את תפקידה בהרבה מאוד מובנים.

בקונוטציה אחרת, העובדה הגדולה היא שרוב החקלאות שהיא כאילו על התיישבות יהודית, נעשית בשיטות שונות של דמנים, וזה חלק ממשבר אחר ואני לא רוצה לפרט בו. זו סיטואציה מאוד מסובכת והיא נובעת מתהליכים, מיחס של חקלאות לתוצרים אחרים, מהתפתחות כלכלית, מחממות שלא דורשים את הדונמים האלה וכו' וכו'. מסובך.

הוזכר כאן היבט אחר, היבט של מייסדים ומזרחיים, ואיך אומרים? חלוקה בקבוצות. אני חושב שזו עמדה מאוד לא מדויקת, מהסיבה הפשוטה, שנכון שיש זכויות שנוצרו להתיישבות ויש תהליך המרה מסובך שאמרנו שלא ניכנס אליו, אבל אני לא סבור שעולים חדשים שהגיעו לארץ קיבלו זכויות שונות לפי חלוקה עדתית כלשהי. לא עולים אשכנזים שהגיעו ב- 1949-1951 ולא עולים רוסים שהגיעו מאוחר יותר.

נכון שהייתה שיטה שונה של טיפול בעלייה בגלים שונים של עליה. אבל להפוך את זה לחלק מסיפור, שפה יהיה מין דיון על הקשת המזרחית, סליחה, לדעתי זה לא נוגע. נכון הוא שמי שעורר את נושא המשבר בחקלאות של ההתיישבות התעלם מהנושא של ההתיישבות העירונית, אני לא אכנס כרגע לכל הדיונים הרבים ולהיסטוריה, אבל זה שוב ערוב של דבר שהוא אינו שייך לעניין, כי הוא לא שייך.

עכשיו באמת ננסה להגיע לבעיה המהותית, והבעיה המהותית באמת עומדת על בסיס טעון ומאוד מסובך. אני באמת קטונתי מלעסוק כאן בלעשות סדר היסטורי וצדק היסטורי, זה ברור שלהקמת מדינת ישראל היו משמעות והשלכות, ובלי ספק בתוך תהליך כזה, כמו בכל תהליך מדיני, נוצרים גם דברים לא צודקים במובן הומניטרי, אבל באמת אי אפשר להיכנס אליו. כך קרה במדינת ישראל והיא קמה והיא קמה כעובדה.

למה אנחנו מערבבים? כי בין היתר מערבבים פה נושא של בעלות קרקע, ואני לא רוצה להיכנס לנושא של, איך אומרים, מי היו בעלי הקרקע ומי היו לאריסים,

עוזי וכסלר:

אחמד סעדי:

עוזי וכסלר:

אחמד סעדי:

קריאת ביניים:

עוזי וכסלר:

עוזי וכסלר:

וכן הלאה. יש תהליך של אורבניזציה והוא הבעייתי. הבעיה המרכזית ביישובים היא באמת הקושי לייצר את התהליך האורבני בתוך ההתיישבות הזאת.
מרדכי קרמניצר: זו ההצגה שלך, אבל אתה עכשיו מוזמן להתייחס לדברים שלהם, לא לדברים שאתה-

עוזי וכסלר: סליחה.

מרדכי קרמניצר: השאלה היא אם יש לך דברים שאתה רוצה שהם יגיבו עליהם.

עוזי וכסלר: לא, לא הכנתי את עצמי לזה. הכנתי את עצמי-

מרדכי קרמניצר: נעבור לאלה.

אלה בלפר:

אין לי ויכוח, יש לי באמת שאלות לגבי העובדות, כי אני גם לא מומחית. אני החכמתי וידעתי לפני שאני באה לפה ועוד למדתי היטב מכם, גם מסנדי וגם מאורן, על המצוקה ועל הסתירה, על הסתירה הקיומית ועל הסתירה האידאולוגית. אז אני אגיד לכם מה הבעיה שלי, שגם סנדי העלה אותה וגם אורן העלה אותה, וזאת נקודת המוצא. זאת אומרת לא העובדות, אלא ההקשר. נקודת המוצא של סנדי זה קו פרשת המים מ-1948 והתופעה המדינית. בעצם באותה צורה זו גם נקודת המוצא של אורן על ידי ההשוואה למשטרים אתנוקרטים. עכשיו, מה הבעיה שלי בנקודת המוצא הזו? נקודת המוצא הזו לא מסבירה את ההקשר המדויק. היא מאוד נוחה מבחינה מדעית, היא גם טהורה, היא מדויקת לכאורה, היא רציונלית, אבל היא לא מספיקה מבחינה היסטורית. פה אנחנו הופכים להיות אנשי מדעי החברה ולא היסטוריונים, ולכן אנחנו לא מבינים את ההקשר.

יש בעיה עם ההקשר, אני פשוט רוצה שתתייחסו לזה, כי כשאנחנו מגיעים לאפשרויות הפתרון, אנחנו נמצאים במצוקה של פתרון, כי לעולם לא נוכל להגיע לפתרון בלי ההקשר. למשל ההשוואה האתנוקרטית, ההשוואה היא דבר נפלא, כי היא מלמדת גם על הדמיון, אבל גם על השוני, ואתה דיברת על הדמיון ולא דיברת על השוני, ויש ייחוד גדול בהשוואה האתנוקרטית, ארבעה לפחות גורמים של ייחוד:

קודם כל, אנחנו רק מדברים "ציונות-ציונות", אבל ציונות זו מילה. הסיפור האתנוקרטי של ישראל מגיע מהתעוררות לאומית, משיבה, השיבה לציון; מאיחוד הגורל היהודי, מהמצוקה, צרת היהודים ומהחרדה והפחד ותחושת היעדר הביטחון של המלחמות.

עכשיו, ארבעת הגורמים האלה לא שווים, הם לא דומים לתופעות אתנוקרטיות אחרות. זאת אומרת לא דומה הרעיון של אלבניה או קוסובו או אירלנד לישראל, שבו יש ביטויים שזר לא יבין אותם ושהיום הם אנכרוניסטיים, כמו כיבוש הקרקע.

היום מי שיבוא מן החלל יגיד: אה, זה המתנחלים או זה- a conquest of the country. זה לא conquest of the country, זה רומנטיזציה של אדמה. מה אני שואלת? האם אתה באמת יכול לנתק את שאלת המרחב משאלת ההקשר ההיסטורי. אם אתה יכול לנתק, אז הפתרון שלך מוביל באמת אל שאלת היחסיות, אבל הרי במציאות אי אפשר לנתק.

מרדכי קרמניצר: הנקודה ברורה, אלה.

אלה בלפר: בסדר, אז יש לי רק עוד שאלה אליך. השאלה היא ככה, אם אתה לא מפריד מן ההקשר, אלא גם מכניס את ההקשר, מה אתה עושה אז? אתה מבין? כאן נכנסים פסיכולוגיה והיסטוריה, שאי אפשר להתנער מהם.

קריאת ביניים: שאלה טובה.

מרדכי קרמניצר: אחמד.

אחמד סעדי: השאלה שלי היא לסנדי. בעצם העיקרון הדמוקרטי מבוסס על זכות הקניין, זכות הקניין של האזרחות, של האזרח. זה מתחיל מהמאות ה-16 וה-17 באנגליה, באירופה בעצם, כאשר לאדם יש זכות קניין. האדם חופשי, שווה בפני המשפט ויש לו זכות קניין. הייתי רוצה לשאול אותך באיזו מידה החוקים שהצגת פוגעים בזכות הקניין והאם תיתכן המשכיות או validity של עקרון דמוקרטי, כאשר יש פגיעה בזכות הקניין של הפרט.

מרדכי קרמניצר: טלאל.

טלאל אלקרנאוי: יש לי שאלה לסנדי בנושא של הקרקעות. הנושא של הקרקעות של הבדואים הוא אחת הבעיות הקשות, אני בהמשך בדיון אתייחס לזה.

משה ארנס: זה לא בדואים, ערבים-

טלאל אלקרנאוי: ערבים, בדואים, יש בעיה וצריך להתייחס לבעיה. זה לא פוסל, זה לא פוסל.

טלאל אלקרנאוי: השאלה היא אולי שאלה משפטית. מינהל מקרקעי ישראל שהוקם בשנות השישים בעצם הוקם לצורך ניהול קרקעות של המדינה, קרן קיימת והרשות לפיתוח, והוא בעצם הפך להיות בנק הקרקעות של המדינה. איזה זכות משפטית עומדת למינהל לנהל קרקעות שהן לא על שם המדינה ולא על שם קרן קיימת ולא על שם קרן היסוד ולא על שם רשות פיתוח, אלא הם קרקע של תביעה בהסדר של אנשים שיושבים וחיים בנגב- איזה זכות משפטית עומדת בפניהם לנהל את הקרקעות האלו?
שאלה שניה, אני קראתי והבנתי שהתקנה האנגלית בזמנו, ב-1928, אפשרה רישום קרקעות מוואת.

סנדי קדר: 1921.

טלאל אלקרנאוי: 1921-1928. היו גם יהודים שקנו קרקע מהבדואים, קרקע מוואת, שנרשמה על שם, למרות שלא היה להם טאבו. בעצם לא היה להם שום הסכם טאבו, הם לא נרשמו בטאבו בתקופת המנדט או בתקופת האנגלים, אבל החוק הישראלי אפשר להם לרשום את זה כטאבו על שם. למה ההפרדה הזאת והאפליה הזאת, בקטע של הקרקע מוואת, בין בדואים לבין יהודים, אם מבחינה משפטית אפשר להגדיר את זה.

מרדכי קרמניצר: יצחק.

יצחק רייטר:

כן, יש לי שתי הערות קצרות לדברים של אורן בעיקר. אחת לגבי הערים- אתה דיברת על הדרה של ערבים מהאפשרות להתגורר בערים הגדולות. אני זוכר שאחרי יום האדמה הייתה תוכנית של תפרוסת אוכלוסייה, שהכין משרד הפנים ל-4 מיליון נפש דומני, שהציעה את ההשתלבות ודווקא את דילול מרכזי המגורים של הערבים בגליל ובמשולש, כדי להפנות אותם לחדרה, נתניה, לערים יהודיות, אולי כאמצעי לדלל את הריכוזיות של הערבים באזורים שבהם הם הומוגניים ביותר.

מה עוד, שאני גם לא בטוח שיש פה הדרה על פי חוק, אלא אני מניח שעל פי לחצים חברתיים ואילוצים של חינוך וכלכלה וכך הלאה, ואולי גם מגמות טבעיות.

ההערה השניה לגבי ההצעה שלך לעיקרון היחסיות- אתה אומר שבדוגמאות אחרות, כאשר מתערער האיזון של היחסיות, על פי גודל האוכלוסייה פחות או יותר, מתחילים מתחים. אבל מכיוון שנוצרה יחסיות אחרת, וגם היא קיימת חמישים שנה, של נניח 2.4% בשטח המוניציפלי או מה שזה לא יהיה, גם הפרה רדיקלית של היחסיות הקיימת היום יכולה לעורר מתחים.

מרדכי קרמניצר: אוקי. סמי, אחר כך אלי ואחר כך נשמע את התשובות.

סמי סמוחה:

יש לי שלוש הערות. אני חושב שבסך הכל התמונה שקיבלנו עובדתית היא נכונה, אז פשוט שיהיה ברור מה אני חושב על הנושא הזה. בסך הכל מה שקיבלנו זה מנגנונים משפטיים חוקיים, איך העסק הזה עבד. לא צריך להעמיד פנים שהדברים לא נעשו בצורה זו או אחרת וכו'. זה פחות או יותר.

עכשיו, מה שכן מפריע לי זה ההשוואות שנעשות בצורות גורפות ומטעות. למשל ההשוואה לאסטוניה, שהיא פשוט מטעה, כי באסטוניה היפה והאתנוקרטית לרוב האוכלוסייה הרוסית אין אזרחות. עכשיו, בישראל האתנוקרטית לערבים יש אזרחות ואז האפשרויות שלהם לשינוי, בחברה שבה אתה מממש אזרחות, הן די שונות. אז זה דבר מאוד מרכזי.

אז בואו נעשה את ההשוואות בצורה קצת יותר מעודנת. יש משטרי קרקעות במדינות שבהן גם למיעוטים אין אזרחות ויש חברות שבהן יש להן אזרחות. זה לא אותו הדבר.

לאלה שאולי אוזנם לא הייתה מספיק קשובה, אני רוצה להבהיר שהמודל שהוצג פה מניח שישראל היא מדינה לא דמוקרטית, פשוט שיהיה חד משמעי. זה לא נאמר במפורש, אבל זה נאמר די ברור, רק כדי למנוע ספקות. למשל, אורן סיים את דבריו בזה שאם הקרקע תוגדר כישראלית במקום יהודית, אז ישראל תעבור ממשטר של אתנוקרטיה לדמוקרטיה. זאת אומרת שהיא עכשיו לא דמוקרטיה- צעד, זה יהיה צעד.

אורן יפתחאל:

סמי סמוחה:

יהיה צעד לקראת דמוקרטיה. זאת אומרת שהתפיסה היא לא דמוקרטית. השאלה איך המאבק מתקיים- אם המדינה היא לא דמוקרטית יש לה את כל הזכויות לעשות את זה. אני רוצה שתבין, שיש פה count productive בטיעון הזה, הטיעון הזה יכול להיות יותר בר תוקף אם אתה מניח שהמדינה היא לא דמוקרטית-

אורן יפתחאל: זה לא הטיעון שלי.

סמי סמוחה:

אני אומר לך מה דעתי. עכשיו לגבי עקרון היחסיות, ה-proportionality, מאיפה אנחנו ניקח אותו? האם שלוש הקבוצות האלה צריכות לקבל גם כן את חלקן היחסי בקרקעות- המייסדים האשכנזים, העולים המזרחים המהגרים גם יקבלו את חלקם בקרקעות? בטח נחלק עכשיו את הקרקעות במדינה לפי עקרון היחסיות, כי האתניות הרי חוגגת. הכל יהיה לפי עקרון האתניות, או שהעיקרון הזה חל רק לגבי הערבים ולא לגבי-

קריאת ביניים:

סמי סמוחה:

בסדר, אבל זו התפיסה. אני רוצה רק להבין לאיפה מגיעה התפיסה הזאת. דבר אחד שהיה חסר לי בניתוח, בעיקר של סנדי, זה אבחנה בין ערבים שהם אזרחים של המדינה ונפקדים שהם אינם אזרחי המדינה. אני מבין שלא עשית את האבחנה הזאת, כשאמרת 4.5 עד 5.8 מיליון דונם.

סנדי קדר:

סמי סמוחה:

זה כולל כל הנפקדים. ומה עם ערביי ישראל, זה כולל אדמות של ערביי ישראל? לא ברור לי היה מה זה.

סנדי קדר:

סמי סמוחה:

זה 2.5 מיליון- תעשה לי אבחנה על אזרחי ישראל הערבים היום, כמה אדמות היו בידיהם נגיד ב- 1948, כמה הופקע, כמה יש להם היום. כי אנחנו בכל זאת מדברים על ערביי ישראל, אנחנו לא מדברים כרגע על בעיית הפליטים ועל בעיית הנפקדים בעולם ולא מנסים לפתור את הבעיה של מדינה פלשתינאית. הפורום הזה עוסק בבעיית האזרחים הערביים של מדינת ישראל, אז אנחנו רוצים לראות תמונה קצת יותר ספציפית.

מרדכי קרמיניצר:

יש לנו אחר כך דיון שלנו בהמשך. אז בבקשה, אני מציע שכל אחד ייקח שלוש- ארבע דקות ונשנה עכשיו את הסדר. סנדי ואורן.

סנדי קדר:

טוב, אז אני אענה בקצרה. לגבי עוזי וכסלר, אני בטח גם אגיב לפרזנטציה שלך, אבל אני חושב שבדאי שההתיישבות קשורה ואני אתן דוגמא אחת, וזו הדוגמא של קציר דווקא. המנגנון של קציר, בעצם בצורה מאוד ברורה וסלי מרידור אמר את זה בצורה ברורה, זה מנגנון של הקצאת הקרקע שמיועד להדרה של לא יהודים, של ערבים, בכלל מההתיישבות, בודאי במקומות של הסכנה הדמוגרפית. אני משתמש בביטוי הזה, כי זה עובד לא רק לגבי הקבוצה הערבית, אלא למשל זה המנגנון שמונע ממשפחות חד הוריות להתקבל ליישובים קהילתיים, מונע מאנשים שהם לא ב-mainstream של החברה הישראלית. כלומר, המנגנון הזה עובד בצורה יותר רחבה, ולכן אני חושב שהניתוח נכון. אחד הדברים המרכזיים שאני יוצא כנגדו זה הקטיגוריזציה.

עוזי וכסלר:

סנדי קדר:

סליחה, מה זה המנגנון הזה? למשל, שבשביל להתקבל ליישוב כמו קציר, אתה צריך לעבור ועדת קבלה, שיש לה סמכות להחליט אם תתקבל או לא, ואם אתה מתקבל אתה מקבל קרקע מסובסדת. הקרקע הזאת היא מסובסדת, היא לא נמכרת במחיר מלא, על מנת לקדם את המטרות הציוניות של ההתיישבות. הרי התוצאה היא, שאם אתה אם חד הורית או הומוסקסואל או סתם חריג אתה לא מתקבל. כלומר, צריך-

קריאת ביניים:

סנדי קדר:

אחמד שעבי ממנה את הועדה. הישוב- הישוב והסוכנות. כלומר, מה שאני רוצה לומר ואני רוצה להמשיך ולהגיד זה דבר אחד, שאני חושב שהוא הדבר המרכזי. כמשפטן, אחד הדברים החשובים בחוק שאני מאמין בו, זה שיש לו שאיפה לכלליות, לאוניברסליות.

כלומר, אני זוכר שלמדתי בשנה א' באחד השיעורים הראשונים את חוק אלמנת הנשיא ויצמן כדוגמא לחוק רע. ככל שהחוק מנוסח בלשון יותר כללית ומרחיב יותר, כך יש לפחות סיכוי שהוא יפעל ויפעיל עקרונות של שוויון ושל צדק. לכן כשאני רואה את התהליכים שקורים, אני מוצא שיש פה קטיגוריזציה גם משפטית וגם מרחבית, שחלה באופן שונה על קבוצות כמו דיירי הציבורי, כמו פלשתינאים ישראלים, כמו קיבוצניקים וקבוצות אחרות. אני חושב שכשאנחנו מסתכלים על זה מתוך נקודת המבט של הקרקע, אז יש פה סיפור דומה- עצם הקטיגוריזציה מאפשרת החלה של הסדרים שעל פניהם נראים כאילו הם ניטרליים ולמעשה אם אנחנו משווים אותם להסדרים אחרים הם מפלים. לכן אני חושב שחייבים לפתוח את הדיון הזה וצריך לדבר על הקרקע בחברה הישראלית ולא על קבוצות ספציפיות.

עכשיו לגבי אלה בלפר- כמו שאמרתי אני היסטוריון, חלק מהעבודות שלי מתחילות בתקופה העותמנית, אבל אני חושב שהדבר המרכזי, הבעיה המרכזית,

ואולי כאן אנחנו מסכימים, זה שהעוולות האלה נעשו בהרבה מאוד מקומות בתהליכים של התיישבות. כלומר-

בתקופה האחרונה-

משה ארנס:

סנדי קדר:

בסדר. אפשר גם להגיע לרמות, אני מסתכל, זאת אומרת אני יכול להגיע גם לתקופה-

החוק העותמני-

קריאת ביניים:

סנדי קדר:

לא, אז אני אתן לך תשובה. אני השתתפתי לפני שנתיים בכנס שהתחיל מתקופת בית שני ודיבר בצורה מאוד מעניינת על העברות מקרקעין, על איך כל שינוי משטר מביא לחלוקה מחודשת של המקרקעין לשליטים הצבאיים וגם בתוך מבנה האליטות. זה היה מאוד מעניין, כי באו אנשים שהתמחו בתקופה העתיקה וכו', וזאת אומרת שהמערך הזה ממשיך. בסדר, יש גם מגבלות של אקדמאי. כלומר, אם נסתכל על ארצות-הברית אפילו, או על מקומות כאלה, גם נמצא מבנים דומים מהבחינה הזאת.

מה שאני רוצה להדגיש זה שההיסטוריה הזאת איננה רק סיפור היסטורי. ההיסטוריה הזאת היא נורא משמעותית לגבי מה שקורה היום. ההקצאה המקורית היא שקובעת את יחסי הכוח ויחסי העושר בחברה הישראלית באופן כללי, לכן זה הדבר שלפחות בתחום הזה רציתי לדבר עליו.

עכשיו אני מדבר לאחמד סעדי. אני לא בטוח שזכות הקניין זה הדבר המרכזי, אני לא מאלה שחושבים כך. זאת אומרת אני אמנם מרצה לדיני קניין, אבל לחזק יותר מדי את זכות הקניין זה דבר מאוד לא טוב לפי התפיסה שלי. אני חושב שזה מקבע ומשמר את הכוח של החזקים ושל אלה שיש להם קניין באופן כללי, אבל בודאי שהמנגנון של הדרה בודאי פוגע בזכויות, אין על זה ויכוח, אבל זה אחד ממנגנונים רבים.

לגבי טלאל- ספציפית אני לא יודע מה ההסדר החוקי המדויק. אתה מדבר על קרקעות שנמצאות בהסדר, יכול להיות, אני לא מכיר, יש בטח איזו תקנה שמאפשרת באופן זמני למינהל, את זה בטח עוזי וכסלר יכול להגיד יותר טוב ממני, לטפל בקרקע שעדיין לא עברה לבעלות. אני פשוט לא יודע מה המקור.

כך גם לגבי השאלה השניה שלך בנושא הרישום. כלומר, אין ספק שחלק מהדברים שקרו לגבי הבדואים, זה בגלל שבשנת 1921, באותם שלושת החודשים שלפי פקודת הקרקעות המתות הבריטית היו לאנשים על מנת לבוא ולתבוע את טענתם בקרקע, מי שלא עשה את זה בעצם הפסיד את זכותו. יש הרבה מאוד פסקי דין בנושא של קרקע מתה, שבהם אין ספק שהאנשים האלה מחזיקים בקרקע, יושבים בה במשך עשרות ולפעמים מאות שנים, אבל רק בגלל שהם לא רשמו את זה ב- 1921 הם הפסידו את זה.

רק שתבינו, שוב, אני חייב לעשות את ההשוואה הזאת למגזר החקלאי, שם אנשים יושבים בלי חוזה ומאריכים להם את החוזה. השמועות אומרות שלקיבוץ רמת רחל עשו חלק מההסדר שאפשר להם להפשיר את הקרקע שלא הייתה מוסדרת. אני לא בדקתי את זה עד הסוף, קראתי קצת בעיתונות; קודם נתנו להם חוזה ואחר כך לקחו מהם את זה בתנאים הטובים. אז בודאי שזה המערכת הכוחנית, ואמרנו שחלק זה המינהל.

רמת רחל זה נושא שאני עוסק-

אני יודע, אני יודע.

מה שאתה אומר מאוד לא מדויק, לא נכון.

טוב.

סנדי, איך היית מציע לפתור את בעיית הקרקעות של הבדואים בנגב?

הכיוון באופן כללי הוא שהמדינה תשתמש בכוח המקצה שלה, על מנת להקים קודם כל זה צריך להיות במבנה דיאלוגי, כלומר אחד הדברים שצריך להבין, זה שלא באים ומטילים על אנשים בכוח את הפתרונות. צריך לבוא ולשמוע מה האנשים עצמם רוצים.

עכשיו, אני מתאר לעצמי שחלק מהם ירצו סוג של התיישבות כפרית. עכשיו, יש צרכים שאני חושב שהם צרכים לגיטימיים של מדינת ישראל- צורך במחנות צבא, שמורות טבע וכל מיני דברים כאלה. אבל מצד שני צריך לראות איך חמישים שנה אחר כך פותרים את הבעיה הזו. אני חושב שזה גם נורא חשוב ליציבות הפוליטית של מדינת ישראל.

למשל בג"צ קציר- שכולם הזדעקו עליו- תראו מי זה האנשים האלה. האנשים האלה הם אמנם ערבים, אבל הדבר שהם רוצים להיות זה ישראלים, הם רוצים לקבל חינוך יהודי בעצם, הם רוצים להשתלב בתוך החברה הזאת. זאת אומרת שגם מהבחינה של ייצוב המשטר הישראלי, אני חושב שכן צריך בסופו של דבר

עוזי וכסלר:

סנדי קדר:

עוזי וכסלר:

סנדי קדר:

משה ארנס:

סנדי קדר:

להשתמש בכוח המקצה, להגיע להסדרים. אני לא מכיר מספיק את החברה הבדואית, אבל אני מתאר לעצמי שהרוב של החברה הבדואית כבר לא עוסק במרעה מאוד מאוד רחב, אז כן לתת, למשל, יישובים קהילתיים, דומים אולי למושבים, דברים מהסוג הזה, כדי לפתור את הבעיה הזאת. זה פחות או יותר הכיוון.

לגבי ההנחה שמדינת ישראל לא דמוקרטית, פה אורך ואני חלוקים בינינו בכתובה. קודם כל, אני לא מדען מדינה, אני חושב שאני יותר היסטוריון ומשפטן, ולפחות בתור היסטוריון הקטיגוריות הפורמליות האלה, זאת אומרת אם אני אקרא לדבר דמוקרטיה אתנית או אתנוקרטיה, פחות מעניינות אותי, מהבחינה הזאת שאני חושב שהן יותר נורמטיביות. מעניין אותי איך אני עובד עם המודל הזה בתוך מבנה ספציפי ופחות במבנה הנורמטיבי.

אני חושב שבדואי, שתהליכים כמו בג"צ בעניין קעאדן ובג"צ בעניין העינויים, מראים שלפחות בשנים האחרונות האלמנטים האזרחיים של החברה הישראלית בכל מיני תחומים מתחזקים, בלי לעשות את החלוקה המאוד דיכוטומית בין כן דמוקרטיה או לא דמוקרטיה. אני חושב שזה הרבה יותר רצף מאשר איזה שהוא משהו דיכוטומי. אז מנקודת המבט שלי, בעבודה שלנו בעניין הזה אני לא מוכן לשים את הסטמפה על המושג הזה.

גם לגבי הפתרונות, לגבי עקרון היחסיות, אני לא בטוח שזה העיקרון הנכון. אני חושב שצריך לדבר על איזה שהם קריטריונים שלוקחים בחשבון צרכים של אזרחים.

למשל, אחד הדברים שאני חושב שצריך לעשות זה להתחיל להפוך את הזכות לדיוור בסיסית לאזרחי המדינה, ואז זה גם פותר את הבעיה של החלוקה. אחד הדברים שאני חושב הוא שכל אזרח במדינה צריך להתחיל לקבל איזה שהוא startup אמיתי, למשל משכנתאות. אני מדבר על תחומים אחרים לגמרי, אבל שוב, המאגר הגדול שמאפשר לממן את זה, זה מקרקעי ישראל.

נקודה אחרונה לגבי האבחנה בין אזרחי ישראל, מה היה להם ומה לא. אין לי את הנתונים. אנחנו, אורך ואני, עושים עכשיו מחקר גדול, שבין השאר מנסה לקחת את הנתונים האלה ולנסות לעשות את האבחנה.

יש קצת סממנים שצריך לבדוק אותם הרבה יותר. למשל, בדברי הכנסת שקראתי על הסדר הקרקעות, הטענות של חברי הכנסת הערביים היו שרק בהסדר הקרקעות, אני לא מדבר על חוק נכסי נפקדים, כ-300 אלף דונם הועברו. זה הטענות שלהם, אני לא בדקתי את זה ואני לא יודע עד כמה הטענות האלה היו מבוססות, אז אני חושב שיש צורך במחקר הרבה יותר רציני.

האינטואיציה שלי היא שחלק גדול מהקרקעות, באופן יחסי, הן של הפליטים הפלשתינאים שלא פה.

מדובר על 550 אלף דונם שהיום הערבים מחזיקים בהם. זאת אומרת שמתוך זה נלקחו-

550 אלף?

כן, בערך. על זה מדובר שיש היום בידי ערביי ישראל, שנשארו בידיהם. זאת אומרת היו להם 850 אלף דונם. זה בלי הבדואים בנגב, שם מדובר על 2 מיליון, זה משהו אחר-

אמרת 550, קפצתי פשוט.

הערה כללית, אין הכוונה להתנצח והכוונה היא בכלל לא פוליטית, אלא לנסות ובאמת להבין את התהליכים שקורים פה ואיך אנחנו מתקדמים לקראת הסדר שהוא יותר יציב ויותר צודק.

אני רציתי להתייחס להערה של ההתיישבות. סנדי באמת ענה, ההתיישבות היא absolutely essential, כלומר אי אפשר להפריד. אני דיברתי על כך שהנושא הוא שליטה מרחבית ולשליטה המרחבית יש כל מיני שכבות. ההתיישבות היא דבר מאוד מאוד חשוב בשליטה המרחבית, ואבות הציונות ידעו את זה יותר טוב מכולנו. כלומר, בכלל אי אפשר פה, כמו שסמוחה אמר, להתכחש לנושא הזה, אבל שניים-שלושה נתונים למה זה מאוד חשוב היום:

היום, בגלל ההתיישבות, הערבים חסומים בעצם מלחזור קרקע מבערך 80% ממדינת ישראל, בגלל המבנה של המועצות האזוריות, שבעצם נועדו לשרת את היישובים הכפריים היהודיים. אז הדבר שאולי מתחיל להתפרק עם בג"צ קעאדן הוא העובדה שלכל היישובים האלה יש ועדות, לכולם אי אפשר להיכנס והם מכסים כ-80% של תחום המדינה. זה דבר שהוא בעייתי ביותר בגלל ההתיישבות.

סמי סמוחה:

עוזי וכסלר:

סמי סמוחה:

קריאת ביניים:

אורן יפתחאל:

אפילו ועדת רונון, שדיברה על הפשרת הקרקעות ועל הפרטה של הקרקעות, כמעט לא דיברה עם הערבים, אלא רק בסיבוב האחרון של השיחות שלה, אחרי הדו"ח. זה אפילו לא בדמיון של הישראלים שהנושא הזה, של המרחב הכפרי, קשור לערבים, בגלל ההתיישבות היהודית. אין שם כמעט ערבים לדעתם. נושא אחרון זה ועדת קדמון, שסנדי הזכיר, בדו"ח שלה מ-1998. דו"ח ההתקדמות שלה מצא שיש 7,000 מבנים לא חוקיים במושבים. מה עושים? אני חושב שדי בצדק מנסים למצוא פתרונות, אבל תשוו את זה למה שקורה במגזר הערבי, במיוחד במגזר הבדואי, ותראו את האיפה ואיפה. שוב פעם, זה בגלל ההתיישבות. אותם המושבים שבונים ומנסים גם הם בצדק למצוא דרך למחייה אחרי שקיעת החקלאות.

הקרקעות של הבדואים? - של הבדואים בנגב? אני הייתי- גם יוסי ידבר על זה.

משה ארנס:
אורן יפתחאל:
קריאת ביניים:
אורן יפתחאל:

אז תהיה לנו הזדמנות לדון בזה, כי אני חושב שכישוראים שווים זכויות, באותם קריטריונים שמקצים קרקע ליהודים, ואנחנו דיברנו על זה גם בערב ההוא בסינמטק, צריך להקצות קרקע לערבים הבדואים בנגב. אני חושב שלפי אותם קריטריונים אנחנו נוכל להגיע לפתרון די מהר, תוך כדי דיאלוג כמובן, בנוגע למה שהאוכלוסייה הזאת רוצה.

אבל מהו הקריטריון?

משה ארנס:
אורן יפתחאל:

הקריטריון הוא שכל מגוון ההתיישבות יהיה פתוח לפנייהם, גם מושב, גם יישוב עירוני וגם ישוב קהילתי, ופחות או יותר לפי אותה הקצאה לנפש, כי הם ישראלים. אבל אני אמשיך בנושאים שעלו.

לגבי סמוחה ובלפר, הנושא של ההשוואה- בודאי שכל השוואה טומנת בחובה מוקשים ואני חושב שלא היה פה זמן ואין אפשרות אפילו לחלוטם שיהיה פה זמן, אבל ההשוואות האלה מלמדות אותנו משהו. מעבר לכל ההבדלים יש סוגים מסוימים של מדינות שהפרייקט המרכזי שלהן הוא הרחבת השליטה של האתנוס השולט. בסופו של דבר רובן גם, זה נכון, מצויות או שבונות לעצמן איום, והנושא הזה של האיום, הסכסוך היהודי-ערבי בודאי מאוד מאוד רלבנטי. בארצות-הברית, שגם הייתה אתנוקרטיה הרבה זמן, הייתה השתלטות של קבוצה אתנית אחת כל הזמן.

אם את קוראת את הספרות האמריקאית במאה ה-19, יש איום עצום של האינדיאנים. התהליך הוא תהליך של התפשטות, "go west young man", עם הרבה רומנטיזציה של הקרקע, לא כל כך שונה מכאן. בכל זאת יש כמובן תמיד את הצד שרוצה לקדם איזה שהוא אינטרס, והוא בונה לעצמו את האיומים כפי שהם. אני חושב שכרגע עברנו את השלב של האיום הקיומי על מדינת ישראל ואנחנו יכולים לראות את התהליכים האלה ומה קורה לקבוצות אתניות.

בסרילנקה, הסינלימים ממשיכים להתפשט לתוך האזור הטמילי, והם כל הזמן מצטטים את זה שהטמילים רוצים לזרוק אותם לים, אבל הטמילים הם 2 מיליון איש והסינלימים זה 14 מיליון איש. אם תקראו היום את העיתונות בסרילנקה אתם תראו את העניין הזה. אז אי אפשר לעשות צדק בהשוואות האלה, אבל אני חושב שבסופו של דבר יש איזה שהוא מנגנון דומה.

אגב, אותו מנגנון של אתניזציה הוא זה שלא נותן אזרחות לרוסים באסטוניה, והוא זה שלא נתן אף פעם אזרחות לפלשתינים בישראל, למרות שישראל שולטת הרבה שנים, שלושים ומשהו שנה, בפלשתינאים בשטחים. כלומר, אי אפשר להגיד: הם לא אזרחים ולכן לא נדון בהם. יש פה את אותו מנגנון של כוח, שמתבטא בצורות שונות ובמקומות שונים.

לגבי השאלה של יצחק, ראסם הוא ממש מומחה בנושא הזה. היו הרבה תוכניות לעיור של הערבים והן לא צלחו. חלק אולי בגלל שלא ניתנו תנאים או בגלל שהאוכלוסייה הערבית לא הייתה עדיין בשלה מבחינת ההתפתחות הכלכלית חברתית שלה. בסופו של דבר האליטות המשכילות בדרך כלל מחפשות את החיים העירוניים, ואולי עכשיו זה יותר מתאים.

עד לאן ניקח את היחסיות, שניכם שאלתם את זה, וזו באמת שאלה שב-policy science אנחנו יכולים להתחיל לדבר עד כמה היחסיות עוזרת ועד כמה היא לא עוזרת. מה שכמעט ברור בכל הדוגמאות הבינלאומיות, שבאוכלוסיות לא מתבוללות, לא כמו האשכנזים והמזרחים שהם אוכלוסיות מתבוללות, אלא ציבורים שלאורך דורות יחזיקו כנפרדים, ופה באמת אפשר לומר שישראל דומה לצפון אירלנד, קתולים ופרוטסטנטים, או דומה לטמילים ולסינלימים, עיקרון

היחסיות הוא מאוד חשוב, ואליו אפשר לשאוף. באוכלוסיות מתבוללות זו באמת שאלה מאוד סבוכה, כל הנושא של רב תרבותיות, וזה לא הפורום הזה להיכנס אליו.

נושא נוסף זה הנושא של הדמוקרטיה/לא דמוקרטיה. אתה עשית ממני איש קש. יש לי הרבה דיונים גם עם רות גביזון על הנושא הזה, אי אפשר לחלק בצורה דיכוטומית-

רות גביזון:

אל תתחיל- רבותיי, אנחנו יושבים כאן לדון בנושא קשה, רגיש ומורכב. לא נתחיל לפתוח את כל הדמוקרטיה האתנית. יש לנו אורחים שצריכים לדבר.

אורן יפתחאל:

לא התכוונתי, לא התכוונתי. מה שהתכוונתי להגיד זה שאין פה שחור-לבן, יש פה רצפים. אבל התכוונתי לסיים במשפט, ואני עומד מאחורי זה, שבנושא של המנגנון הקרקעי, ההתיישבותי והתכנוני בישראל, המנגנון הוא לא דמוקרטי לעילא ולעילא, ועל זה אני מוכן לשים את כל הכבוד המקצועי שלי. תודה.

מרדכי קרמניצר:

תודה רבה לאורן ולסנדי. אני חושב שההגיון אומר שעוזי ימשיך עכשיו את מה שהוא התחיל ואחר כך נשמע את פרופ' בן-דוד, ונסיים בחיים.

עוזי וכסלר:

מנגנון התכנון הוא לא דמוקרטי בשום מדינה. מנגנון דמוקרטי בתכנון זו אנרכיה, וישראל נתונה תחת לחצים לדמוקרטיזציה של התכנון, וזה אסון גם במובן האורבני וגם במובן חלוקת הכנסות, וצריך לדעת את זה היטב.

דבר נוסף הנובע מזה- המשמעות הכלכלית של קרקע היא לא בדומים, אלא בזכויות, וזה דבר מאוד משמעותי שלא הוזכר כאן בכלל. כי בעצם מה המשמעות של קרקע? זה כששדה שהיה מיועד למלפפונים פתאום הופך להיות שדה שבונים עליו בתים, וזה תהליך אורבני, שהוא נכון בנווה ים, אבל הוא לא נכון ברביבים.

אני אולי אתחיל בהיבט אחד. אני חושב שקציר הוא פסק דין נכון, אני חושב שיש דברים שיתכן שהמדינה נהגה בהם לא נכון, אבל אין לקחת את קציר בתור הדוגמא של ההתיישבות ולהתעלם מהנושא של רביבים או כל חור אחר. צריך לדעת שההתיישבות היא התיישבות של אנשים שנשלחו כארגון, וזה בעצם יצר במידה כזו או אחרת את הישות של מדינת ישראל. כתוצאה מהתמוטטות חברתית, כלכלית וארגונית בעצם רובם הגדול היום הם אנשים חסרי פרנסה וחסרי עתיד סוציאלי.

אני עסקתי בקיבוץ נחל עוז, ואתם לא יכולים לתאר לכם מה זה העוני של הפרט. אז שלא תהיה טעות, כולם זורקים שמות: גליל ים, רמת רחל וכן הלאה, שאגב, אלה מספרים מאוד קטנים. משום שיש כאן תהליך אורבני והוא תהליך מאוד משמעותי.

הסטטיסטיקה שניתנה פה, שהיא מאוד מעניינת, מתעלמת מעובדות מוחלטות של השטח. האוכלוסייה העירונית בישראל חיה על כ- 1.3 מיליון דונם, זה 97% מאוכלוסיית המדינה, ו- 20 מיליון דונם זה משהו אחר.

קריאת ביניים:

עוזי וכסלר:

סליחה, עוד פעם, מיליון וכמה? 1.3 מיליון או 1.5 מיליון, אין על זה נתונים מסודרים. אני יכול לומר לך שבירושלים 630 אלף נפש, אחת הערים היותר דלילות, על 130 אלף דונם. בני ברק- 7000 דונם, 140 אלף נפש. תלך הלאה, תל-אביב- 50 אלף דונם, 360 אלף נפש. זה הסדר גודל, אז לקחתי את זה במספר כלפי מעלה.

מתוך 21 מיליון דונם של מדינת ישראל, 10.5 מיליון דונם זה שטחים ביטחוניים. 10.5 מיליון דונם זה שטחים ביטחוניים בהגדרה כזו או אחרת, וזה מגיע אגב למהות העניין של היישוב הכפרי הערבי.

אני אתן קודם הגדרה. דבר ראשון, אני חושב שבעלות של מדינה על הקרקע היא דבר נכון, אם היא לא תוצאת תהליך של כיבוש, זאת אומרת של הפקעת זכויות קיימות. העובדה היא שמדינת ישראל קמה עם בעלות ממשלתית או לאומית על הקרקע, או על רובה של הקרקע, היא דבר נכון לא בגלל השיקול הלאומי, שהיה שיקול בתוך המזרח התיכון ואי אפשר להתעלם ממנו. אני לא רוצה לעסוק בצדק של העניין, זה כעובדה, כי במרחב הזה, איך אומרים? אדם מסוג אחד שמוכר קרקע לאדם מסוג אחר נתון בסכנת חיים. צריך להבין שזה משהו, אבל זה לא הנקודה המהותית.

הנקודה המהותית היא התוצאה של התכנון והשימוש הציבורי. אם יש בעיה בכפר ערבי, היא נובעת מכך שאי אפשר להפעיל את חוקי התכנון והבנייה וליצור את ההפקעות שבלעדיהן אי אפשר לייצר שכונה ואי אפשר לייצר תהליך, שזה נושא מאוד משמעותי.

אני, בירושלים לפחות, עסקתי בזה בכמה מקומות. זו סיטואציה מאוד קשה. אתה לא יכול לפרוץ דרך, בגלל בעיה של פיצול בעלויות ובגלל התנגדות של בעלויות, וכל הנושא לא כזה פשוט, כי איך אתה מייצר תהליך אורבני? אתה

לוקח כפרים ואתה משנה את השימוש והזכויות. אתה עושה עיגון כזה או אחר. אגב, מדינת ישראל בסיטואציה אורבנית יותר קשה, בכל אופן היא הכי קשה בעולם המערבי אם מותר לנו להגיד שאנחנו חלק מהעולם המערבי. אין מדינה עם צפיפות אוכלוסייה כזו היום, אולי הולנד, ובפרספקטיבה של עשר שנים אנחנו המדינה הכי צפופה בעולם. פירושו, שהתוצאה נטו צריכה להיות שהשימוש של הקרקע צריך להגיע לאינטנסיביות, בשביל אינטנסיביות צריכה להיות שליטה על התכנון, והשליטה על התכנון צריכה לאפשר את השימושים הציבוריים. כי צריך לאפשר את בתי הספר ואת הדרכים ואת השימושים הציבוריים, שבלעדיהם לא נוצרת עיר וזה דבר מאוד משמעותי. לכן אני חושב שצריך להישאר עם בעלות על הקרקע.

אני לא רוצה לערבב פה את הנושא של ההתיישבות, כי יש בעיה. אגב, היו הגדרות, ואני לפחות הייתי האיש שעמד מול רבין בנושא, של שינוי יעוד לקרקע חקלאית. צריך גם לזכור מה הוגדר - זה הוגדר פר נחלה ומפר נחלה זה הגיע ל-27%, זאת אומרת 73% חוזר למדינה. אני חושב שזו הייתה הגדרה מעוותת, כי הישובים החזקים במרכז הארץ באמת דפקו את יישובי הפריפריה, כי הם היו המייצגים, אבל אני לא רוצה לערבב את הנושא של ייצוג וכוחות פוליטיים.

אני חושב שזו מערכת מאוד קשה, אבל אני מציע לא לערבב את העיקרון בניהול הכושל, והניהול הכושל של הקרקע בישראל זה חלק מצרה בירוקרטית וארגונית, כמו בהרבה דברים. דהיינו, אם אני הייתי חושב על שימוש נכון של הקרקע, הייתי נשאר עם בעלות של מדינה והייתי עושה הפרטה מוחלטת של הזכויות. אני לא רוצה להגיד את כל הדברים שנעשו לפחות בתקופה שלי, וזה נעשה נגד ענקים ומנגנונים מאוד גדולים, כי זה צריך להיות העיקרון. אני גם באמת חושב שצריך להפסיק לרדת לרמה שערבי כן יכול לקנות/לא יכול לקנות, ואני גם חושב שבפרקטיקה המצב הרבה פחות חמור ממה שאתם מציגים.

דהיינו בפרקטיקה, והזכרתי את זה קודם, להערכתי בין 50% ל-70% מהקרקע החקלאית מוחזקת בעצם על ידי ערבים, על ידי דמנים. זה לא סימן טוב, זה אומר שרק הם מוכנים לעשות עיבוד חקלאי, משום שזה בתחתית סולם ההכנסות, כי זה לאנשים לא משתלם בתוך התהליך הכלכלי שעובר. זו בכלל שאלה קונספטואלית מאוד מסובכת, האם חקלאות הייתה בעלת ערך לפני שהיא לא הייתה.

במציאות הכלכלית שבה עובדת מדינה ומתפתחת כתעשיית היי-טק, מחיר השימוש האלטרנטיבי של עובד עולה. הלוא מי בעצם עושה היום חקלאות? אגב, שלא תהיה טעות, זה כבר מעט מאוד עובדים ערביים, זה היום תאילנדים, משום שבצמיחה של התהליך הכלכלי בתוך החברה הישראלית נוצרים שינויים, ואני באמת לא ארחיב עליהם, כי זה באמת נושא שהוא לא לעניין.

אז אני בהחלט חושב שנעשה פה ערבוב מאוד גדול ביחס לבעיה של עוני ועושר בחברה. יש לי בעיה מאוד גדולה, כי אני שייך לאלטיה האשכנזית שהייתה פה בארץ לפני קום המדינה, והאבא שלי חי בדירה בדמי מפתח. הוא עוד לא מת, הוא בן 97 והוא לא הגיע לדירה משלו. עכשיו, מה אני יכול לעשות? זה נכון גם לחבר רמת רחל בתוך התהליך של מה שנוצר, ואגב, זו סיטואציה מאוד מסובכת. למה היא מסובכת? משום שחבר רמת רחל שהגיע לזכויות בקרקע, זה 20 ילדים שחזרו לרמת רחל. כי ברמת רחל בטח עברו במהלך הדורות, 700 או 1,000 או 2,000 אנשים שבאו והלכו. כיום יש נושא של התארגנות, כי יש פה שאלה של הבדל בין התיישבות כקולקטיב שהיה לבין פרטים שנמצאים.

אני מציע לא לערבב את הסוג הזה של הדברים - דהיינו זכויות שנוצרות בקרקע כתוצאה מחזקה זה סיפור אחד, אם אתה מדבר על הצד הקונספטואלי, כי יש בעיה קונספטואלית של איך להתמודד. אז בקשר לזכויות, לפי דעתי בתוך התחום האורבני צריכה להיות פתיחות מרבית.

אני לא בעד ערבוב אוכלוסיות. איך אומרים? אני הייתי בעד הר חומה ואני נגד הפעולות שאולמרט דרבן בשתי שכונות, להכניס פה 100 משפחות ו-20 משפחות. אני חי בירושלים, אני חושב שהנושא של אוכלוסיות ומיוחדות של אוכלוסיות היא בעיה מאוד קשה. היא בעיה בחברה היהודית, היא בעיה בחברות למיניהן. אני לא יודע איך פותרים אותה, היא לא רק קשורה לערבים-יהודים, היא קשורה למזרחים-אשכנזים, היא קשורה לקטיגוריות, המושבים שעורבבו בכוח, מה יצא ומה לא יצא.

אני לא הייתי עוסק בכל ההיסטוריה עם כל השגיאות שהיו בה. אני חושב שהנושא של אוכלוסייה הומוגנית הוא דבר מאוד בעייתי לא רק בהיבט הזה, הוא בעייתי גם בהיבט האינטגרטיבי. זאת אומרת הנושא של איך אתה פותר את

העניין, איך אתה מייצר מצב שבכל זאת אנשי ההיי-טק ירצו להיות פה ולחיות פה, ואיך אתה נותן פתרון למצב הסוציאלי, לא הייתי מערבב אותו בנושא יהודים-ערבים. אני חושב שהבעיה קיימת.

דהיינו, אם זה נושא של זכויות, אני לא חושב שצריכה להיות בעיה ואני חושב שהמדינה צריכה להיפתח לנושא הזה, ולכן אני אומר לגבי פסק דין קציר שאין לי איתו שום בעיה, אבל הייתי מאוד נזהר מלשים על זה מטענים על מטענים של כל מיני דברים ואידיאולוגיות למיניהן.

אני חושב שיש בעיה, יש בעיה אידיאולוגית קיומית של מדינת ישראל, איך היא קמה, בהחלט עם פרובלמה מסוימת, ואנחנו לא רוצים לפתוח אותה ולא יכולים לפתוח אותה. אני לא יודע. אנחנו עדיין מסוג החברות הבודדות או המדינות הבודדות בהן השאלה הקיומית של המדינה היא שאלה פתוחה, ובואו לא נתעלם מהעובדה הזאת.

אז פתחנו בבג"צ וכן הלאה, זו שאלה קיימת. זה נכון שזה כמו שמשון הצועק על חולשתו, אבל מה אפשר לעשות? הבעיה הזו קיימת, היא חלק מהטראומות של חלק גדול מאוד מהחלטות שהיו פה למנהיגות והיא שאלה קיימת. אני חושב שאסור לברוח מהשאלה הזו.

יש היבט נוסף והוא קשור להפקעות לצורכי ציבור או הפקעות בכלל. שלא תהיה טעות, בחברה הכי דמוקרטית בעולם, בחברה האמריקאית, סמכויות ההפקעה הן הרבה יותר מוחלטות והרבה יותר חזקות, כי אין שום אפשרות לבצע פיתוח אורבני ואין שום אפשרות לבצע פיתוח תשתיות בלי שאתה מייצר אותו דרך תהליך הפקעות.

אני מקבל שיתכן מאוד שכשלקחו מאום אל-פאחם 40 אלף דונם, היה בזה שיקול שבהחלט נבע ממה שקרה, אבל יש גם נקודה מסוימת שבה זה נעצר. אני יכול להעיד על עצמי. אני רוצה לומר שהיה תהליך, תהליך התפתחותי. אני גם אמרתי בתחילה, אני לא חושב שאני בא לעסוק כעת בכך שלא היו עוולות ואין עוולות בכל ההקמה הזו.

מדינה זה בכלל דבר של עוול מול פרט, מה אפשר לעשות? מדינה מייצרת לך חוקים, פעם כאלה ופעם אחרים, מייצרת את המגבלות. גם המשטר הדמוקרטי הוא בסופו של דבר, איך אומרים? אני אוהב לזרוק מסטיק מהיציע בקולנוע למטה ובאופן דמוקרטי דופקים לי את הרצון שלי, כבר יש לי בעיה. מה אפשר לעשות? כל הקיום האורבני הוא מערכת של הגבלות שאתה מטיל על הפרט, משום שאחרת ההתארגנות לא יכולה להיעשות ובלי ספק נוצרת בעיה. אז זה דתיים ולא דתיים, וקבוצה כזו וקבוצה אחרת. אני מציע לא להכניס לפה את התהליך.

בשורה התחתונה, אני סבור שהנושא של טיפול בכפר הערבי, שהופך להיות עיר, שזו הבעיה, זה תהליך אורבני מאוד מסובך. זה לא נושא של דונמים, זה הרבה יותר נושא של זכויות ויצירת תהליך שהתהליך הכלכלי יעבוד בו, משום שמבחינת הדונמים או האוכלוסייה פר דונם, הצפיפויות הן מאוד נמוכות בישוב הערבי, כמו שהן נמוכות פה ושם בישובים יהודיים. אני יכול לומר לכם שבירושלים-

ראסם תמאיסי: סליחה, עובדתית, הצפיפות שאני בדקתי בחמישים ישובים ערביים- הצפיפות לפי ברוטו יישובי של שטח מתוכנן- בישובים הערביים גדולה יותר מאשר בתל-אביב. סליחה, המושגים האלה של העירוני וכפרי, זה מושגים-

לא, אני מקבל את זה. הוא צודק. אין משמעות ליישוב כפרי, כי אין כפר ערבי מהבחינה הזו.

ראסם תמאיסי: אין.

עוזי וכסלר: נקודה. יש פה ושם שרידי עוסקים בחקלאות, לא במסה, אוקי, אבל בסך הכל מדובר בתהליך אורבני. אני חושב שאתה אינך צודק ואני אשמח לראות את הנתונים.

אני בהחלט חושב שצריך לתת לעניין הזה פתרון. אני חושב שהבעיה העיקרית היא תכנונית. אני אגב לפחות הייתי שותף להתחלת תהליך-

בזמנו הוטל עלי על ידי רבין להתמודד עם העניין. אני חושב שזו הייתה הפעם הראשונה שאיזה שהוא צוות ניסה להתמודד. ברור היה שצריך להתמודד בנושא תשתיות ותכנון, שזו הייתה בעיית הבעיות ביישובים הערביים. זה לא נושא קל, הוא הרבה יותר מסובך.

אגב, אני חושב שכל הנושא האורבני ביישוב הערבי הוא מסובך, כמו שהוא מסובך בעיירות פיתוח ואנחנו צריכים לזכור את זה, כי זה לא רק נושא של תהליך תכנון, זה גם הנכונות לשלם ארנונה ולבצע אחזקה וגם הנכונות

להפקעות לצורכי ציבור וכו'. היא נכונה גם בעיירות פיתוח והיא נכונה בפרופורציות. אם אתה משווה יישובים עירוניים מבוססים, אתה רואה בדיוק פה את כל התהליכים- אם תהליך התכנון עובד כראוי, אם תהליך התשתית עובד כראוי, ואני בהחלט סבור שהמדינה בעניין זה עשתה הרבה שגיאות. אנחנו חיים היום בתקופה אחרת, צריך לזכור את זה, אין בנייה ציבורית כמו שהוגדרה פעם, אין. זאת אומרת שהיום צריך לפתור את זה הרבה יותר בכלי שוק, ובכלי שוק יש בהחלט נחיתות ביישובים הערביים, בגלל המבנה העובדתי, בגלל מבנה המחזיקים. אין לי ספק שצריך לפתור את זה, אבל לעניין זה אין לי שום בעיה, אמרתי שאין לי בעיה בקציר ואין לי בעיה בעניין הזה. אבל להכניס לזה את כל הסלט שהוכנס, אני חושב שזה עושה עוול לטיפול בנושא, משום שלהתחיל להיכנס כעת, איך אומרים? להכניס את המהומה של הקשת המזרחית נגד ההסדרים בקרקע, זה לא שייך לעניין. זה מהומה פנימית בתוך החברה הישראלית. העולים הרוסיים לא קיבלו יותר.

מרדכי קרמניצר: תודה רבה לעוזי. פרופ' בן-דוד.

יוסף בן-דוד: קודם כל, אני לא פרופסור, אני דוקטור. אנתרופולוג, מזרחן וגיאוגרף. אני מהשבט של אורן, מאוניברסיטת בן-גוריון. עבדתי באוניברסיטת בן-גוריון בין השנים 1971-1997 ופרשתי. כיום אני קשור לשני מכונים שעוסקים במחקרי מדיניות, האחד זה מכון ירושלים לחקר ישראל, השני זה מכון פלורסהיימר, שבאמצעותו הוצאנו רק לפני מספר חודשים הצעה לגיבוש מדיניות יישובית וקרקעית בקרב בדואי הנגב. ביקשתי מהמארגנים שיכינו לכל אחד מכם חוברת או עותק.

קריאת ביניים: יש?

יוסף בן-דוד: יש. בתנור, לקראת פרסום, ישנו מחקר שיוצג ביום שלישי במסיבת עיתונאים וכנס סגור, במה שהיה מכון הילטון בבאר-שבע. מי שירצה יוכל לקבל הזמנה אישית. המחקר מציג ממצאים על נשירת תלמידים מבתי הספר- נושא טעון, חמור, אבל רבה בו הדיס-אינפורמציה שגורמת להרבה ויכוחים מיותרים בציבור. מנצלים את הסיטואציה הזאת גורמים שיש להם מסורת של טיפוס על המערכת. ללא הצדקה.

מרדכי קרמניצר: בוא נדבר על-

יוסף בן-דוד: כן. ערכת לימוד שכבר התפרסמה ב- 1996 והיא נמצאת בגרסה עברית וערבית בבתי-הספר היסודיים. ערכה לבתי-הספר על יסודיים שתהיה מוכנה ב- 1 באפריל כמהדורה ניסיונית. ספר שיצא בסביבות ספטמבר על התמורות בחברה הבדואית בישראל ותמורות במעמד האישה הבדואית. הקשר שלי לנושא התחיל בשלב ה-MA בסיני, כאשר מאיר זורע, שהיה אז ראש מינהל מקרקעי ישראל, ביקש ממני חוות דעת לגבי סכסוך על מטע תמרים שהיה בוואסד. אותו מקום שבו הואדי, ואדי וותיר, חותך את הדלתא של נביעות לטרבין ומזיינה, ובאמת משם זה התחיל לגרור אותי ולמשוך אותי.

אני לא סולח לכולכם פה, כמעט לכולכם, שאתם לא קוראים ספרות, לפחות ברמה של נתונים ועובדות. רבותי, אמרתם פה דברים שבהם אתם מגלים פשוט בורות בנושא של אדמות הבדואים בנגב והקונפליקט בכלל. יש פה פרסומים שלפחות ברמה של נתונים ועובדות יש להם ערך.

אני לא אומר, יכול להיות שהניתוח שלי הוא לא טוב, אני נוטה בפוליטיקה שלי לכאן ואחרת. ישנו ספר שיצא באמצעות בית ברל, המרכז לחקר החברה הערבית, עם חוברת המלצות.

קריאת ביניים: זה כבר לא בית ברל-

יוסף בן-דוד: אוקי, תקרא לזה איך שאתה רוצה. שלושה וארבעה מאמרים בכתב עת שמתמחה בנושא קרקע וסיכום סימפוזיון. תנסו להשיג את זה, תהיו יותר חכמים לגבי עובדות ונתונים. הלאה. אם נפגעתם, אני שמח.

עכשיו לגבי הנושא שאני עוסק בו, הן מהצד האקדמי והן מהצד המעשי. מאז שהתחלתי ללמוד את הנושא משנת 1968 אני עוסק גם באופן מעשי בשטח. הייתי יועץ בשכר למינהלת הבדואים במשך השנה הקודמת 1999, כך שנדמה לי שאני מכיר קצת את הבעיות של כל הקונפליקט הזה.

קריאת ביניים: דבר כזה קיים-

יוסף בן-דוד: אני לא יודע. הנה, זה הבוס, תשאל אותו. עובדות פשוטות, רבותי, שאלתם כמה אדמה. הבדואים תובעים 890 אלף דונם, זו התביעה שלהם. הם מחזיקים בפועל ב- 224 אלף דונם ועוד 200 אלף דונם בחכירה, שאי אפשר לבטל אותה היום, משום שהיא משמשת מקור פרנסה מאוד חשוב.

טלאל אלקרנאווי: סליחה-

יוסף בן-דוד: טלאל, חכה רגע, עוד לא גמרת.
משה ארנס: ה- 890 זה מעבר לאלה שמוחזקים?
יוסף בן-דוד: אדמות מוחזקות ונתבעות- 224 אלף דונם עד 890 אלף דונם- הן אדמות נפקדים ואדמות שהופקעו ובעליהם נמצאים בישראל. עוד 220 אלף דונם נרשמו על ידי המדינה בהר הנגב. זאת אומרת יש אדמות שנרשמו, כל היתר לא נרשמו על ידי המדינה ולכן זה יוצר-

משה ארנס: 224 ו- 200 זה חלק מה- 890?
יוסף בן-דוד: כן. 220 אלף דונם פשוט הופקעו ונרשמו על שם המדינה. יש עובדה שאתם לא יודעים אותה, ואילו הייתה נודעת למערכות המשפט ולאוכלוסייה עצמה, כל הסכסוך היה נראה אחרת. אדמות הנגב הצפוני נרשמו כאדמות מוואת וזו הייתה הטעות, בעוד שכל האדמות שמדרום להר הנגב נרשמו כאדמות מירי. זו הייתה טעות, שאני לא יודע מי עשה אותה, במכוון או לא במכוון. אילו הבדואים טענו להחייאת אדמות מירי או להחזקת אדמות מירי, יתכן שהיה להם יותר סיכוי לזכות בזכות גבוהה יותר מאשר זכות החזקה, שאותה המדינה העניקה לפנים משורת הדין.

המצב בשטח כיום הוא בגלל אי-רישום, וזה לא חשוב אם זה לטובת המדינה או למישהו אחר, כפל הבעלויות של המדינה מחד ושל הבדואים מאידך. מכאן גם שורש הבעיות ואני אלך לסוף.

משה ארנס: כפל בעלויות בין בדואים, נכון?
יוסף בן-דוד: לא. אצל הבדואים זה מוגדר, להם יש קודקס חוקים משלהם וכל אחד רואה את עצמו בעלים במובן של מולק, נקודה. הם רוצים שיוכרו כבעלי מולק.
משה ארנס: נאמר לי בכמה יישובי בדואים בדרום, שלא ניתן לבנות בתי-ספר או מבני ציבור-

קריאת ביניים: בגלל שהקרקע היא בסכסוך-
מרדכי קרמניצר: אז אולי נדחה את השאלה-
יוסף בן-דוד: תן לי לסיים. אני אלך מהסוף ואעמיד את הבעיות, ואם היו"ר ירשה לי אז אני באמת אוסיף קצת מידע שיתרום לכל אחד מאתכם פה.
קודם כל, האם יש סיכוי לפתרון הבעיה? אתה שאלת את אורן והוא היה חייב לך תשובה, והוא התחיל לגמגם. לצערי מי שעוסק בזה היום עוסק בצורה חובבנית, לא מתוך מחקר בשטח, ואם כן אז הוא כנראה לא הבין את החומר כמו שצריך, ויסלחו לי כל אלה שעוסקים בזה.

אורן יפתחאל: אז אולי נתמקד באמת-
יוסף בן-דוד: בוא אני אגיד לך. הפתרון טמון בשלושה סעיפים: (א) תמורות כספיות. הפער בין המדינה לבין הבדואים הוא ביחס 1 ל- 10. יש כמובן סיווג ומיון של הקרקעות, מהקרקע הנחותה ביותר, הסלעית שמשמשת למרעה, ועד לאדמת העידית שנמצאת כיום בתוך העיירות. זה הסיווג הגבוה ביותר, בגלל תהליך העיור. היחס הוא בערך 1 ל- 10, כאשר לדעתי הצעת פשרה של 5,000 דולר לדונם תביא את מירב האוכלוסייה לקבל אותה, להוציא אלה שיש להם קשר רגשי, סמלי לקרקע, או שהם פשוט מושפעים מגורמים פוליטיים שלא מתוך הנגב.

קריאת ביניים: סליחה, 5,000 זה פשרה באמצע? זאת אומרת-
יוסף בן-דוד: בוא אני אגיד לך. אני גם עשיתי חישוב. המדינה הסכימה להקצות 3 מיליארד לפתרון הנושא. אתה רוצה לפתור את הבעיה? פשוט תכפיל את המיליון דונם ב- 5,000 ותקבל 5 מיליארד דולר. אתה שואל אותי אם זה כדאי? בהחלט. ולו לא, אתה יודע, ליצור אויב אחד מתוך הבדואים. אויב אחד.

טלאל אלקרנאווי: על זה אני מסכים אתך, אבל אי אפשר להתייחס רק לבעיה הכספית-
יוסף בן-דוד: תחכה. סעיף (2) תמורות קרקע. מי שיעדיף את התמורה בקרקע, הבדואים מוכנים ללכת לפשרה של 50%, זאת אומרת אחד לאחד. הטענה היא פשוטה מאוד- המסורת הבדואית משחקת- שנינו בני אברהם, לשנינו מגיעה ירושה ביחס שווה ולכן בואו נתחלק חצי בחצי.

קריאת ביניים: אבל זה תופס לגבי כל ארץ ישראל.
יוסף בן-דוד: אני מדבר על הבדואים. אני לא מוכן להתחייב על אום אל-פאחם.
משה ארנס: לגבי המיליון דונם, לחלק את זה חצי-חצי?
יוסף בן-דוד: כן.

קריאת ביניים: פחות ממיליון.
יוסף בן-דוד: לפחות בואו נתחיל עם ה- 220 אלף דונם. אם תפתור את הבעיה הזאת, כבר הוקחה העוקץ. אולי לא תצטרך לטפל ביתר האדמות בעתיד, אלא אם כן תרצה

להכניס לתוך ההסדר את הבדואים שנמצאים בירדן ורוב האוכלוסייה, בעצם חמש-שישיות, נמצאת שם.

טלאל אלקנאווי: פליטי פנים-

יוסף בן-דוד: טלאל, הזכרתי קודם שאלה אדמות מופקעות של מי שנמצא פה, של פליטי פנים, אבל אדמות פליטי פנים הן בהיקף של 200 אלף דונם היום, לא יותר. על אחריותי. זה רשום, לך למשרד ההסדר או לגבאי ותראה.

יוסף בן-דוד:

(3) מי שמנסה לנתק את בעיית הקרקע מבעיית היישוב, עושה שקר בנפשו. המדינה אמנם מנסה בדרכים אלה ואחרות להביא את הבדואים לפשרה, אבל אלה שרוצים, לא כולם רוצים בכלל בפשרה, מתנים פשרה בסוג היישוב. יסלח לי אורן, אתה מזכיר לי את החֶבְרָה בצופים, שהעבירו את הזקנה כשהיא לא רצתה את הכביש. הם לא רוצים את כל צורות היישוב שלך, הם רוצים צורה אחת של יישוב. משאף, כפרית.

אורן יפתחאל: לא רק משאף.

יוסף בן-דוד:

לא נכון. מי שרצה ביישוב העירוני יזם מרצונו הטוב, כמו אלקנאווי של טלאל, כמו אל עוברת ואחרים ברהט, שבאו בעצמם. אתה זוכר? איש לא היה צריך לכפות עליהם, אחרי הכישלון של תל-שבע.

טלאל אלקנאווי: משמר הנגב, אני לא יכול להגיע לשם, אז אין לי ברירה-

יוסף בן-דוד:

לא, אני אומר שיש אוכלוסייה שמעוניינת. אני הגעתי לכך ש-1,230 משפחות בהתיישבות בעיירות הצהירו שהן מוכנות לעזוב את הכל, לקבל פיצויים ולחזור לשדה. שתהיה לו חתיכת אדמה ועדר קטן-המסורת והמורשת הבדואית.

זאת אומרת רבותי, אם יענו לדרישה ולתביעה, שיש לה הרבה מאוד הנמקות כבדות משקל, ליישובים קהילתיים, כפריים עם אלמנט חקלאי ברור, כמו גם תוך מיצוי צורות הכנסה ופרנסה אחרות, יהיה סיכוי לפשרה. רק שלושת הדברים האלה כמקשה אחת, מבלי לשחק עם הנושא. אני מציע למדינה דבר אחרון-שלא הפקידים של עוזי יטפלו בזה-

יטפל בזה גוף ניטרלי, שיקבל על זה שכר הוגן ויפתור את הבעיה. לא בשוליים, עדיין תישאר קבוצה, לדעתנו של 20% מהאוכלוסייה, שלא תרצה בשום פשרה, ואני מודיע לכם שרצוי מצב זה. רצוי המחיר הזה בכללותו ולא לתת לאנרכיה להמשיך לחגוג בשטח, משום שהבדואים כיום הם לא אלה שהכרנו אפילו לפני שנתיים. אנחנו יודעים שהפסיקה של בג"צ בשנתיים האחרונות הביאה את השירותים הממלכתיים ליישוב בפזורה, זאת אומרת שמוכרחים, המדינה מתחייבת ומחויבת על ידי בג"צ לספק את כל השירותים הממלכתיים וחלק מהשירותים הציבוריים בפזורה, ביישובי הפזורה. זה עומד בניגוד-

קריאת ביניים: הפזורה זה היישובים הלא מוכרים?

יוסף בן-דוד:

כן. היום מוכרחים להקים עוד שניים-שלושה בתי-ספר יסודיים חדשים, מרפאות ותחנות לאם ולילד הוקמו כבר ב-1998. אם זה ימשך כך, אני חושב שצריך לבטל את כל מינהלת הבדואים, מפני שלא יהיה לה מה לעשות, והאלטרנטיבה בצורת המועצה האזורית ליישובים הבלתי מוכרים בעצם תשלוט בכיפה, אבל-

משה ארנס: סליחה רגע, מה זה גוף ניטרלי?-

יוסף בן-דוד:

אני אומר- כמו בן-דוד, שיהיה מוכן לעסוק בזה, שמכיר את הנושא על בוריו. אני הבאתי את עצמי כדוגמא, אני לא רוצה לעבוד בנושא הזה, זה לא מפתה אותי בכלל, אבל בהחלט צריך אדם שמכיר את הנושא היטב, מכיר את האוכלוסייה, שהאוכלוסייה תיתן בו אמון, כי הם לא יתעסקו עם פקידים שתמיד הבטיחו ולא קיימו, ועובדה.

משה ארנס: כמה אנשים כאלה יש במדינת ישראל?

יוסף בן-דוד:

אפילו מתוך האוכלוסייה. אני יכול למצוא לך לפחות חמישה שיעמדו בראש צוות, שהם עצמם ידריכו אותו.

משה ארנס:

סליחה שאני שואל, אבל זו הבעיה המרכזית והדחופה ביותר.

יוסף בן-דוד:

לדעתי כן.

משה ארנס:

אני לא מזלזל ביתר הבעיות שהועלו פה, אבל זו הבעיה, הבעיה של הקרקעות של הבדואים בנגב.

הסכסוך התחיל מסכסוך מקומי פרטני כלכלי, שאפשר היה לפטור אותו בפרוטות בשנות החמישים והשישים. במשך הזמן הוא הפך לקונפליקט לאומי ופוליטי, בגלל התערבות גורמים חיצוניים.

קריאת ביניים: אתה מדבר על הנגב.

יוסף בן-דוד:

רק על הנגב. ואני אומר, זה שזה הפך לקונפליקט לאומי ופוליטי, לא מבטל את מרכיבי הסכסוך הותיקים הישנים, זאת אומרת שעדיין אתה יכול להגיע להסכמים עם משפחות בודדות, שנמצאות במצוקה כספית או מעוניינות בכסף.

אני רוצה להעיר עוד הערה אחת, שאולי קשורה אפילו בפלילים. רבותי, פקידי הממשלה שעסקו בזה עד היום, מראים לבוסים שלהם למעלה כאילו הצליחו לקנות מהבדואים 35 אלף דונם, שבעצם מעולם לא היו שלהם, ואני אחראי למה שאני אומר.

קריאת ביניים: בזה אתה צודק.

יוסף בן-דוד:

מתוך הכרת הנושא, כאשר הם זכו באדמות האלה בעסקאות סיבוביות ואחר כך באו אל המדינה וכאילו מכרו אותן בתעריפים שהמדינה הציעה, וזה נראה מאוד מאוד מוזר, כך שהם יכולים לבוא ולהראות: הנה, יש התחלה, יש הצלחות. אבל עוד לא קם בדואי שמכר את האדמה שלו, ובכלל המושג "מכירה" לא קיים בלקסיקון הבדואי. יש פשרה, יש הסכמים בין אחים, באמת מתוך ההכרה והרצון לחיות בדו קיום, ואני מסכם את הבעיות-

משה ארנס:

יוסף בן-דוד:

סליחה, כשאתה אומר תמורות כספיות כאחד ממרכיבי הפתרון, זה רכישה, נכון? בודאי. אבל תקרא לזה אחרת, מה איכפת לך מישה? אל תקרא לזה "מכרת", אלא "התפשרנו". סמנטיקה. אני כותב את זה בספר, זו סמנטיקה, כדאי לראות את הדברים האלה ולראות באמת איך התפתח הקונפליקט, הבעיות והשאלות שעומדות היום על הפרק ויש לפתור אותן.

קודם כל, מה רוצה המדינה ביחסיה עם הבדואים ובתוך זה גם בעיית הקונפליקט הקרקעי? האם היא בכלל מעוניינת בפתרון? אני כבר שמעתי דעה של פקיד שאומר, וזה גם כתוב בספר, תן לעסק הזה לרוץ, עוד עשרים שנה על פי חוקי הירושה בחברה הבדואית המסורתית, על פי חוקי הירושה המסורתיים, הזכות של כל ילד תהיה 5 דונם. המדינה, כפי שאתה יודע, לא קונה פחות מ-100 דונם, לכן מאחדים תביעות. זאת אומרת לא יהיה ערך לקרקע הזו.

(3) אמרתי כבר, בעיית הקרקע לא עומדת בפני עצמה והיא לא מנותקת מהנושא של היישוב. היישוב היה הזרז, בשנות השישים כאשר עמדו להקים את תל-שבע ובכלל זה את שני היישובים האחרים, שגרם לעליית בעיית הקרקע ולצורך בהכנת המיפוי והתביעות של הבדואים, שהם מתייחסים אל התביעה כאל בעלות על הקרקע. מאז ועד היום הסדרי הפשרה שהוצגו לבדואים ב-1.1.1975 הם בקיפאון מוחלט, לבד מהאפיזודה של 35 אלף דונם, שזה בכלל דבר חריג ואפילו פלילי.

אמרתי מה הפער בין התפיסות. אחת הבעיות הקשות ביותר זו הבנייה הבלתי חוקית, שהיא בלתי נמנעת. בדרך זו לא יביאו אף בדואי באמת אל העיירות. הייתה הצלחה בעניין הזה, אבל היא הצלחה מפקפקת ביותר. השאלה שעומדת פה היא איך באמת תיפתר הבעיה הזאת.

מרדכי קרמניצר: תודה רבה. ד"ר חיים זנדברג, בבקשה.

חיים זנדברג:

אני דווקא שמח שיצא לי לדבר אחרון.

אני ד"ר חיים זנדברג, אני מרצה לדיני קניין בבית-הספר למשפטים של המכללה למינהל, לפני כשנה הגשתי את עבודת הדוקטורט שלי בנושא הסדר זכויות מקרקעין בארץ ישראל ובמדינת ישראל, זה תחום ההתמחות שלי וזה גם תחום שבו אני יכול אולי להוסיף עוד קצת פרטים, במסגרת הפתיח.

אני רשמתי לעצמי בכתב פה איזה שהוא קטע שבדואי ייקח פחות מחמש-עשרה דקות. כרגע הוא נראה לי, לפחות בחלק ממנו, כסיכום של מה שנאמר עד עכשיו, משום שחציתי אותו לשניים: ראשית כתבתי לעצמי מה אני חושב שצריך להיות הפתרון לעתיד, ובעניין הזה אני לא מומחה, התחום שלי הוא דווקא מה שהיה בעבר. גם פירטתי כמה עניינים שנוגעים לעבר.

ובכן בנוגע למה שיהיה בעתיד, ראשית כל כתבתי לעצמי נקודה שנוגעת להערה שאלה קודם הזכירה, לגבי נקודת המוצא. בעיית הקרקע היא בעיה לא חדשה, היא לא נולדה היום ולא נולדה ב-1948. כשאני כתבתי את הדוקטורט שלי, ראיתי את כל הדיונים שנעשו בתקופת המנדט על בעיית הקרקע. זה היה השם, זאת הייתה הבעיה הפוליטית-המדינית אז.

ובכן היא לא נוצרה היום, יש לה היסטוריה ארוכה, שובל ארוך. לכן אני חושב שאם אנחנו ננסה לפתור את בעיית הקרקע היום תוך הסתמכות על מה שהיה בעבר, אנחנו נידונים מראש לכישלון. כמו בני זוג מסוכסכים, שמעלים מהעבר טענות באוב והם רק מסתכסכים עוד יותר ואף אחד לא צודק, כולם צודקים. תכף אני אגיד שאני לא מתעלם לגמרי מהעבר, אבל נקודת המוצא היא לא השבת המצב לקדמותו, ואת זה אמר סנדי קודם, אלא שיפור המצב הקיים לעומת איזה שהוא יעד אופטימלי מודרני שבו אנחנו צריכים להתמקד.

הנחת המוצא שלי היא, שכדי להגיע ליעד הזה אנחנו צריכים להיות במצב שאנחנו לא נמצאים בו היום. אנחנו צריכים להניח שהחברה שלנו היא, כך אני

הגדרתי את זה וזה הגדרה עדינה, חברת כל אזרחיה החיים בשלום, בכבוד הדדי ומתוך הכרה בגורל מדיני משותף. אם זוהי ההגדרה של כולנו, אנחנו יכולים ליישם את מה שעכשיו נראה כפתרון אופטימלי לעתיד. אני לא בטוח שזה המצב שלנו כיום.

בכל אופן כאשר נגיע למצב הזה, קודם נאמר שאנחנו כבר אחרי האיום הקיומי וכו', אנחנו צריכים להתחיל לתכנן איך להקצות את המשאב היקר ביותר שלנו. סליחה, לא הכי יקר, יש אחד יותר יקר, המשאב האנושי יותר יקר לדעתי. בכל אופן אנחנו רוצים להקצות את המשאבים שלנו, ונאמר קודם על ידי עוזי, חלוקת הקרקע היא רק אלמנט אחד מעיצוב החברה שלנו. כמו שאנחנו מקצים תקציבים לחינוך ולדברים אחרים, אנחנו צריכים להתייחס לחלוקת הקרקע ואנחנו צריכים להסכים על עקרונות היסוד בחברה שלנו, וגם זה לא- מזה יגזור הפתרון של הקצאת הקרקע. אז שני עקרונות שאני חושב שיתוו את הפתרון הם אלה:

ראשית, החברה צריכה להיות שוויונית, אז אנחנו צריכים להחליט מה זה שוויונית. האם מדובר בשוויון בין קהילות או קבוצות, בין קהילות אתניות או שמא אנחנו רוצים להיות חברה אחת אינטגרטיבית, שאנחנו מתייחסים לכל אוכלוסיית מצוקה בה, בלי התווית האתנית שלה, עם הבעיות שלה. אז זאת בעיה חברתית, זאת לא בעיית קרקע.

דבר שני, אני רואה לנגד עיני חברה עירונית מודרנית. גם זאת הכרעה שעוד לא הגענו אליה, אבל בעיית הבדואים למשל, היא בעיה שנגזרת באופן ישיר מהדבר הזה, כי צורת החיים הכפרית ובודאי צורת החיים הבדואית היא מאוד בזבזנית בקרקע. בזבזנית במובן זה, שזה תופס הרבה קרקע ולכן נראה לי שגם אם אנחנו נגיע למסקנה שאולי כדאי שתהיה לנו חברה כפרית עם שטחים פתוחים ועם שטחי מרעה, זה פשוט לא יהיה, כי המדינה שלנו היא רבת אוכלוסין וחסרה בה קרקע. לכן בסופו של דבר לא נוכל להרשות לעצמנו כזה סוג של שימוש בקרקע.

טלאל אלקרנאוי: אין דבר כזה במדינה, כי-

חיים זנדברג:

לכן אנחנו צריכים לתכנן בצורה מושכלת ומשותפת כיוון התפתחות בעתיד. בהקשר הזה אני רוצה להעיר הערה לא מתוכננת, בעקבות מה שנשמע כאן לגבי נושא הקרקעות של מוואת. ובכן, הדין העותמני קבע שקרקעות מוואת הן קרקעות שאני מניח שהן קרקעות מתות, זה השם מוואת. הוא הניח שאפשר להחיות אותן. החיאה, בדרך כלל ראו אותה כעיבוד, והקביעה היא שמרעה או צורת חיים בדואית איננה החיאה, היא בעצם לא צורה שמקנה לבדואים או למי שזה לא יהיה זכות קניין באותן אדמות מוואת. זו לא קביעה של מדינת ישראל, היא הגיעה לפה כבר בתקופת המנדט לגבי בדואים שלא חיו בנגב. איפה חיו? ערב מופיאת.

יוסף בן-דוד: במערב הנגב.

מרדכי קרמניצר: אל תיכנסו לזה-

חיים זנדברג:

בכל אופן, הנחת המוצא שהשימוש הבדואי הוא שימוש בזבזני, שאני אומר אותה, היא הנחה שאני לא בטוח שהיא נכונה. אני מעדיף מדינה שתהיה עם שטחים פתוחים ופעם אני אפילו הייתי חולם להיות בדואי.

טלאל אלקרנאוי: אני חייב להפסיק אותו, דקה, אני חייב. אתה מדבר על הקטע הזבזזני, קח את וכסלר- מביא צעירים יהודים, נותן להם 5,000 דולר עם חוות חקלאיות בשטחי הנגב ל- 49 שנה למשפחה אחת, לבחור אחד, ליחידים. אז אתה מדבר על בזבזני- איזה בזבזני? יש 30 צעירים כאלו-

חיים זנדברג:

זו לא שאלה של בדואים או יהודים, זו שאלה של סוג השימוש. כשאני מדבר על חברה עירונית מודרנית, אני רוצה לציין שהבעיה הקרקעית הפכה לדעתי לפחות חשובה מההיבט החברתי. מה שנוצר לנו כתוצאה מהשינוי, שחל גם אצל הבדואים וגם אצל אחרים בצורת ההתיישבות, בצורת הניצול של הקרקע, היא בעיה חברתית.

זה שהיום יש בדואים שמרוכזים בגטאות, אפשר לקרוא להם גטאות במובן מסוים, זו בעיה חברתית. קשה מאוד להחזיר את הגלגל אחורה ובטיפול צריך לראות את הבעיה החברתית הכוללת. אני לא מומחה בזה, אבל הקרקע זה לדעתי רק עניין שולי בהקשר הזה. לא שולי, אבל פחות חשוב.

עכשיו, כל מה שאמרתי לגבי העתיד לא אומר שצריך להתעלם מן העבר, אבל זה לא צריך להיות הבסיס לפתרון. אני בהחלט חושב שהיכן שהופקעה קרקע ללא פיצוי צריך לפצות, היכן שנלקחה קרקע והיא עומדת בשיממונה היום אולי צריך לחשוב על אפשרות להחזיר אותה לבעליה. למעשה כל הדברים האלה קיימים היום מבחינה חוקית. על פי החוק, גם היום או בעבר יש זכויות לפיצוי. יש

אפשרות לבטל הפקעות ויכול להיות שצריך לבדוק את הדברים בצורה יותר פרטנית.

העיקרון הבסיסי לא צריך להיות השבה, כי לא ישנו דברים שכבר נעשו, אלא פתרון צופה פני העתיד של מה שיהיה בעתיד.

הפתרון שאתה מציע?

קריאת ביניים:
חיים זנדברג:

בודאי, אני מדבר בשמי בלבד. אני רוצה גם לציין פה, ופה אני מתחיל להיכנס לתחום שלי, זה שמבחינה כמותית ההיבט המקפח העיקרי, שסנדי סקר לנו בשקף שלו, לא היה בהקשר של לקחת קרקע מאדם פרטי ולהפקיע אותה, אלא ההיבט העיקרי מבחינת הקיפוח היה בהקצאה של קרקע ששייכת לשלטון. שלטון הוא תמיד הבעלים השיורי של הקרקע, זה היה נכון באנגליה, זה היה נכון בארצות-הברית, משם זה התחיל, זה היה נכון לפני קום המדינה.

מבחינה כמותית, ההיבט העיקרי של אפליה הוא בהקצאה לא שוויונית של קרקעות השלטון. לכן, כאשר השלטון נעשה יהודי ציוני אז ההקצאה נעשתה בצורה מפלה לטובת הציבור היהודי. זאת האפליה ולא בנטילת קרקע פרטית והעברתה למדינה. למה אני מתכוון? מבחינה כמותית, קרקעות רשות הפיתוח, שזה בעצם קרקעות שנלקחו או באמצעות חוק רכישת מקרקעין או באמצעות קרקעות נפקדים שהועברו לרשות הפיתוח, מהוות היום כ- 13% מקרקע המדינה- זה נכון לשנות התשעים. 13% זה הנתונים של מינהל מקרקעי ישראל- כלומר, ההיבט העיקרי של אפליה הוא בכך שהקצו לא שוויונית את מה ששייך לשלטון, בגלל האופי של השלטון, אבל לא בנטילת משהו שהיה שייך לפרטים. פה אני רוצה להתייחס לטענה שהסדר קרקעות בעצם לקח קרקעות פרטיות והעביר אותן למדינה. זאת טענה שהיא בעייתית ואני אגיד לכם מדוע. אני לא אומר שהיא לא נכונה בחלקה, אבל בטח לא בהיקף שאליו מכוונים.

ראשית כל, במסגרת התהליך של הסדר הקרקעות עשו בירור של ההיסטוריה, למי שייכת כל קרקע, והבירור הזה התבסס גם על העובדה שאנשים מחזיקים בקרקע, משום שלרוב האנשים פה בארץ לא היו תעודות שזה שייך להם. המרשם שהיה בתקופה העותמנית היה מרשם שעם הכיבוש הבריטי היו רשומות בו אולי 5% מהזכויות, לא מהקרקעות; מהקרקעות שהיו רלבנטיות אז, לא אלה שהן היום קרקעות אקוטיות, אלא קרקעות שאז היו קרקעות חמות. לכן אם רוצים להכיר בזכויות של אנשים, אז צריכים להוכיח את הבעלות. ההנחה היא שמי שמחזיק בקרקע הוא בעלים, וחוק הקרקעות העותמני העניק את זה למי שיושב עשר שנים בקרקע, מחזיק ומעבד את הקרקע במשך עשר שנים.

במהלך תקופת המנדט הוסדרו כ- 5 מיליון דונם, שהיו רוב השטח הרלבנטי לתקופת המנדט, רוב השטח באזור החוף. אזור מישור החוף הוסדר כבר בתקופת המנדט.

והעמקים.

קריאת ביניים: והעמקים וגם אזור החולה.

חיים זנדברג: אזורים יהודיים-

קריאת ביניים:
חיים זנדברג:

לא, זה לא נכון. כשעברתי על כל ההודעות שהיו בילקוט הפרסומים הבריטי לגבי ההסדר, אתה רואה שהיו הרבה מאוד כפרים שב- 1948 חדלו להיות. כל מה שנעשה כבר לא היה רלבנטי, כי התושבים כבר לא היו שם.

בכל אופן, כל הדבר הזה בעצם התחיל בתקופת המנדט ונגמר ב- 1948 לגבי אזור מישור החוף. הפעולה העיקרית שנעשתה לאחר קום המדינה הייתה בגליל ובמשולש. נעשה שם מבצע הסדר קרקעות שהקיף כ- 700 אלף דונם לפי הנתונים שיש לי, ובמסגרת זאת יש כמה טענות- שבעצם העובדה שמי שמנהל את ההסדר עכשיו היה שלטון יהודי, גרמה לנטילת קרקעות פרטיות והעברתן בעצם למדינה. אני טוען שהדבר הזה הוא לא נכון במידה חלקית.

השאלה היא מיהו בעלים של קרקע, ואת הדבר הזה אתה קובע על סמך אחזקה. אז נכון שבתקופה העותמנית קבעו שזה עשר שנים, אבל עשר שנים של אחזקה לא מצביעים על כך שמישהו בעבר קנה או רכש את הקרקע הזאת מהשלטון, שהיה הבעלים מאז ומתמיד עם איזו שהיא אינדיקציה לכך, וגם אין אינדיקציה לכך שמגיע לאותו אדם שעיבד במשך עשר שנים את הבעלות בקרקע.

במובן הזה באמת היה שינוי לאחר קום המדינה- לזה סנדי התייחס- האריכו את תקופת ההתיישנות. הארכת תקופת ההתיישנות נעשתה כדי למנוע מאנשים שישבו חמש-עשרה שנה או עשרים שנה. כאשר מדובר על הסדר במקרקעין לא מוסדרים העלו את תקופת ההתיישנות מעשר לחמש-עשרה שנה, ובאופן חד פעמי האריכו את זה בעוד חמש שנים, כך שבסך הכל זה הצטבר לעשרים שנה.

כלומר, מנעו מאנשים, שעיבדו את הקרקע יותר מעשר שנים אבל פחות מעשרים שנה, להיות בעלים של קרקע.

בכל מה שנוגע לאנשים שבמשך תקופה יותר ארוכה- אתה מדבר על-

קריאת ביניים:

אני מדבר על כל סוג של אדמה. תראה, השאלה מהי אדמה רשומה היא גם בעייתית, כי לאתר את הקרקע שרשומה היא פעולה קשה. אדמה שרשומה קודם לכן ואפשר היה להוכיח, נרשמה על שם הבעלים.

חיים זנדברג:

גם בתקופת המנדט, אגב, אדם שעיבד את הקרקע תשע שנים ולא עשר שנים, לא קיבל את הבעלות. אדם שטען שהוא החיה קרקעות מוואת, כאשר הוכח שהחייאה נעשתה באמצעות נטיעת עצים בארבע קצוות איזה שהוא אזור, איזה שהוא שטח, לא קיבל את הבעלות.

קריאת ביניים:

אולי אני לא הסברתי- אני רוצה רגע להגיע למסמכים. הטענה שלי היא שבסופו של דבר במסגרת ההסדר לא לקחו קרקעות פרטיות, אלא שאת הקרקעות שרשמו על שם השלטון ייעדו למטרות יהודיות.

חיים זנדברג:

עכשיו, למה אני אומר את זה? משום שאני עיינתי בתעודות שישבו להן בארכיון המדינה במשך שנים רבות, שהיו פרוטוקולים של אותן ועדות ביצוע של ההסדר שקבעו את המדיניות. בפרוטוקולים האלה ישבו נציגי הקרן הקיימת ורשות הפיתוח, לפעמים היה בהן גם נציג שנקרא האחראי לענייני ערבים או משהו כזה. הם בטח לא חשודים ברצון להיטיב עם האוכלוסייה הערבית, והמדיניות שלהם, כפי שאפשר לראות בציטוטים מדויקים, הייתה למצוא איפה יש שטח ששייך למדינה כדי להשתמש בו לשם התיישבות.

ובכן, אתה רואה מהדיבורים של האנשים האלה, שכמדיניות שטובה להם הם החליטו שהם נותנים יותר קרקעות פרטיות לערבים, כדי לרכז קרקעות, ואני מצטט עכשיו מספר ציטוטים:

ציטוט של פרקליט מחוז הצפון משנת 1956, דיציאן קראו לו. שימו לב לביטויים שמצביעים על הגישה הטבעית שלהם מבחינה אתנית. הוא אומר: "אני מעדיף לבוא עם הערבי לידי פשרה... להוסיף לו קרקע ולתת לו מפרוז ולא מושה".

נציג אגף נכסי המדינה, לא פקיד הסדר, ב- 1957: "באתי במגע עם מוכתרי דיר חנה", יש לנו פה כפר ספציפי, "והסברתי להם העיקרון הוא לא רק לקחת להם אדמות, אלא להבטיח להם תמורת האדמות במקומות אחרים".

זה מעבר לעובדה שהאריכו את תקופת ההתיישנות וזה בודאי מנע מאנשים, שאמנם היו טריים יחסית באחזקת הקרקע אבל לא טריים מספיק, לקבל בעלות. אבל השורה התחתונה היא שבסך הכל לא היו הפקעות, במסגרת ההסדר, של קרקעות שהיו פרטיות מובהקות ונלקחו.

קריאת ביניים: נו, באמת-

מרדכי קרמניצר: אלו ממצאי מחקר שלו, תן לו להביע את זה.

קריאת ביניים: תבדוק-

חיים זנדברג:

אבל מה שברור ועל זה אין ספק, וזה הציטוט שאני אסיים בו, הוא שהמטרה של גילוי הקרקעות של המדינה הייתה אך ורק הקצאת קרקעות לצורך התיישבות יהודית. אני מצטט עכשיו, וחשוב לשמוע את הציטוט הזה של מנהל אגף רישום והסדר קרקעות. מנהל האגף בשנת 1959 הוא אומר כך: "העבודה היום לא נעשית לשם ההסדר לשמו בלבד, דהיינו רק למטרות של ההסדר שעיקרן לבסס את רישום הקרקעות על בסיס של מדידה, לקבוע את הבעלות של הקרקע, כי אם במיוחד לשם בירור אפשרות התיישבות בשטחים שהם ברובם מאוכלסים על ידי ערבים, בעיקר על אדמות שבעלותן נתבעת מידי המדינה". זאת הייתה מדיניות, אני לקחתי מקרה מייצג, זה חזר על עצמו.

קריאת ביניים:

אתה מוכן לחזור על הציטוט הזה? המשפט האחרון, בסדר. "...כי אם במיוחד לשם בירור אפשרות התיישבות בשטחים שהם ברובם מאוכלסים על ידי ערבים, בעיקר על אדמות שבעלותן נתבעת מידי המדינה". זה ציטוט שחזר.

חיים זנדברג:

הבאתי את הדברים האלה כדי להבהיר, אני מניח שמההערות שתישמענה עכשיו ה-issue שלי יבלוט יותר. אני חושב שכדאי להתחיל את נקודת המוצא מכאן והלאה. כן, הייתה אפליה בהקצאת המשאבים ואנחנו צריכים לתקן אותה, אבל לא לחזור אחורה.

קריאת ביניים: היהודים חזרו אחרי אלפיים שנה, אבל מעכשיו אי אפשר להחזיר אחורה.

קאמל ריאן:

אני רוצה לצאת לתפילה, אולי אני אגיד כמה משפטים.

מרדכי קרמניצר: כן, בבקשה.

- כאמל ריאן:** אני אתחיל מהסוף, ואני מתפלא האמת על ההצעה שהוא אומר, כאילו המדינה לא לקחה-
- חיים זנדברג:** זה לא- יש גם מקרים וגם לי יש דוגמאות של העובדה שבסופו של דבר מה שניתן היה שטח שהוא פחות טוב באיכות שלו. זאת אומרת סך הכל-
- משה ארנס:** היו גם הפקעות, בגלל שלי ידוע שהיו הפקעות של קרקעות יהודיות-
- כאמל ריאן:** אולי אני אקח דוגמה טרייה שאני חי אותה עד היום, אני אקח את היישוב שלי. אני נכנסתי לרשות המקומית ב- 1983. קודם כל, עד היום לא נגמר ההסדר במדינת ישראל, עד היום ההסדר לא נגמר. אני כיהנתי כראש רשות עד 1998. באיזה יישוב?
- משה ארנס:** כפר ברה. אני הייתי נציג, לא חבר, רק משקיף, עוזר לאנשים ומכוון. ראיתי, מה אני אגיד לך? דברים איומים.
- קריאת ביניים:** משקיף איפה?
- כאמל ריאן:** בועדת ההסדר, שבאה להסדיר את הקרקעות של כפר ברה. הרי ההסדר בכפר ברה התחיל ב- 1968 ועד היום לא נגמר. כמה שאני כתבתי מכתבים, כתבתי מכתבים קודם כל כדי לגמור את ההסדר בשביל האוכלוסייה, וגם בכלל כדי שאני אוכל לתכנן את היישוב. בלי שאני אדע את הבעלויות, לפעמים אני מתעכב בתכנון של התוכניות.
- אני אתן לך את הדוגמה של אבא שלי. אבא שלי נפטר לפני כמה חודשים ז"ל, הוא יליד הארץ. באו ואמרו: אבא שלך נפטר בשטחים. בגלל שאבא של אבא שלי נפטר בשטחים, כל האדמות של אבא שלי אדמת נפקד. אבל הוא בארץ, הוא לא עזב את הארץ.
- קריאת ביניים:** זה הסבא שלך אתה מתכוון.
- חיים זנדברג:** לפי חוקי המירי אי אפשר- ולכן הקרקע הזאת הייתה קרקע נפקדים.
- כאמל ריאן:** טוב, העביר את זה במנדט, כן? לפני שהוא נולד. אוקי, זה החוק. עכשיו נעבור לחוק המוואת-
- חיים זנדברג:** אפשר להוריש גם מירי, יש פסק דין משנות החמישים. אז אני אתן לך אותו, כדי שתוכל-
- כאמל ריאן:** יופי. עברנו את זה, אמרנו לא חשוב, נלך לקרקע אחרת שלא רשומה על שם אבא, אלא על שם אימא. אחרי הממשל הצבאי עד 1966, באו ועשו תחום שיפוט של כפר ברה ועשו מה שנקרא תלם, ממש תלם. בא הטרקטור בינינו ובין חגור ועשה תלם, וכל מי שעבר את התלם הזה עד 1966 בלי היתר, היו לוקחים אותו ומכניסים אותו לבית סוהר. הקטינו את תחום השיפוט של כפר ברה מ- 8,000 דונם ל- 1,400 דונם, ואת כל השטח מסביב לקחה המדינה. אנחנו- לאימא ולסבא מצד אימא- 500 דונם. באו ואמרו: אתה לא עיבדת את הקרקע הזאת תקופה מסוימת; בגלל חוק רכישת מקרקעין האדמה מופקעת.
- זאת אומרת שאנחנו עוברים מחוק אחד, נופלים בחוק השני. נכנסנו לבתים, הרי בבתים ניתן לבדוק את זה, אנשים חיו בבתים. אני מביא לכאן מקרה של אדם זקן בן שמונים שנה, נפטר רק לפני שנה, ועד היום הוא לא מצליח להוכיח שזה הבית שלו.
- חיים זנדברג:** בית שהוא גר בו?
- כאמל ריאן:** שהוא גר בו והוא לא יצא ממנו שמונים שנה, כי המדינה או מישוהו נתן איזו הערה לפני חמישים שנה או ארבעים שנה, שהיה בו איזה נפקד. מה אני רוצה לומר? כעובדה, כתוצאה מכך, היום כמעט 60% מהבתים בכפר ברה, אני מדבר על הבתים והאנשים הקיימים, נרשמו בשם המדינה. לכן לפי ההצעה שלי צריך להבדיל בין-
- קריאת ביניים:** צריך הפרטה-
- כאמל ריאן:** צריך באמת להבדיל בין נושא התכנון והקצאות. בודאי שיש אפליה בהקצאה ובתכנון, ובין בעיית רישום המקרקעין. לדעתי צריך לחזור לעשות הסדר מחדש לכל היישובים הערביים ולהבדיל בין הבעיה של האזרחים הערביים במדינת ישראל לבין בעיית הפליטים.
- אני בא רק להבדיל, אם באמת רוצים לפתור את הבעיה של הערבים במדינת ישראל. זה לא אומר שאנחנו עוזבים את הבעיה של הפליטים, זה עניין אחר. אבל כדי שחלק מהצדק יראה, צריך לשחזר כל הסדר המקרקעין ביישובים הערביים, כי מי עשה את ההסדר? הייתה קבוצה שהיא דוגלת בהתיישבות, שהיא שמה את היעדים של ההתיישבות.
- מרדכי קרמניצר:** הנקודה ברורה.
- כאמל ריאן:** אולי רק עוד משפט אחד. הוגדרו קיבוץ חורשים מצפון לכפר ברה, חגור ממערב לכפר ברה ועכשיו אורנית ממזרח לכפר ברה, לפני שהתחיל ההסדר, ועשו את

ההסדר בהתאם ליעדים האלה, על מנת לתת להם את הקרקעות האלה- ואתה אומר לי שלא העבירו אדמות פרטיות למדינה.

מרדכי קרמניצר: עאדל ואחריו יצחק, סנדי ואחמד.

עאדל מנאע:

אני אעשה את זה בקצרה. אני מתייחס בעיקר לדברים האחרונים שאמר אותם ד"ר זנדברג, אבל זה פה ושם גם מופיע בדברים של האורחים האחרים שלנו. עם כל הכבוד, אנחנו ניסינו ללמוד מהאורחים שלנו קצת יותר על העובדות, להבהרת התמונה, ולא לבוא ולהגיד לנו אם אפשר להחזיר או אי אפשר להחזיר. אני לא אפתח את הדיון הזה, אם אפשר לחזור אחורה וכו'.

לדעתי, חלק מהנתונים בעייתיים מאוד לגבי השאלה אם כן הופקעו או לא הופקעו קרקעות. שוב, כמו שהוא מביא, אני יכול להביא דוגמאות אחרות מהבית ומהכפר ומעוד כמה כפרים, לגבי כמה קרקעות פרטיות הופקעו.

בדרך כלל העובדות הבסיסיות ידועות. למרות שלא עשיתי דוקטורט בנושא הזה, אני גם היסטוריון ואני גם מכיר את המקרה העותמני ואת בעיות האדמות מלפני 1858. כך שאני היסטוריון של התקופה העותמנית ואפשר להתווכח על זה הרבה, אבל אני פשוט אעזוב את זה.

הנקודה השניה שהייתה לי היא לגבי הדברים שאמר לפני כן עוזי, שהוא בעצמו איש השלטון, שבמשך תקופות, לפחות כך הבנתי, יישם את המדיניות גם בירושלים וגם במקומות אחרים. יש הרבה היתממות בטענות שלו כשהוא מתפלמס עם אחרים ומנסה להראות כמה אי דיוקים יש שם, אבל הרי זה ברור היה שזו מדיניות של נישול של הערבים.

מה עשו בירושלים? באו ולקחו את כל הרזרבות של הקרקע מהערבים. אני גר בירושלים ואני יודע מה יש סביב שועפאט ובית חנינא ועוד כמה שכונות. לקחו את כל רזרבות הקרקע, הפקיעו אותן למדינה, בנו אדך ורק שכונות יהודיות. לא הקימו אף שכונה ערבית בירושלים, לא הקימו אף יישוב ערבי במדינה הזאת מאז 1948 וכו'. אחר כך להיתמם ולהגיד: רק פה, רק שם, המקרה של קציר וכו' ובוזה אנחנו ליברלים ואין לי בעיה. באמת, יש גבול כמה אפשר לשמוע דברים כאלה.

מרדכי קרמניצר: יצחק.

יצחק רייטר: לי יש רק שאלת הבהרה ליוסק'ה בן-דוד. אתה הזכרת שהמדינה מוכנה להציע לבדואים 3 מיליארד דולר, זה נראה לי סכום-

יוסף בן-דוד: לא דולר. שקל.

קריאת ביניים: וזה גם לא פותר את הבעיה-

יצחק רייטר: על מה זה מבוסס? זה כולל את היישובים, זה לא רק-

קריאת ביניים: זה לא פותר את הבעיה בכלל-

קריאת ביניים: זה לא מתחיל לפתור את הבעיה.

ראסם תמאיסי: רק שאלת הבהרה. יוסק'ה, המדינה חישבה ואמרה: אני מוכנה לעשות הסדר עם כל הבעיות של הבדואים ולשלם 3 מיליארד?

טלאל אלקרנאוי: אריק שרון קבע בוועדת שרים לענייני בדואים, שכדי לפתור את הבעיה של הבדואים צריך להקציב 2 מיליארד שקל לפתור את הבעיה. לא הקציבו 2 מיליארד, זה לא מקובל על הבדואים, הבדואים לא שמעו את זה ולא מוכנים לדון בזה.

מרדכי קרמניצר: סנדי.

סנדי קדר:

אני אהיה מאוד קצר. אני חלוק עם ד"ר זנדברג בצורה מאוד עמוקה בצד המתודולוגי על המסקנות, אבל אני לא אוכל להיכנס לזה, כי זה יתחיל להיות ויכוח על פרשנות של סעיפי חוק ותתי חוק, ואני רוצה לתת דוגמא.

אני חושב קודם כל, שכשאתה לוקח היום את תמונת המצב, מה רשום על שם מקרקעי המדינה, זה פשוט מטעה, מכיוון שבתוך זה היו העברות- חלק מנכסי נפקדים וחלק מרכישת מקרקעין עברו, כמו שאמרתי קודם, מרשות הפיתוח גם לקרן הקיימת וגם למדינה. זה פשוט לא נכון לציין את המצב לפי מה שנכון היום.

דבר שני לגבי ההסדר- אני חושב שתהליך ההסדר היה תהליך נישול מובהק. אני אתן דוגמא אחת שתסביר את זה, וזה דווקא קרקע מוואת. אני אסביר את זה כמה שיותר פשוט. בתקופה העותמנית, מי שהחיה קרקע מוואת קיבל בה זכות קניינית. הבריטים לא אהבו את הסידור הזה, שינו את כללי המשחק, ואמרו שמי שהחיה קרקע מוואת בלי לקבל אישור של השלטונות הופך למשיג גבול, אם הוא לא רשם את זה עד 1921. כלומר, היום האינטרס הברור של מדינת ישראל היה להגדיר קרקע כקרקע מוואת. מוואת שווה קרקע מדינה. זה חלק מהתהליך המנדטורי, חלק של אימפריה בריטית וכו'.

עכשיו, מה מדינת ישראל עושה? פה יש תהליך משפטי שאני חושב שאתה אולי לא מספיק שם לב אליו. היה דיון, בפסק דין משנת 1960, והשאלה הייתה לגבי זכויות קניין בקרקע מסוימת. בא בנאדם ואומר: תראו, אנחנו מעבדים את הקרקע הזאת, זו קרקע מירי ומכוח ההתיישנות זכינו בה. המדינה טוענת בבית המשפט: הקרקע הזאת מוואת. כמו שאתם יודעים, ברגע שהיא מוואת היא קרקע מדינה, ובוזה נגמר הדיון. אז אומרים: סליחה, איך אנחנו קובעים את הקרקע הזאת היא מוואת או מירי? זו השאלה המרכזית.

אז סעיף 103 לפי חוק הקרקעות העותמני אומר שקרקע מוואת היא קרקע שמרוחקת מרחק של חצי שעת הליכה, או טווח צעקה, או מייל וחצי מפאתי מקום היישוב הקרוב. אז באים הבדואים ואומרים: הנה, יש לנו פה יישוב (זה בגליל אגב, היישוב הוא ערב אסלים), והקרקע שאנחנו מדברים עליה היא במרחק פחות ממייל וחצי. אומרת המדינה: לא, זה לא יישוב. למה זה לא יישוב? מכיוון שלא הוכחתם שהיישוב הזה הוקם לפני שנת 1858.

מאיפה באה הדרישה הזאת של 1858? אני בדקתי את זה. מבחינת הדין, החוק הפוזיטיבי העותמני שהיה בתוקף בתקופה שבית המשפט העליון דן בזה, לא היה לזה בסיס. אפשר היה לעשות אנלוגיות. מה שבית המשפט העליון קובע באקט, שאני רואה פה כאקט של גאולה שיפוטית ברורה ומובהקת, היה שכל יישוב שלא הוכיחו שהוא קיים לפני 1858, לא נחשב במרחק. התוצאה של זה, שגם מקום היישוב וגם המייל וחצי מסביב, הרדיוס, זה קרקע מוואת, כלומר קרקע מדינה.

עכשיו יבוא ד"ר זנדברג ויגיד: סליחה, לא הפקיעו פה קרקע, זה לא היה בבעלותם. נכון, מבחינת הדין הפוזיטיבי זה לא היה בבעלותם. לפי הדין הפוזיטיבי, כולל המניפולציה השיפוטית שנעשתה פה, זו הייתה קרקע ציבורית. עכשיו, זו דוגמא אחת ואני יכול לתת לך דוגמאות כאלה בכל מיני תחומים.

כלומר, לתאר את זה ולהגיד שזו לא קרקע של המדינה, אני חייב להגיד עוד מילה אחת בעניין הזה, זה מזכיר מערכות אתנוקרטיות. עכשיו התפרסם דו"ח של האו"ם. מי שמעוניין, דו"ח מרתק של הוועדה הבינלאומית של האו"ם לעניין של זכויות ילידים על הפקעות קרקע של ילידים. אז זו אחת הפרקטיקות הכי ברורות- המערכת של המדינה המיישבת/המנשלת לא מכירה, או עושה מניפולציות בכל המערכות של האחזקה, ואז אפשר להגיד שזו לא קרקע שלהם. לא מכירים במשטר המקרקעין הקיים.

מרדכי קרמניצר: אחמד.

אחמד סעדי:

טוב, אני רק רציתי להסביר שני דברים. דבר אחד, לגבי הטענה שלא הייתה הפקעה- בחלק מהכפרים האנשים הורחקו מהכפרים אחרי 1948 - האם זו לא הייתה הפקעה? למשל, אם ניקח את כפר רבסייה, כפר שנשאר שנתיים אחרי קום המדינה ושהמוכתר גם שיתף פעולה, ויש לי מסמכים מהארכיון של מפא"י. איש ששיתף פעולה עם ההגנה, חלק מהעבודות שלו היו רכישות נשק ממדינות ערב להגנה, והניף דגל לבן מעל המסגד; נתנו לו כדור בראש. הגלו את התושבים אחרי שנתיים.

זה לא נחשב לאקט של הפקעה, משום שכנראה הקיבוצים השכנים כל כך התאהבו. אז האם זה לא היה אקט של הפקעה? האם זה מקרה ספציפי שאתה מביא אותו? כפר רבסייה הוא כפר אחד, היו עוד מספר כפרים מהם אחרי 1948 האנשים הוגלו. היו עוד הרבה, יש לי את כל המסמכים-

אחמד סעדי:

האם זו לא הפקעה של רכוש פרטי? זה דבר אחד. דבר שני, נכון עצמו אמר בתקומה, תוכנית הטלוויזיה, שאחת המטרות של הממשל הצבאי הייתה נישול מקרקעות, אז-

מי זה נבון?

משה ארנס:

מרדכי קרמניצר: יצחק נבון.

אחמד סעדי:

יצחק נבון. הרי הוא אמר את זה שם חד וחלק. גם בהסדר הקרקעות שאתה מביא אותו, המדינה העבירה לאנשים חלק מהקרקעות, רק לפי קריטריונים שקובעים שההכנסה העיקרית של המשפחה היא לפי מספר ילדים ולפי דונמים, גם מרכוש של אנשים נפקדים, של פליטים.

דרך אגב, אולי בחלק השני אני אדבר על זה, גם היום יש הפקעות, אבל עושים את זה דרך עסקות סיבוביות ואני אזכיר את זה. עשיתי כמה ראיונות בכפרים ועושים את זה עד היום.

אורן יפתחאל:

רק בשניים-שלושה משפטים. לא רציתי להתבטא, אבל לאור מה שעלה פה, אני בכל זאת רוצה להביא דוגמא של הנושא הזה, של מעבר בין משטרי קרקעות. מה יקרה אם היום יהיה שליט אחר על מדינת ישראל? הוא יכול לקחת לכולם את הקרקע, כי אין לנו קרקע פרטית, לכל היהודים פה, ואחר כך יבוא חוקר ויגיד

שלא הייתה שום הפקעה של קרקע פרטית. תחשבו על הנושא הזה, עד כמה הוא עמוק.

קריאת ביניים: חוזה החכירה-

אורן יפתחאל: אני חושב שאין מנוס לפרום הזה ולכל הפרומים של אזרחים במדינה לחזור ל-

1948. זה לא סתם גירוד של העבר, זה ניסיון ליצור פה צדק בין כל האזרחים של המדינה, ואני מסכים עם כולם שבעיית הפליטים זו בעיה אחרת. צריך לראות מה אנשים איבדו ועל סמך זה לכונן את העתיד היותר צודק, שהוא בסופו של דבר טוב גם ליהודים וגם לערבים.

מרדכי קרמניצר: עוזי, אתה רוצה להגיב?

עוזי וכסלר:

אתה מריח לפי התגובות איפה שגית, כי אם מגיבים על משהו שהוא דבר שונה ממה שאתה חושב שאמרת, אז זו בעיה. לכן אני אוותר - אני רק אגיד דבר אחד- יש מישהו שכבר אמר שהאמת אינה ניתנת לחלוקה, אבל היא ניתנת לחיבור, חיסור וכפל.

מרדכי קרמניצר: חיים.

חיים זנדברג:

טוב, אני חייב לסייג את הדברים שלכאורה נשמעו מדבריי קודם. הסיבה העיקרית שאני אמרתי את מה שאמרתי, מעבר לכך שרציתי להראות כמה קשה לחזור לעבר, היא משום שבכל החישובים הכמותיים של קרקעות מכניסים את הקרקעות במסגרת ההסדר, את ההפקעות במסגרת ההסדר, כדבר נפרד, ולכן אני חושב שצריך להבחין בין הדברים.

אחמד, אתה אמרת שהפקיעו אצלכם בכפר, אצלך או באיזה שהוא כפר שנתת כדוגמא.

כל הכפר-

אחמד סעדי:

חיים זנדברג:

הפקעות יכולות לקרות לפני הסדר, יכולות לקרות אחרי הסדר, ואנחנו מחשבים את הקרקעות שהופקעו במסגרת החישוב של מה הופקע. אבל הן לא הופקעו בגלל הסדר, הן הופקעו כי הפקיעו אותן. לכן אני אומר שלא צריך לעשות חישוב נפרד של קרקעות שהופקעו בהסדר. אז אנחנו מגדילים את הסכום של הקרקעות.

עכשיו אני אחזור לדברים כפי שנאמרו. לגבי כפר ברה- המסקנות, שאני אמרתי אותן, נמצאו רק על סמך בדיקת חומר ההסדר שנעשה בשנות החמישים בגליל. אני לא הגעתי כל כך קרוב, עד לימינו אלה. אני רק רוצה לציין שמדובר באחוזים מעטים משטח הקרקע במדינה שלא הוסדרו כבר בשנות השישים והשבעים, כך שמבחינה מספרית זה יחסית זניח, אבל בהחלט יכול להיות שאתה צודק.

אני רוצה גם לומר, שככל שהזמן עובר יותר קשה להוכיח. אתה מציע לעשות הסדר חוזר, אם היום אי אפשר להוכיח, אז מה יהיה בהסדר החוזר? איך יוכיחו? את ההוכחות לא ניתן יהיה להחיות.

לגבי מה שסנדי אמר- אתה אמרת שני דברים. ראשית כל לגבי העברות בין מקרקעי המדינה לרשות הפיתוח. נכון שהיו, אני לא יודע בדיוק כמה, אבל מבחינת אחוזים זה לא היה משמעותי. זה היה אחוזים בודדים.

אני אמרתי לך, הייתה עסקת המיליון הראשון-

אז אותה נכליל. תראה, 13% של הקרן הקיימת זה כולל את המיליון הראשון.

זה 19.5%, זה לא 13%. העבירו 2 מיליון לקרן קיימת, זה לא שולי.

עדיין אנחנו נמצאים ברוב של קרקעות המדינה, ורבותיי, קרקעות המדינה לא התחילו, לא הומצאו עם מדינת ישראל.

דבר אחרון לגבי סנדי, מה שאתה אמרת לגבי מוואת. תראה, באופן עקרוני השאלה האם נכון לא לתת לילידים, אם אני אשתמש בביטוי שלך, את השטחים ההיקפיים מסביב ליישובים שלהם, או האם נכון לא לתת לבדואים קניין במרחבים עצומים של מרעה, זו שאלה שהיא שאלה שלא נכונה רק לנו ולא קשורה רק לבדואים. היא באמת קשורה לכל מקום שבו יש מעבר מחברה לחברה. אני לא קובע בה עמדה אם זה נכון או לא נכון, לא חשוב מה אני חושב, אבל זאת לא המצאה יהודית, זה לא קיפוח של בדואים, אלא זה קיפוח שנובע מסוג מסוים של צורת חיים.

משה ארנס:

רק הערה. אני לא מומחה לנושא הזה ולכן אני חושב שלגופו של עניין אני לא יכול לתרום רבות. כפי שאמרתי קודם בהערת ביניים, עד כמה שאני מכיר את המצב, הבעיה הדחופה ביותר, החשובה ביותר והכאובה ביותר, שאיננה יכולה להמתין לפתרון, זו הבעיה של הבדואים בנגב. בדבר הזה צריך להתרכז ולהקים את המינהלת או הגוף המתאים, ניטרלי/לא ניטרלי. יש לטפל בנושא הזה, מכיוון שהנושא הזה רק הולך ומחריף.

באופן כללי, לגבי החזרה ל-1948, אני רוצה להזכיר לכם את החוק שאומר: אין תהליכים הפיכים. אין תהליכים הפיכים בחיים, ואני לא רואה אפשרות לחזור חזרה ל-1948. אני גם מזכיר לכולם פה, שגם בהיסטוריה המודרנית, בכל המלחמות שהיו, פליטים וכיבושים וכד', בשום מקום לא הצליחו אחר כך להחזיר את הגלגל ולחזור למה שהיה לפני המלחמה. אני חושב שרק ראייה מציאותית אומרת שגם אצלנו לא-
אחרי המלחמה.

אורן יפתחאל:

משה ארנס:

אורן יפתחאל: אחרי המלחמה, אני אומר, זה חשוב. קיבלו פיצויים בכל העולם, ואני חושב-

משה ארנס:

איפה קיבלו פיצויים בכל העולם? איפה?

אורן יפתחאל:

בהרבה מקומות קיבלו.

משה ארנס:

תשאל אותי על המשפחה שלי, איפה קיבלו פיצויים? ניתן להחזיר משהו? אני לא הייתי שם את הכוונת שלי עד כדי כך גבוה, זה לא יוביל אותנו לשום דבר.

מרדכי קרמיניצר: אני רוצה להודות לאורחים שהאירו את עינינו. זה נושא טעון, לכן אם מישהו

פה נפגע מחילופי הדברים, אז אני מבקש את סליחתו. נחזור לדון אחרי ההפסקה.

- הפסקה -

ראסם חמאיסי: מאחר ונהניתם, יש פתגם בערבית שאומר- כשאוכלים לא חושבים טוב. אני

מקווה שהפתגם הזה לא יתחיל לעבוד כאן ושנתחיל לחשוב, אבל יותר לא ניתן רעיונות באוריינטציה של אפיון המצב הקיים, אלא תוך ראייה איך אנחנו יכולים להגיע לאוריינטציה של העתיד. מכיוון ובבוקר דיברו יותר היסטוריונים ועכשיו אני מדבר כמתכנן, אז יש לי בעיה. אני צריך להתבסס על העבר, לנתח אותו, אבל לעשות מעין המראה לנושא של העתיד, ואלו הנקודות.

אני לא רוצה להיכנס לעובדות, כי יש פרשנויות שונות לעובדות, אבל הנתונים נתונים, העובדות עובדות ואפשר להסתכל עליהן מהיבט זה או אחר. אני מחלק את הדברים לשלושה תחומים: ההיבט הקנייני- זאת אומרת הזכות הקניינית על קרקע, שלדעתי זו זכות שצריכה להישאר לאוכלוסיות, לא משנה המקום.

ההיבט הנוסף שאני קורא לו ההיבט הניהולי- מי מנהל את הקרקע, איך מתנהל. ישנה אחת הסוגיות שהיום סובלות מהן הרבה רשויות מקומיות ערביות, בגלל החלטה היסטורית, בנוגע למה שנקרא ניהול של תחומי שיפוט. אנחנו יודעים שרשויות מקומיות רבות סובלות מהיעדר הזדמנויות של פיתוח, כתוצאה מאי הרחבת תחומי השיפוט שלהם, שהיא החלטה מינהלית שמאפשרת הכללת קרקעות מדינה שהן פוטנציאל לפיתוח. זאת אומרת שנוצר נטל, סבל, ברמה היישובית, לא ברמה הקניינית, ב-1948 ולאחר מכן עם עריכת המפה של תחומי השיפוט, שלפיה 83% מתחום מדינת ישראל נמצא בתחומי שיפוט של מועצות אזוריות. קיים היום ויכוח על רה-ארגון של המפה המוניציפלית במדינת ישראל, ואני חושב שבהקשר הזה הרשויות המקומיות הערביות צריכות לקבל נתח שמאפשר להן יצירת הזדמנויות.

רק דוגמא אחת שאתם מכירים אותה- תסתכלו על ראש העין מול כפר קאסם. כביש חוצה ישראל, במקום שיהיה החיץ הפיזי בתחומי השיפוט, אזור התעשייה של ה-300 דונם שהמדינה הקימה, איפה הוא נמצא? בתחום שיפוט של ראש העין. במקום שיהיה משותף, או שהוא יהיה בתחום של כפר קאסם כך שיאפשר לה יצירת הזדמנויות פיתוח, ושלא תיאלץ להמשיך להישען על מענק האיזון של משרד הפנים. יש לו גם היבט תקציבי, היבט ניהולי וגם היבט נוסף, שמוציא חלק מהאוכלוסייה הערבית ביישובים מהרגשת המצור שהיא נמצאת בה.

משה ארנס:

דוגמא אחרת שאני מכיר זה האזור של פיקוד הצפון בנצרת, ששייך לנצרת עלית.

ראסם חמאיסי:

זה פיקוד הצפון. כך גם אם אתה תסתכל על הנושא של קריית הממשלה, אם אתה תסתכל טרדיון בנושא של סכנין. אני יכול לתת הרבה דוגמאות, אבל אני אתן רק את המסר העיקרי.

ההיבט השלישי שלדעתי צריכים להסתכל עליו בהקשר של קרקעות, הוא ההקשר התכנוני, שהוא בעצם קובע קביעות. מכיוון ויש לנו תכנון סטטוטורי מחייב, לפעמים בגלל החלטות של יעדים שמקובלים על הרוב ובהרבה מקרים לא לוקחים בחשבון את הצרכים של המיעוט, נוצר מצב של אפליה מבנית ואפליה בהזדמנויות. זה מתחיל מההיררכיה התכנונית של תמ"אות: תוכניות מתאר ארציות, מגיע לתמ"מים: תוכניות מתאר מחוזיות, ואפילו לתוכניות מתאר מקומיות. התכניות בעצם מקטינות את ההזדמנויות של פיתוח בהקשר של

אוכלוסייה ערבית, ועדיין בתפיסה שלהן או במהות שלהן אינן מאפשרות קפיצת מדרגה בפיתוח של היישובים הערביים. יש צורך לא רק להגיד אם יש תוכנית מתאר או אין תוכנית מתאר, אלא להגיד מהם התכנים שמאפשרת תוכנית המתאר, האם התוכנית הזאת מאפשרת פיתוח.

אני רק אתן לכם דוגמא. בכפר מנדא רוצים להכין תוכנית מתאר חדשה, אז הגענו לפני שבוע לוועדה הבין משרדית, לרחל ביקנסקי. באה ביקנסקי ופותחת איזה ספר ואומרת: יש לכם תוכנית מאושרת מ-1997, מה פתאום אתם רוצים לעשות תוכנית? היא שכחה שהתחילו לתכנן אותה ב-1981 ועד שקיבלה תוקף הגענו ל-1997. זאת אומרת הקונספציה היא שאנחנו מתכננים את העבר בתוכניות המתאר הקיימות, ולכן יש צורך לחשוב בצורה אחרת.

עובדתית, הטענה שהיישובים הערביים היום לא צפופים היא מוטעית, כמו שתיקנתי את עוזי וכסלר. זו פשוט טעות אופטית שממשיכה להנציח את המצב, כי קיים דימוי, כאילו בנייה לגובה מגיעה לצפיפות יותר טובה או לשימוש יעיל יותר בקרקע. הטעות הזו הוכחה בעולם, ואני לא רוצה להיכנס לספרות.

בהקשר של היישובים הערביים היום, אם אנחנו בודקים את מספר האנשים לקילומטר מרובע, אז היישובים הערביים הם לכל הדעות בצפיפות שדומה לתל-אביב, שגם היא לפי דעות רבות של עורכי תמ"א בזבזנית בקרקע. למה? כי היא לא מנוצלת כמו במקומות אחרים בעולם.

אם אני ממשיך בנושא של הקרקע, אז המדינה פשוט יצרה סטוק של מגורים בעיירות פיתוח שגובלות ביישובים ערביים, ביוזמה ציבורית, בחברות משכנות, בתמיכה, על ידי מתן מה שנקרא "הלוואות מקום". אבל ביישובים הערביים שיטת הבנייה הנהוגה היא בנייה עצמית, ודפוס הבנייה הזה תמיד צורך קרקע ומחייב קורלאציה מלאה בין זמינות קרקע בבעלות לבין מה שנקרא פתרון מצוקת המגורים.

אני חושב שעל ידי יצירת הזדמנויות מגורים נוספות בתמיכה ציבורית, (א) מגיעים לשימוש יותר יעיל בקרקע, שהאוכלוסייה הערבית מעונינת בה. אבל לא בתפיסה שנהגה עד עתה, בקונספציה התכנונית שאומרת שצריכים להפריד, למנוע יצירת רצף טריטוריאלי בין יישובים ערביים, ולהגיע למינימיזציה של השטח המיועד לפיתוח של היישובים הערביים.

אני חותם בסוגיה של כל הבנייה הלא חוקית, שבעצם היא תפיסה טריטוריאלית. התפיסה מיסודה היא תפיסה טריטוריאלית. אם מסתכלים בתפיסה הפונקציונלית, אין שום בעיה מהותית, אלא אפשר לתת פתרונות תהליכיים. אבל הבעיה נמשכת כל עוד תופסים את אותה תפיסה טריטוריאלית, שועדת הפיקוח הממשלתית מנהיגה אותה, והקונספציה היא של אנשי צבא שיצאו רק אתמול מהצבא, התאזרחו והתחילו לנהל את העניינים, כך שלמשל באזור הגליל, לפי דו"ח שיש לי, הגיעו ל-1,992 מבנים לא חוקיים. כאשר הם מגדירים בנייה לא חוקית ככל מבנה שנמצא מחוץ לתוכנית מתאר וכל מבנה שנמצא באזור חקלאי, אפילו בתחום תוכנית מתאר. אם לוקחים את מחוז הדרום, אז אנחנו מגיעים למספרים של יותר מ-20 אלף. לדעתי ההגדרה במהותה היא הגדרה מטעה ולא נכונה, וצריך לאפשר פתרונות שיש להם היבט פונקציונלי והיבט טריטוריאלי.

יש לי הרבה דברים לומר, אבל אני פשוט מפסיק כאן. בואו נסתכל על זה בהיבט הקנייני, ההיבט הניהולי וההיבט התכנוני, שבכל אחד מהם יש כמובן את עניין הייצוגיות, שדנו בו בקבוצה כאן. עניין שתופס כלפי גם מוסדות התכנון וגם לגבי המוסדות המנהלים את הקרקע ושרושמים את הקרקע, כי אם אנחנו הולכים למשרדי הטאבו, אין בכלל ייצוג של ערבים. כל תפיסת הניהול היא תפיסה שמעכבת, לא מפתחת.

יש אפילו תהליך של משפטיזציה של כל נושא הקרקעות, שהוא בעייתי בפני עצמו כי בדרך כלל בית משפט שופט לפי חוק, לא לפי צדק, וכל עוד החוק נקבע לפי נורמות של הרוב, אין סיכוי שאנשים יזכו בתביעות בבית משפט. זו ההקדמה שרציתי לעשות לפתיחה. האלה.

האלה אספניולי: יש לי שאלת הבהרה, אם אפשר. איפה נכנס כל העניין של הכפרים הלא מוכרים?

ראסם תמאיסי: על פי התפיסה הזאת, כל הכפרים הלא מוכרים עדיין מוגדרים כבניה לא חוקית, למרות שהם יישובים מוכרים ובחלקם ישנם שירותים. חלקם באזור הנגב ויש להם בתי-ספר ארעיים ואני מקווה שיקבלו שירותי חשמל, לפי התקנות. הם עדיין מוגדרים לפי התפיסה הזאת כבניה לא חוקית. אמנם זה מספר מאוד גדול

של יישובים קיימים וזו גם בעיה תכנונית. למה? כי התכנון קובע, והוא לא לוקח אותם בחשבון.

תסתכלו רק על דוגמא אחת. תמ"מ 4, תוכנית מתאר מחוז הדרום שאושרה לפני שש שנים, הסתכלה על כל היישובים הלא מוכרים הבדואים, הכפרים בדרום, ובעצם התייחסה אליהם כאילו הם לא קיימים. מנסים היום, בתמ"מ 35, להכניס את המושג הזה, להגיד שאפילו באזורים שמדברים עליהם כמרקמים שמורים, כמרקמים כפריים, יוגדרו בתקנון הנחיות שמאפשרות הכרה ביישובים מסוימים. כמוכן שועדות ההיגוי עדיין מייצגות את הממשלה, וחברי ועדת ההיגוי, שהם נציגים של משרדי ממשלה, לא מוכנים לתת אפשרות אפילו לצוותי התכנון לתת פתרונות אפשריים, בגלל הקשרים נוספים, גם טריטוריאליים וגם פונקציונליים.

אני חושב שהבעיה הזאת צריכה להיפתר. חבל שאנחנו ממשיכים לגרור אנשים. רוב המערכת הציבורית יודעת שלפחות 50% מהכפרים לא המוכרים יוכרו, כפי שהיה בצפון, אז למה להמשיך לתת לאוכלוסייה הזאת לסבול וגם לגרום לה לנקום במדינה ובכל הממסד. למה? אני מקווה שענית. בבקשה, אלי. ההערות שלי מתייחסות לדברים שנאמרו בבוקר ואחר הצהריים, אבל מנקודת מוצא מאוד ברורה של השאלה שאני שואל את עצמי כל הזמן ובכל דיון פה-מה המטרה ומה היעד הסופי שאנחנו רוצים להגיע אליו במפגש הזה- כי זה הרי לא מפגש לרענון דעות ועמדות בנושא השסע היהודי-ערבי. יש לנו איזו שהיא מטרה מוגדרת שהצבנו לעצמנו לפני X חודשים.

אלי רכס:

אם אני צריך לחלק את מה שנאמר היום, את סוגי הדברים, אני מבחין בין שלוש חטיבות: חלק גדול מהדיון עסק ברמה העקרונית של שאלת האדמות והקרקעות. עכשיו התחיל ראסם לעסוק בהצגת הבעיות הקונקרטיות. עסקנו קצת גם בכיוון של פתרונות אפשריים. אני רוצה להבהיר פה את עמדתי. אני חושב שבסופו של דבר, אם אנחנו רוצים להגיע לנורמליזציה של היחסים בין רוב ומיעוט במדינת ישראל, לא יהיה מנוס מחזרה להרבה מאוד סוגיות של 1948, מה שאני קורא בקווים שלי פתיחה מחדש של תיקי 1948.

יחד עם זאת, לקבוצה הזו, בקונטקסט הזה, אני לא מציע לרדת לרמה של פתיחת תיקי 1948 בנושא של קרקעות. לא משום שאני לא מכיר בקיומן של הבעלויות, אלא כי לצורך היעד שעבורו אנחנו התכנסנו פה, אני לא בטוח שזה משרת אותנו, משום שיש ויכוח מאוד מאוד נוקב ועקרוני לגבי האינטרפטציה של 1948.

שמענו היום פרספקטיבה אחת, שאני אולי יכול לקרוא לה פרספקטיבה פוסט ציונית, אבל יש גם פרספקטיבה ציונית שאולי מציגה איזו שהיא אנטיתזה לרמה הזו. אני לא בטוח שנוכל פה, בפורום הזה, להגיע לקונצנזוס. לכן אני מציע לא לגעת בתיקי 1948. אם נחזור לנייר של ראסם, לנקודה שהוא מדבר עליה בנייר שהוא הכין, שחולק כבר לפני הרבה חודשים, על הכרה בזכויות פליטי הפנים, אני חושב שזה לא מענייננו, אם כי אני לא נוקט פה כרגע עמדה עקרונית בנושא הזה.

לעומת זאת מה שאני כן חושב שאנחנו יכולים לעשות, ולתרום גם בכיוון היותר פרקטי ויותר מעשי, וזה הכיוון שאלי אני מושך, זה באמת למפות ולגעת בשאלות הקונקרטיות ואולי להתוות איזה שהוא כיוון דרך שעליו תהיה הסכמה, על איך לטפל בהם. כאן אני מצטרף לדעה, או להשקפת העולם, שראסם הציג אותה ואני רוצה לפתח אותה בקצרה.

אני חושב שכדאי לדון בניסיון לפתח איזה שהיא ראייה כוללת, שרואה את מכלול ההיבטים בפיתוחו של היישוב הערבי מנקודת המוצא של אדמה וקרקע.

ראסם תמאיסי: דרך אגב אדם זה זכר, אדמה זה נקבה.

אלי רכס: עכשיו בלבול אותי לגמרי, ראסם.

ראסם תמאיסי: אדם ואדמה הם אותו שורש. זכר ונקבה.

רות גביזון: חי וחווה גם כן.

אלי רכס: אני רק שואל מה זה קשור אלי.

ראסם תמאיסי: אמרתי- ואדם זה חלק.

אלי רכס:

אז אני מדבר על ראייה כוללת, שבאמת מסתכלת על היישוב והפיתוח שלו מנקודת המוצא של קרקע ואדמה. אבן היסוד, אני מסכים אתך פה, היא התכנון ואני בהחלט חושב שהגיע הזמן לשינוי גישה קונספטואלי בנושא הזה של תכנון לא ככלי, כמו שאתה אומר בנייר שלך, להגבלה או לצמצום, אלא כלי לתכנון מפתח של היישוב הערבי.

מכשיר עיקרי בכיוון הזה, על מנת להגיע לאיזה שהוא תכנון ארצי ואזורי, אלה הן תוכניות המתאר. כשאני מדבר על תוכניות המתאר אני לא מדבר רק על אלה שמחכות להשלמה או לעדכון, אלא על תוכניות מתאר של עשרים-עשרים וחמש שנה קדימה, כדי שלא ייווצר מצב כמו שאתה תיארת בכפר מנדא. אני חושב שתוכניות המתאר הן המפתח, משום שהן טומנות בחובן מענה לשתי סוגיות מרכזיות: ראשית, עניין הדיור שאנחנו עוסקים בו ושנית, הנושא של פיתוח כלכלי.

מה שאני מציע, אם הכיוון הזה יתקבל, שכל הנושא של פיתוח תוכניות מתאר ותכנון צריך להיות מושתת על העיקרון של שיתוף בעלי הדבר, של נציגי האוכלוסייה הערבית, בכל המהלך של תכנון וקידום תוכניות המתאר. כי משאלת תוכניות המתאר אני רוצה לתת לכם את הרשימה של הנושאים שאני מגיע אליהם, ומדוע אני חושב שהם פרקטיים- זה כולל הרחבת שטחי שיפוט, הקצאת קרקע מדינה ליישובים עצמם ואולי אפילו הקמת יישובים חדשים. אמר כאן מישהו קודם, שסך הכל, בחמישים ושתיים השנים, לא קם אף יישוב ערבי חדש, (אני לא מדבר על יישובים בדואיים בדרום).

קריאת ביניים: גם בצפון קמו עשרות יישוביים בדואים.

אלי רכס: לא עשרות. בסדר.

קריאת ביניים: בצפון קמו יישובים?

אחמד סעדי: ואדי סלאם-

אלי רכס: זרזיר, כעביה- הם לא היו קיימים.

ראסם תמאיסי: זה המושג שמשמשים בו, אבל זה לא נכון-

אחמד סעדי: כמו הסיפור של הפרה-

ראסם תמאיסי: זה כמו שעכשיו בנגב, במקום על הכרה מדברים על הקמה. אפילו בתמ"א 35

דיברו על הקמה במקום להגיד הכרה, והיה לי ויכוח מאוד מר על זה.

רגע, אבל אני אמרתי שלא הוקמו. אחמד, אני אתך במקרה הזה.

קיום מועצה אזורית בית זרזיר, מה הרע במינוח הזה?

מדברים על 'הקמת יישובים'- זה אומר שלא היו שם אנשים, ובנו יישוב חדש.

זה גם כולל ריכוז. אני דווקא הייתי בבית זרזיר ביום ראשון, זה גם כולל ריכוז של אנשים שלא גרו שם, שעכשיו יהיו בתוך שטח השיפוט של בית זרזיר. מה הרע בזה?- אם רוצים לנגח, חברים, אנחנו לא נגיע לשום דבר. אם אין לנו מכנה משותף, אין לנו מה לדבר פה-

קרקע שמקצים ביישוב הזה- זה ההבדל בין הקמה לבין הכרה. המינהל גם מפריש קרקעות בבעלותו, לצורך אכלוס בתנאים יותר נוחים לאוכלוסייה שמיועדת ליישוב הזה.

אני רוצה להמשיך. נקודה אחת זה באמת שטחי שיפוט, כולל הקצאת קרקע ליישובים במקום שהתכנון מחייב זאת. זו נקודה אחת.

נקודה שניה, כל הנושא של תוכניות דיור- פתרון למצוקת הדיור שדיברנו עליה בצורה כזו או אחרת, כולל הנושא של שיקום שכונות או בנייה רוויה/ לא רוויה. אני לא רוצה להיכנס לפרטים, אני רק נותן את הכותרות ואת ראשי הפרקים. כאן נכנסת השאלה שהאלה דיברה עליה, פתרון בעיית היישובים הבלתי מוכרים. הכל יונק מהכותרת הזו, של תוכניות מתאר בתכנון.

נושא מאוד קריטי, שכמעט ולא נזכר פה, הוא כל הנושא של פיתוח תשתיות תעסוקה ואזורי תעשייה. אני מדבר על שני דברים, דיור ופיתוח כלכלי, וזה גם נכנס לשאלה הזו. אי אפשר לדבר על פיתוח תעשייה מבלי שיש תוכנית מתאר ואם יש תוכנית מתאר מאולצת אז בודאי שהיא לא עונה למטרה.

נקודה נוספת- כל הנושא של הקמת מוסדות ציבור ביישובים הערביים: מתנ"סים, מועדוני נוער, גנים ציבוריים, אולמות ספורט, מסגדים. גם זו סוגיה שבהחלט נכנסת תחת

הגישה הזו, שרואה איזה שהוא תכנון כולל תוך שיתוף הנציגים של הציבור הערבי. אני רואה איזה שהוא כיוון פרקטי שיכול אולי להביא לשינוי, אולי עד כדי הקמת איזו שהיא רשות ממלכתית, רשות לפיתוח היישוב הערבי. אני חושב שבצורה זו יינתן מענה לרבות מהשאלות שקשורות לבעיית האדמה והקרקע, אבל מנקודת מבט פרקטית.

אני מסכם- המחשבה הזו בנויה על יסוד ההנחה שלי, שאולי צריך לפתוח אותה פה לדיון, שאני מציע לא לגעת בפורום הזה בתיקי 1948. עוד פעם, כשאני אומר "לא לגעת" אני לא אומר למחוק. תבינו אותי טוב, אני פתחתי ואמרתי שעל מנת להגיע לנורמליזציה נצטרך לגעת, אבל כאן ועכשיו אני חושב מאוד שלא נגיע לקונצנזוס, בגלל שיש פה פרספקטיבות כל כך שונות, מנוגדות וטעונויות.

אלי רכס:

משה ארנס:

עאדל מנאע:

משה ארנס:

יצחק רייטר:

אלי רכס:

ראסם תמאיסי: סליחה, יש שתי נקודות לדיון, זאת אומרת, האם עלינו לקבל את המשפט האחרון שאלי התחיל לדבר עליו. האם לצאת מנקודת הנחה שמה שקרה ב-1947, 1948, 1949 עד אפילו 1952-1953, זה מצב של הפקעת קרקעות, ניצול של אנשים, מצב של מלחמה וכל מה שקשור בזה, ועם אוריינטציה לעתיד לחפש כלים בכדי לתקן את העיוות ההיסטורי, או שעלינו ליצור כלים פרקטיים שמאפשרים שינוי המצב לקראת נסיבות אחרות. אנחנו יכולים להמשיך בדיון של ניירות שהוצגו, כי טלאל הגיש נייר שהוא רוצה להציג אותו וגם שיח' כאמל יציג נייר. מה דעתכם?

מרדכי קרמניצר: לא צריך להציג, קראנו.

ראסם תמאיסי: אולי ניתן להם, ברשותכם, שתי דקות-שלוש דקות?

טלאל אלקרנאוי: אם זה שתי דקות, אני לא מדבר. הנושא של הקרקעות של הבדואים הוא חשוב וחשוב לי שכל הציבור הזה והנוכחים כאן ילמדו אותו ויבינו אותו, ולא רק ישמעו על זה מכל מיני מומחים למיניהם.

הנושא הוא כבד וחשוב שתדעו את זה, תדעו על מה מדובר. אחת הבעיות הקשות והכואבות במדינת ישראל ואחד הקונפליקטים הרציניים ביותר, זה בעיית הקרקעות של הבדואים, ועלינו כפורום להכיר את זה מקרוב. הייתי גם מציע לפורום הזה לבקר, לארגן יום אחד סיור בנגב, כדי לבקר ולראות את זה במו עיניהם ממש מקרוב, ואז להציג פתרונות ולהציג את הבעיה, איך הפורום הזה רואה את הבעיה הזאת. אחרת חבל על הזמן. אני יכול לדבר שתי דקות ולא ניגע בדברים, הדברים הם קשים ולא יספיקו לי שתי דקות ולא רבע שעה.

ראסם תמאיסי: מה אתה מציע? מציע לתת מפגש מיוחד על זה או לסכם?

טלאל אלקרנאוי: אני מציע או שיהיה מפגש מיוחד שיאפשר להתבטא בנושא הזה, בנושא של הקרקעות של הבדואים, שזו אחת הבעיות הקשות.

ראסם תמאיסי: כי בהרבה נושאים אנחנו לא נגענו ולא דיברנו עליהם, כמו הנושא של הוואקף האיסלמי, שהוא פשוט סוגיה מאוד קריטית, הוא קשור בנושא של משאבים ושל חלוקת המשאבים, מחלק אותם ולאן.

אבל מה שאני מציע הוא פשוט לנסות לנקז את הרעיונות, ואולי לעשות איזה מפגש מיוחד או לעשות איזה סיור או דברים כאלו. המארגנים כאן הם בקיאים ממילא, אבל מבחינת הדיון היום, בהקשר של הקרקעות, יש לך נקודות שנראה לך שאתה יכול להעביר כמסרים שצריך לטפל בהם באופן נקודתי במסגרת הפורום שאנחנו מדברים עליו או שנשאיר את זה לדיון אחר?

טלאל אלקרנאוי: תשמע, דווקא חשבתי שהיום, בפורום הזה, הנושא הזה יועלה-

מרדכי קרמניצר: הוא נמצא על השולחן.

טלאל אלקרנאוי: תשמע, הוא הועלה על ידי אנשים שאולי קראו את זה מהספרים, אולי קצת חקרו את הנושא מקרוב, אבל הוא לא נשמע על ידי הציבור הבדואי מקרוב.

טלאל אלקרנאוי: אני אנסה באמת לקצר. הבעיה של הבדואים היא בעיה כואבת וחשוב מאוד לתת לה גם את המשקל הרציני.

בוא נאמר ככה, הבדואים בנגב שלטו בקרקעות עוד לפני קום המדינה ועוד לפני התקופה העותמנית והתקופה האנגלית. עד שנת 1948 חיו בנגב כ-70 אלף בדואים. אחרי מלחמת 1948 רובם הורחקו, הוגלו, ונשארו בערך עשרת אלפים בני אדם.

אתה יודע שבן-גוריון נתן הבטחה לבדואים בשנת 1948, שהוא יחזיר את הבדואים? שיחזיר את הבדואים המפונים לקרקע שלהם. כינו אותם פליטי פנים מהקרקע, ויש התחייבות של בן-גוריון שהוא מחזיר אותם לקרקע שלהם. מישהו יודע את זה? לא.

נאמר ככה, הבדואים ב-1858 שחיו בנגב שמעו שהעותמנים הולכים לשנות את החוקים של המגילה, את הנושא של החוק האיסלמי, והתחילו קרבות בין הבדואים. שבעה מטות חיו בנגב, שבעה מטות של בדואים חיו בגבולות ובטריטוריה נפרדת לכל שבט ושבט. נכון שכתוצאה מזה בחוק העותמני חוקקו את החוקים שדיברנו עליהם, חוקי המולק והוואקף ומטרוקה ומירי ומוואת. יש לציין, שגם האנגלים למעשה הכירו בקרקעות מוואת כאשר הם חוקקו את החוק בשנת 1921, אבל צריך לציין שברגע שהוכר חוק המוואת, בעצם כל אדמות הנגב הפכו להיות אדמות לשלטון המרכזי. מה גם, שצריך לקחת בחשבון שלקחו קרקעות מהבדואים ורשמו אותם על שמם.

עכשיו, הייתה הבטחה ב-1948 - כאשר נשארו עשרת אלפים בני אדם בדואים, שפנו מיישובים כמו משמר הנגב ואחרים, נקבע שלשם השכנת המצב והרגעת המצב הם יוחזרו לשטחים שלהם. המצב הזה נמשך בעצם עד היום הזה.

איך נראית ההתפתחות של הבדואים בכלל, בנושא ההיסטוריה של המקרקעין של הבדואים בנגב? ב-1859 - פרסום פקודת המקרקעין על ידי השלטון העותמני. מתרחשת מלחמת שבטים או חמולות בין בדואים וכפריים. ב-1897 - קיבוע תפרוסת הבדואים.

מיכאל איתן: בין בדואים לכפריים איפה?

טלאל אלקרנאו: בנגב.

מיכאל איתן: איזה כפריים?

קריאת ביניים: בדואים, פלאחים ובידים, זה הקלסיפיקציה החברתית.

משה ארנס: מה זה בידיים?

מיכאל איתן: כפריים היו אז בנגב?

טלאל אלקרנאו: כן, היו. העיר באר-שבע והיו גם מעזה.

מיכאל איתן: עיר, אבל איזה כפריים היו?

טלאל אלקרנאו: היו. היו כפריים.

מיכאל איתן: ממש כפריים?

טלאל אלקרנאו: כן, כן.

עادل מנאע: אני יכול להביא לך חומר על זה.

סמי סמוחה: מה הבעיה? היו 900 יישובים ערביים בארץ ישראל או פלסטין המנדטורית, אז היו גם בנגב.

יצחק רייטר: נדמה לי שישאל אלון היה מפקד הנגב והוא פינה יותר, היה יותר-

עادل מנאע: איפה שישאל אלון היה מפקד, הוא ניקח.

יצחק רייטר: הוא עשה פינוי יותר נקי-

טלאל אלקרנאו: עכשיו, ב-1917 השלטון הבריטי בארץ יוצר שינויים משפטיים כלליים ביחס לקרקע. ב-1921 פקודת הקרקע המנדטורית הראשונה, הזמנת רישום תביעות קרקע, והבדואים לא מגישים תביעות. זה נמשך עד 1929, עד פקודת הקרקעות המנדטורית השנייה, והבדואים לא מגישים תביעות. כאן יש לי מה לומר.

מספרים לי הזקנים שלנו שהגיע השליט האנגלי פעם אחת לביקור אצל הבדואים. אחרי שאירחו אותו בצורה מכובדת ויפה, אמר להם: מה אתם רוצים? בואו תרשמו את הקרקעות שלכם. אמרו לו הבדואים: אנחנו לא נרשום קרקעות בטאבו, וכל עוד החרב הזה נמצא, אף אחד לא ייקח מאתנו את הקרקע. הבדואים סמכו על הקטע הזה.

יותר מאוחר הוא אמר להם: תגידו מה אתם רוצים. אז אמרו לו הבדואים: (בתקופה ההיא בעצם הייתה בצורת), אנחנו רוצים טבק של סיגריות ורובים לציד (לקרבות); זה מה שאנחנו רוצים.

אחד הסיפורים המעניינים, וחשוב לי גם שתדעו את זה, הוא שהבריטים שלחו את אחד האנשים שלהם לשבת עם הבדואים, לעקוב אחרי הבדואים- מה הבדואים עושים בכלל, כמודיעין שלהם. אחרי חצי שנה אומרים לו: תגיד, כל המודיעין שלנו מדווח לנו, אתה אצל הבדואים ולא מדווח שום דבר, למה? מה קורה אצל הבדואים? אז הוא אמר להם: תשמעו, הבדואים כל היום מגלגלים סיגריות, שותים קפה, מדברים שטויות. זה היה הקטע של הזקנים שלנו באותה תקופה, וזו הסיבה לכך שלא רשמו את הקרקעות שלהם.

טלאל אלקרנאו: בשנות השלושים והארבעים הבדואים מתחילים במסה של מכירת קרקעות ליהודים, לקרן הקיימת, שבעצם נרשמות יותר מאוחר על שמם של היהודים שקנו אותם.

ב-1948 - קביעת מדיניות ראשונה על ידי בן-גוריון כלפי הבדואים- השארת אוכלוסייה של עשרת אלפים נפש וקבלת החלטה לפצות את הבדואים שאדמותיהם יופקעו.

ב-1949 - מעבר הבדואים שנותרו בארץ למדינות ערב. זה נמשך עד 1951 - שרטוט קו תלם. התוצאה- מניעת השתלטות, הייתה כוונה למנוע השתלטות הבדואים על אדמות מדינה.

ב-1952 עד 1954 - יצירת הסייג- חלק מהאוכלוסייה נשארה באזור המחייה המסורתי; יציאת אוכלוסיית פליטי פנים, פליטי פנים יהיו תובעי הקרקע שהם יושבים עליה.

ב-1953 - חקיקת חוק רכישת מקרקעין, אישור פעילות- התוצאה היא הפקעת אדמות לצורכי ציבור, לצורכי יישוב עולים חדשים, ופירושה היה פינוי הנגב המערבי משבטי הבדואים שנותרו בארץ.

ב-1957 עד 1963 - הגירת בדואים מהנגב למרכז הארץ: לרמלה, לוד, כפר קאסם וטייבה. חלקם הותירו אדמות בנגב ועתידיים לתבוע אותן בשנות השבעים.

1971 - תקופת מיפוי ורישום תביעות הבדואים לתעשייה. כאן הגיעה ממשלת ישראל להחלטה שבעצם תאפשר לבדואים להגיש בקשות ולתבוע.

קריאת ביניים: הסדר.

טלאל אלקרנאוי: הסדר. בשלב הזה הזכויות על המקרקעין שנתבעו לא ברורות עדיין.

ב-1975 הוצגה לבדואים בפעם הראשונה הצעת פשרה על אדמותיהם. הבדואים לא באו להתפשר, כך גם נהגו עם החוק.

המצב הזה ממשיך עד למצב שהציעו פשרה לבדואים. מה הפשרה לבדואים אומרת? אני מסתכל על דף פיצויים שבעצם כולכם יכולים לראות אותו באינטרנט.

משה ארנס: מתי זה היה?

טלאל אלקרנאוי: זה היה בהחלטת ממשלה מתאריך 4.8.1976 ע/1. זאת החלטת ממשלה.

הפיצויים הם בעצם במחירים של שנת 1997. מה הפיצויים אומרים? הם חלים על קרקע שנתקיימו בה התנאים, הוגשה בגינה תביעה לפקיד ההסדר ופקיד ההסדר אישר את התביעה, ולא ניתנו בעבר פיצויים בגין קרקע זו לתובע הנוכחי או לכל תובע אחר.

ישנם שני סוגי פיצויים: קרקע נתבעת המוחזקת בפועל- הפיצוי לקרקע מישורית עמוקה הוא 3,000 שקל לדונם; קרקע מישורית רדודה- 2,500 שקל; קרקע הררית- 1,100 שקל. קרקע נתבעת ולא מוחזקת- מדובר על 2,000 שקל, כאן אלו פליטי פנים שפינו אותם בתקופת בן-גוריון והיום אמרו להם תחזרו לקרקע שלכם. בעצם היום מציעים לי, כמשפחה מול משמר הנגב, 8,000 דולר במשמר הנגב, על קרקעות שמעבדים אותן.

קריאת ביניים: מה המסקנה שלך מהמסמך?

טלאל אלקרנאוי: המסמך הזה לא עונה לדרישות הבדואים. הבדואים עד עכשיו לא קנו אותו, יש תביעות וטענות לגבי מה שצריך לתקן בנושא הזה. כמוכן שנוסף לזה כל מיני התכונות של הבית, כל מה שקיים על הקרקע, אם זה אוהל ואם זה צריף ואם זה דברים אחרים- פיצויים מועטים ביותר.

כל הנושא של אכלוס הבדואים לא הגיע להסדר גם ביישובים הקיימים, ויש לי כאן טיוטה- איך התחילו את המהלכים משנת 1962 עד 1964, 1965, 1973, 1975, 1980, 1982, 1984. הנושא הזה לא עלה יפה עד היום הזה, הנושא של אכלוס הבדואים ופתרון הבעיות של הקרקעות של הבדואים.

על איזה קרקעות אנחנו מדברים? מה פתאום בכלל מדברים על קרקעות? כל אחד אומר 600-800 אלף דונם. הבדואים בעצם מדברים היום על תביעה שהוגשה בשנת 1971, בה הבדואים תבעו 1.5 מיליון דונם. ב-450 אלף המדינה לא מכירה בכלל. זה מתחת לשטח, לא מכירים בזה, לא רוצים לדון בזה ולא רוצים לשמוע על זה. מתוך 1.5 מיליון נשארו 1.05 מיליון דונם שהמדינה מכירה בהם. מתוך ה-1.05 מיליון, רק 160 אלף הגיעו להסדר או הופקעו על ידי המדינה במשך כל התקופה. אלה שהגיעו להסדר, הקרקע בעצם לא הייתה שלהם. נשארו כ-890 אלף דונם שעדיין לא הוסדרו. מתוך זה 200 אלף דונם הוסדרו בהוראת מדינה, כלומר הופקעו או נרשמו על שם המדינה, והיתר לא הוסדרו עד היום הזה.

משה ארנס: זה לא בדיוק תואם את המספרים של בן-דוד.

טלאל אלקרנאוי: תואם, תואם. פלוס/מינוס 30 אלף דונם, זה תואם.

טלאל אלקרנאוי: רבותיי, חשוב לי שתדעו שבעיית הקרקעות בנגב היא לב ליבה של הבעיה, ובלי פתרון בעיית הקרקעות לא יפתרו לא בעיות האכלוס ולא יישובים חדשים ולא נפתור את כל המצוקות של הבדואים.

עכשיו יש מצב אבסורדי, יש חוסר אמון בין הבדואים לבין הממסד. חוסר האמון הזה נובע מכמה דברים חשובים שאני אתיחס אליהם-

קריאת ביניים: האבסורד הוא שבבחירות כולם בוחרים ש"ס, זה אבסורד-

מיכאל איתן: ליברמן מיוצג טוב.

טלאל אלקרנאוי: ליברמן קיבל 100 קולות.

טלאל אלקרנאוי: אחת הבעיות של חוסר אמון, היא שעד היום הזה, שלושים שנה אחרי שחלק מהבדואים הגיעו להסדר, טרם נרשמו הקרקעות על שם אותם הבדואים. זו אחת מהבעיות. האם יעלה על הדעת, שיהודי מגיע להסדר עם מדינת ישראל ובמשך שלושים שנה לא ירשמו את הקרקע על שמו? לא קיים דבר כזה.

אחת הבעיות הנוספות של חוסר אמון נובעת מזה שעבדו על הזקנים שלנו. אני מדבר על הסבא שלי ועל הסבים של הרבה מאוד בדואים. מה כתוב בטופס התביעה של ההסדר? תביעת ההסדר ניתנה בצורה כזו שמסתרת מאחוריה

כוונה לא טובה של הממסד. חתמו על מסמך התביעה כאילו שהקרקע הייתה בבעלות הבדואי עד ערב הרכישה- זה פשוט דבר שיוצר-
ראסם תמאיסי: סליחה, רק לעשות סדר, מכיוון וביקשו ממני להיות ככה. אנחנו קבוצת דיון שהמטרה שלה לנסות לגבש איזה שהן נקודות שמאפשרות לצמצם את השטח היהודי-ערבי. כל הדברים האלו, לפחות לי הם ידועים. השאלה היא מה אתה חושב, מהו המסר שלך, שנראה לך שהתבכר'ה כאן צריכים לקחת בחשבון, בכדי להכניס אותו למסמך מסכם, ששני הצדדים, היהודים והערבים, יוכלו ללכת ולהגיד: זה הדעות שלנו, כי אני לא בקיא בהסדר-
האלה אספניולי: הצעה לסדר. אתה אמרת שיש לך מסמכים חדשים ורואים שאתה הכנת עבודה- אז אולי אפשר למקד את הנקודות החשובות במסמך נוסף ולהפיץ אותו.

ראסם תמאיסי: האלה, הצעתך מקובלת.
טלאל אלקרנאוי: קשה לקצר, כי הדברים מאוד חשובים. מה אני ממליץ בשלב הזה כפתרון? (א) צריכה להתקבל היום החלטה של ממשלת ישראל, למרות שלכל הממשלות לא חסר רצון, אבל אין ביצוע. צריכה להתקבל החלטה של הממשלה, תוך הפסקה מוחלטת של הריסות הבתים והקפאה מוחלטת של כל התביעות המשפטיות נגד הבדואים שעומדות ותלויות בבתי המשפט, שהפכו את הבדואים לעבריינים בעלי תיקים פליליים, בגלל שהם מחזיקים בבית שלהם.
 בנושא השני- סכסוך הקרקע- לקבל פתרון חוקתי שאומר 50% קרקע, 50% הסדר כספי הולם.
 ביטול המגבלה על פיצויי קרקע רק מעל 400 דונם. כלומר, היום החוק אומר שמי שיש לו מתחת ל- 400 דונם לא זכאי לקרקע, זכאי רק לכסף. אם יש לי 399 דונם אני לא זכאי לקרקע, אני זכאי רק לכסף.

משה ארנס: סליחה, זה חוק?
טלאל אלקרנאוי: כן.

קריאת ביניים: חוק בהצעה.
טלאל אלקרנאוי: לא, בעצם זה לא חוק, סליחה, זו החלטת ממשלה.

נושא של פיצוי הולם למחוברים. מה זה המחוברים? כשפינו את ימית, אנחנו יודעים שנתנו כסף, כולל פיצוי שקראו לו פיצוי יסוד או פיצוי מייסדים. צריך לתת פיצוי הולם למחוברים, שזה הבתים של הבדואים שקיימים בכפרים הבלתי מוכרים. לא יתכן להציע לבדואי 1,500 שקל או 1,600 שקל או 2,000 שקל על בית שהוא חי בו שבעים, שמונים ומאה שנה.

האלה אספניולי: אתה מסכים לפנות אותם?
טלאל אלקרנאוי: לא, זה במסגרת ההסכם, שכולל פיצוי לפי 50% קרקע ו- 50% הסדר כספי והקמת הכפרים החדשים.

רות גביזון: טלאל, יש היום לבדואים נציגים מוסמכים או שכל אחד מדבר בשם עצמו?
טלאל אלקרנאוי: תראי, הזרם הפוליטי אצל הבדואים הוא מגוון. יש תנועה איסלמית, יש ראשי רשויות ויש ח"כ טלאב א-סאנע. יש זרמים מסוימים, אבל בנושא של הבדואים ובעיית הבדואים תשמעי את השפה הזאת כמעט מכולם.

רות גביזון: לא, יש היום עם מי לדבר? זאת אומרת יש גוף או קבוצה של אנשים שאפשר לשבת איתם ולהגיע איתם להסכמים?

טלאל אלקרנאוי: יש, יש קבוצות-
האלה אספניולי: כולם מדברים אותו דבר.

ראסם תמאיסי: סליחה, אני חושב שהדבר הזה הוא צד קנייני, וכאן אף אחד לא מייצג את השני. בצד התכנוני ובצד הניהולי יש כמובן נציגות של ראשי רשויות, מפלגות וגם עמותות, שפועלים ויכולים לתרום לכל הנושא של הניהול בצורה אחרת. אני עקרונית לא נכנס לצד הקנייני. קרקע שלך- אני אתדיין עליה?

טלאל אלקרנאוי: עכשיו אני ממשיך ואומר אין להפלות-
האלה אספניולי: יש כאן עניין ציבורי-

ראסם תמאיסי: בואו ניתן לטלאל לסיים ואז נפתח את הדיון בצורה מסודרת.
טלאל אלקרנאוי: אין להפלות בין תובע שיושב על קרקע לבין אדם שפונה על ידי הממשל הצבאי.

חלק מהקרקע תהיה חקלאית עם זכויות מים, כדי לאפשר הקמת חוות על קרקע שתירשם על שם התובע במסגרת התכנון ותוכניות המתאר. כלומר, אם אני מחזיק ב- 8,000 דונם ומגיע להסדר, ויצא לי בתוך זה X, יאופשר לי להקים חווה חקלאית מוגדרת, כמו שמאפשרים ל-X שמגיע מרחובות לקבל חווה באזור שוקת.

במסגרת כפרים בלתי מוכרים יש להכיר בשישה-עשר יישובים ולספק להם מגוון שירותי תכנון עירוני-כפרי משולב.

לצד זה, מתן מענק ביסוס למפונים ליישובי קבע, עם ליווי צמוד למשך שנתיים. סליחה, שישה-עשר יישובים? -

משה ארנס:

טלאל אלקרנאוי: שישה-עשר יישובים.

משה ארנס: אני שמעתי מספרים הרבה יותר גדולים משישה-עשר.

טלאל אלקרנאוי: אני מציע בשלב ראשון להכיר בשישה-עשר יישובים מהכפרים הבלתי מוכרים

האלה אספניולי: למה לא בכולם?

טלאל אלקרנאוי: אנחנו גם ריאליסטיים ואנחנו גם מבינים. אנחנו לא יכולים לבוא ולדרוש להכיר

ב-164 נקודות בנגב. זה גם צריך להיות הגיוני, אנחנו הגיוניים, אנחנו גם אנשים שחיים את השטח ומכירים את המצב. כשאני מדבר על שישה-עשר יישובים, בכל יישוב כזה יגורו 4,000-5,000 נפשות, במקום יישוב שיש בו 50 נפשות או 100 נפשות. גם אנחנו הגיוניים וגם אנחנו מכירים את המציאות בשטח.

טלאל אלקרנאוי: יש לאפשר מיידית מתן שירותים מוניציפליים כמרכזי שירותים במסגרת מועצה אזורית לכל היישובים הלא מוכרים, עד שיושלמו כל התהליכים של הסדר ואכלוס.

יש לאפשר בחירות מוניציפליות למועצה האזורית, שתוקם לצורך מתן שירותים מוניציפליים. יש כמובן מסמך שהכנתי ואני אעביר אליכם, אני לא אתייחס אליו. חברים, בגדול הדברים הם קשים וכואבים. אני אומר את זה כאן בפני הפורום הזה ואני אמרתי את זה בכל מקום - אם לא יהיה טיפול נכון בבעיה הזאת, המצב יחמיר והדו-קיום שאנחנו מדברים עליו יתדרדר. אתם שומעים את זה מאדם שהוא באמת מתון, שאיכפת לו מהמערכת ואיכפת לו מהדו-קיום.

ניסיתי בכל הכוח הפוליטי שלי להשפיע על ענייני הבדואים, לא הצלחתי. אף ממשלה בישראל לא ראתה את הבעיה של הבדואים, לא שמאל ולא ימין. כולם ראו אותנו כנקודה על המפה, ולא טיפלו בזה. היחידי, ואני חייב להגיד את זה, היחידי שראה את הבדואים ורצה לטפל בהם היה יצחק רבין ז"ל. אחרים לא ראו את זה, גם הממשלה הנוכחית. אם המצב הזה לא יוסדר, אני רואה שתקום התקוממות עממית בנגב על הקרקעות, ואז יתחילו בעיות; אני לא מציע לאף אחד לגרור את פתרון הבעיה לכיוון הזה, כי אז יהיה אסון. המצב החברתי מתדרדר. מה זה מתדרדר? בעצם הפשע הולך ושולט באוכלוסייה בנגב.

אז אני אומר שהפשע בנגב נובע מייאוש, מחוסר עתיד, אצל הצעירים הבדואים, והולך ומשתלט על היישובים הבדואים בנגב. כולל אפילו, ואמרתי את זה קודם, צעירים שאין להם מה להפסיד, נכנסים לעיר באר-שבע, נוסעים בניגוד לנתיב התנועה כדי לעשות תאונה, להרוג ולהיהרג. זה מצב קטסטרופלי. אני כנבחר ציבור הלכתי עם התנועה האיסלמית לראשות העיר רהט ביחד, בשותפות, מתוך כוונה שאולי התנועה האיסלמית תציל את המצב החברתי ותחזיר צעירים בתשובה. אבל לצערי הרב, גם לתנועה האיסלמית אין את הכוח היום להחזיר בתשובה. בעצם אנשים בורחים מתשובה מחוסר ייאוש. המצב קטסטרופלי. המצב זועק לשמיים ואומר דרשני-

ראסם תמאיסי: תודה טלאל. אני יודע שהנושא כאוב והנושא טעון, המצב גרוע, אבל יש לנו מגבלה שהיא האויב של כולנו, וזה הזמן. אחמד, בואו נעשה דיון בצורה טלגרפית.

אחמד סעדי: אני רציתי להוסיף מספר נקודות, רק אם אפשר.

ראסם תמאיסי: בבקשה.

אחמד סעדי:

נקודה אחת שרציתי לומר - כאקט תכנוני ראשון הייתי אומר שיש להכליל את רוב השטח שבבעלות התושבים הערביים בתוך התוכנית של אותו יישוב. במחקר שעשיתי עם אורן ועם דני רבינוביץ', יצא שיותר ממחצית השטחים שבבעלות התושבים אינם בתחום התכנון, ואני חושב שבכדי לתכנן לגבי אוכלוסייה, הדבר הראשון המתבקש הוא להחיל את התכנון על אותם שטחים שיש לאוכלוסייה.

דבר נוסף, שאני חושב שגם היו בנושא מעין קביעות ממשלה, לא הייתי אומר החלטות, אלא דיונים בתוך הממשלה בשנות החמישים, זה כל הנושא של פיצוי פליטי פנים. אני חושב שלא יתכן לעצום את העיניים. אנשים שרואים את עצמם כפליטים והם היו פליטים. אני לא מדבר על 1948, אני מדבר על אנשים שלאחר שהכפר שלהם הפך להיות חלק ממדינת ישראל פונו משם, ואני חושב שהגיע הזמן, בשנות החמישים בן-גוריון דיבר על זה ואחרים, איכשהו לפצות אותם בשטח או בכל דבר אחר. ואני חושב שיש לפתור את הבעיה הזאת ולא להשאיר אנשים שרואים את עצמם -

מרדכי קרמניצר: יש איזו הערכה מספרית?

אחמד סעדי: כן, בטח. אני אביא לך, אם אתה רוצה, הערכה מספרית מוסמכת לפי מקורות הממשלה.

קריאת ביניים: כל הפליטים במולדתם?

מרדכי קרמניצר: של הקבוצה שהוא מדבר עליה עכשיו.

קריאת ביניים: 350 אלף פליטי פנים.

ראסם תמאיסי: לא, זה מוגזם. זה 15% בערך מהאוכלוסייה. 150 עד 200 אלף מקסימום.

אחמד סעדי: אם אתה רוצה מספר עם משפחות, אני יכול להכין מסמך.

קריאת ביניים: רבע מיליון.

ראסם תמאיסי: לא, אין רבע מיליון. סליחה, יש 150 עד 200 אלף, זו הערכה סבירה מאוד. שוב, אפשר לקרוא כבר בשבוע הבא ספר על הנושא.

אחמד סעדי:

אוקי, אז אני חושב שהנקודה הזאת היא נקודה די מרכזית, ואני חושב שצריך גם לפתור את הנושא. הם עשו דבר נוסף- הייתי אומר שהפקעת קרקעות עדיין נמשכת ויש דרכים נוספות להפקעת קרקעות, ואני חושב שזה קשור בשיח של גאולת האדמה, שצריך לדעת סופסוף לבוא לקיצו. ויש שתי דרכים- אחת- היום בחלק מהכפרים, וזה גם כלול בשטח, יש לאנשים שטחים מחוץ לתכנון ויש גם שטחים של המינהל בתוך הכפר. עכשיו, בשנות השמונים, הטכניקה החדשה היא להגיד לו: אם אתה רוצה, המחיר של המגרש הוא X כסף. אם אתה רוצה את המגרש הזה, אולי יש מישהו בכפר אחר או במקום אחר שרוצה למכור אדמה, תקנה ממנו ואז תעשה את עסקת החליפין. זאת אומרת שהתפיסה הזאת, הדרך של עסקות סיבוביות ודרך ישרה עדיין ממשיכה, ואני חושב שכדאי גם לתת את הדעת על זה. דבר נוסף, שאני חושב שהצגתי אותו קודם ולדעתי הוא דבר חשוב, והמשפטיים יתנו את הדעת על זה- אחד העקרונות הבסיסיים של דמוקרטיה ליברלית הוא חופש הקניין. אני חושב שאנשים שאדמתם הופקעה, הופרה זכות הקניין שלהם ולדעתי יש לשמור או לקדש את זכות הקניין. אף אחד, אני חושב, לא חולם על תפיסה סוציאליסטית, גם לא הידיד שלנו סנדי קדר. אלא שזכות הקניין מביאה לאי שוויון, וכמו שאף אדם לא מתחלק בכסף שלו, כך גם אף אדם לא צריך להתחלק בקרקע שלו. אני חושב שהעיקרון שצריך בעצם לשמור עליו הוא, איך אומרים בעברית? נאה דורש ונאה מקיים. יש בישראל ועדה להשבת רכוש, תביעות נגד בנקים בשוויץ, נגד חברת ג'נרלי האיטלקית וכד'. אני חושב שצריך ליישם גם לגבי האוכלוסייה הערבית את העיקרון- נאה דורש נאה מקיים. מהבחינה הזאת אני גם הולך בעקבות אלי, מתחילים מ- 1948 ולא חוזרים ללפני 1948.

ראסם תמאיסי: תודה, אחמד. יצחק. אחר כך סמי.

יצחק רייטר:

נפתח בכך שאני חושב שהפרזנטציות שהוצגו במשך היום היו מועילות מאוד, משום שהן עוזרות לנו למקד את הדיון שלנו בסוגיות העיקריות. יש לי כאן רשימה ארוכה מאוד של סוגיות משנה, שאליהן אני לא אכנס. אני לא רואה מקום בזמן הקצר שנותר היום להיכנס אליהן, אבל הייתי מציע לאמץ את שיטת העבודה הקודמת בסוגיות האחרות שעסקנו בהן עד כה- להכין נייר קצר עם הצעות פעולה, כדי שנוכל להגיב עליו ולהתייחס אליו. אני מוכן לתרום את הנקודות שאני רשמי בפני, גם מהפרזנטציות וגם מהניירות שהיו לפנינו. אני מסכים עם אלי רכס, על כך שאי אפשר להחזיר את הגלגל לאחור וגם עם אלה שהציגו את הגישה הזאת, אבל יחד עם זאת צריכה להיות לדעתי הכרה בעוולות. הכרה בעוולות יכולה להיות מלווה בתיקון של אותן עוולות שניתן לתקן אותן, שניתנות לתיקון מבלי לזעזע לחלוטין את המערכות שהתקבעו בינתיים, במשך השנים הרבות.

אפשר לעשות תיקון עוולות גם ברמה הקולקטיבית היישובית הכפרית שקשורה בכל יישוב ויישוב מיישובי הערבים, ואפשר לעשות גם תיקון עוולות ברמה האישית לגבי כאלה שהופקעו מהם קרקעות וניתנו להם פיצויים, מגוחכים לדעתי, על פי חוק רכישת מקרקעין ואולי חוקים נוספים שהוצגו פה היום. זה גם סוג של תיקון עוול שאפשר לעשות, אני חושב, עם השלכות כלכליות או תקציביות לא דרמטיות.

הייתי אומר שהמנגנון החשוב ביותר שעלה פה היום זה מנגנון הקצאת הקרקעות, שאפשר להשתמש בו כדי לתקן את העוולות שקשורות ביישובים הערביים. אלי הזכיר את הנושא של תוכניות המתאר, תוכנית מתאר זה עניין בירוקרטי ארוך וממושך ואני הייתי אפילו מתחיל בשלב קודם לתוכנית מתאר כמו תוכנית אב, תוכנית פרוגרמתית שאולי תקבל איזה שהוא מעמד סטטוטורי מסוים לגבי כל יישוב ויישוב ערבי, כאשר צריך לבדוק איך אפשר לרכז עתודות

קרקע שאינן מנוצלות. זאת אומרת שגם אם הן חולטו לטובת המדינה בדרך כזו או אחרת, אבל נמצאות בסביבה, בקרבה של יישובים ערביים קיימים, הן יכולות לשמש לפיתוח של היישובים הערביים הקיימים.

גם שטחים שהם בבעלות של ערבים, אבל לא צורפו לשטחי השיפוט. לרכז את העתודות הללו ולתכנן כל יישוב מחדש עם תוכנית לטווח ארוך בשלבים, שתוכל להביא לידי ניצול טוב יותר של משאבי הקרקע, להוסיף מקורות תעסוקה ולהצביע על רעיונות לפיתוח כלכלי של היישובים הערביים.

כמובן שיש עוד נקודות רבות מאוד ונושאים רבים שלא דנו בהם. אכן נושא הוואקף הוא נושא רגיש ובעייתי. אני חושב שמבחינת היקף המשאבים הוא לא הנושא הקרדינלי, אבל זה אחד הנושאים שנצטרך להציע לגביו הצעות פרגמטיות. מכיוון שזה תחום שעסקתי בו, אני מוכן גם לתרום הצעות מעשיות לנושא הזה. לא להשאיר אותו רק ברמה הרטורית של תביעה לשחרור ואוטונומיה, אלא להציע הצעות מעשיות, שאני חושב שגם המדינה וגם המוסלמים שזה נוגע להם יוכלו לאמץ ולקבל. אבל אולי אני אשאיר את הדיון בסוגיות הספציפיות יותר לשלב אחר.

ראסם תמאיסי: תודה, יצחק. אני מציע שאת הדברים שיש לך תרכז, תכתוב אותם ותעביר אותם לדפנה שתצלם לנו. סמי.

סמי סמוחה: כן, יש לי ארבע נקודות וזה בקצרה. אני חושב שעל שתי נקודות יכולה להיות פה הסכמה, אבל לא בפרטי הפרטים, כי זה תלוי כבר בהצעות הספציפיות. על שתי נקודות יש אי הסכמה ואני חושב שאנחנו נצטרך לטפל גם בשתי הנקודות האחרונות.

אני אתחיל באלה שנראה לי שנוכל להסכים עליהן, וצריכות להיכנס למסמך שאנחנו רוצים להגיע אליו. (1) במצב הנוכחי ולעיתים צריך להשתמש בקרקע כמנגנון ליישוב הסכסוך בין יהודים וערבים בארץ ולהגדיל את השוויון בין יהודים וערבים. זה יעשה על ידי הקצאה של קרקעות ופיצוי של הערבים על קרקעות. אני חושב שעל זה יש הסכמה, זה אחד הדברים החשובים ונדמה לי שיש על זה הסכמה בין כמעט כולנו.

כדי לטפל בבעיה היהודית ערבית צריך מנגנון של הקצאה ופיצוי של ערבים בנושא הזה, בהקשר של שלושה מישורים: מישור אחד זה יישובים ערביים קיימים - יש המון בעיות, בנושא הקרקעות לפיתוח, קונסולידציה של קרקעות, קרקעות שנמצאות מחוץ ליישוב, שצריכים להגדיר. זה מישור אחד. המישור השני זה יישובים לא מוכרים, שזו בעיה עוד יותר חמורה. המישור השלישי זה פליטי הפנים - בהחלט ישנן תביעות לחזור ולשקם כפרים הרוסים וכו', זו למעשה זכות לקרקע ולהתיישבות. עכשיו, אני חושב שככל שניכנס יותר לפרטים יתגלו חילוקי דעות יותר עמוקים, אם כי בגדול נוכל להסכים איכשהו על העיקרון עצמו ועל יישומו באופן כללי.

הנקודה השנייה שלדעתי גם כן יש הסכמה עליה, היא שיתוף וייצוג של הערבים בנושא הזה, בין אם זה שיתוף ערבים בועדות תכנון ובינוי, שיתוף וייצוג ערבים במינהל מקרקעי ישראל; בין אם זה שצריך החלטות שיתקבלו לא יהיו חד צדדיות, אלא מתוך דיאלוג וכדי להגיע להסכמה, על ידי משא ומתן וכו'. מאוד חשוב שזה יהיה. גם ההקצאה עצמה והפיצול, צריכים להיות איכשהו במשא ומתן ולא בכפייה, כפי שזה נעשה.

אלה שתי הנקודות שצריכות להיות במסמך ונראה שנוכל להגיע אליהן. יש שתי נקודות אחרות, עליהן לדעתי יהיה קשה מאוד להגיע להסכמה והן מאוד רלבנטיות, וזה לגבי גופים לא ממלכתיים שמטפלים בנושא הקרקעות, בתכנון, ביישוב וכו'. הכוונה היא לסוכנות היהודית, שלמעשה בידה כל הנושא של תכנון יישובים, יישוב והתיישבות, ויש פה בעיה חמורה. איך הסוכנות היהודית, במקום משרד הפנים שזה צריך להיות התפקיד שלו בין השאר, ממונה על כל העסק הזה. השאלה היא האם לא צריך לאזרח את העסק הזה. אי אפשר להשאיר את הנושא הזה של תכנון ושל התיישבות בידי הסוכנות היהודית, כאשר האובייקט כאן זה הערבים ובכלל המדינה. אולי הגיע הזמן לבטל-

קריאת ביניים: גם יהודים, גם יהודים.

סמי סמוחה: גם לגבי יהודים, בסדר. אני אומר השאלה היא, וזה קשור עם כל העניין הזה -

האלה אספניולי: לא הבנתי, הגיע הזמן לבטל את מה? את מעמד הסוכנות?

סמי סמוחה: לקחת ממנה את הסמכויות האלה, להעביר אותן למדינה, שהמדינה תפסיק להאציל את הסמכויות האלה לגופים לא ממלכתיים.

ראסם תמאיסי: דרך אגב, סמי, רק מילה אינפורמטיבית. הסוכנות לבדה לא יכולה לקחת קרקע, אלא באישור שהיא מקבלת מהמינהל בהרשאה לתכנון ופיתוח. היא לא יכולה לאשר.

סמי סמוחה: זה מה שאני אומר, אבל המינהל נותן לה. זו המציאות.

ראסם תמאיסי: אז הבעיה היא שהמינהל-

סמי סמוחה: המצב היום הוא שהיא מטפלת, אז את זה צריך לבטל.

ראסם תמאיסי: בסדר, אוקי.

סמי סמוחה: זה מה שאני אומר.

מיכאל איתן: צריכים לקבוע כללים איך-

סמי סמוחה: זו בעיה ציבורית רחבה, היהודים לא כל כך ידעו מהעניין הזה. בעיה עוד יותר רגישה שקשורה מיד עם זה, היא כמובן הקרן הקיימת שיש בידה בעלות עצומה על קרקעות. השאלה היא, שוב, כמה מגיע לה, אם רוצים שהיא תיפרד, כמו שדיבר על זה קודם סנדי. כמה קרקעות באמת יהיו לה, 2.5 מיליון דונם.

ראסם תמאיסי: חמש-

סמי סמוחה: חמישה מיליון יש לה?

ראסם תמאיסי: לא, 500 אלף דונם, 450 אלף דונם, זה מה שיש לה. זה מה שיש לה לפני הקמת מדינת ישראל.

סמי סמוחה: והוא דיבר על מתי? עכשיו הוא דיבר על 2.5 מיליון.

קריאת ביניים: 13%, אני יודע-

סמי סמוחה: אז אני אומר, השאלה הזאת, ביחס למעמדה של הקרן הקיימת ומעמדה של הסוכנות היהודית-

רות גביון: המיליון השני לא עבר, עאדל, המיליון השני כנראה לא עבר.

ראסם תמאיסי: עאדל, ידידי, קרן קיימת לישראל פועלת מזכותו של העם היהודי, ואומרים שזה וואקף. הוואקף של העם היהודי זה בעצם 450 אלף דונם. טוב, זה נתון.

סמי סמוחה: אז גם העובדות לא כל כך ברורות-

ראסם תמאיסי: הפרשנות של העובדות.

סמי סמוחה:

מדברים על העובדות, כמה יש לה. טוב, אז אני אומר שזאת היא בעיה מאוד רגישה, אני מקווה שאולי נוכל להגיע להסכמה גם על זה, אני לא בטוח, כי ככל שנעמיק בזה ההשקפות האידיאולוגיות והפוליטיות מאוד חשובות. הבעיה האחרונה שהיא הכי מורכבת, זה לגבי מה אנחנו חושבים לגבי מקומו של העבר, כי כולנו מסכימים על ההווה ועל העתיד, אין בעיה עם זה. מה מקומו של העבר במסמך שאנחנו רוצים לכתוב, וזאת היא בעיה חריפה מאוד. פה אומרים, כמו איציק: בואו נכיר בעוול וכל זה.

רבותיי, הנרטיב היהודי והנרטיב הערבי בנושא הזה, זה שני עולמות, והיום לא שמעתי את הנרטיב היהודי. היום לא הוצג בכלל הנרטיב היהודי. היה פה מישהו, עוזי, שקצת גמגם. אני מוכן להגיד במילה אחת מה זה הנרטיב היהודי בנושא הזה, לפיו הדברים נראים לגמרי שונים בכל הנושא הזה.

קמה מדינה יהודית שחלמו עליה אלפיים שנה, המדינה הזאת עשתה קונסולידציה של הכוח היהודי, בשביל להציל יהודים. הערבים כל הזמן רצו להשמיד את היהודים, עשו את כל מה שביכולתם למנוע את זה. אז הם רוצים פרס אחרי זה, אחרי שהם ניסו לעשות הכל בשביל למנוע את הריבונות היהודית וכל זה? ברור שבמצב כזה הם הפסידו במלחמה והם חלק מהאויב.

עכשיו אני אגיד את זה באופן קצת סוציולוגי ואעשה צעד יותר רחוק. אם המדינה לא הייתה עושה את הצעדים שהיא עשתה, את כל הדברים האלה, היא לא הייתה יכולה לא רק להבטיח את אופייה היהודי של המדינה, אלא גם לא את ביטחונה. כי מה נעשה בכל נושא הקרקעות? זה דה-טריטוריאליזציה של המיעוט הערבי, נכון? לשבור את הרציפות הטריטוריאלית, שיהיו כמה שפחות קרקעות בידי הערבים. כי אילו לא הייתה המדינה עושה את זה, הייתה סכנה מבחינת המדינה, מבחינת הציבור היהודי, שתהיה תנועת אירדנטה פה, שהערבים פה ימנעו את מימושו של הרעיון היהודי והציוני של התיישבות וכו'. בשביל זה קמה המדינה. זה כמו חוק השבות, בוא נגיד את זה ככה, וגם שלמותה של המדינה. אז יש פה נרטיב. הנרטיבים של שני הצדדים פה מקוטבים לחלוטין, אז העניין הזה, אם אתה תכיר או לא תכיר בעוול, זה חלק קטן בתוך התפיסה הכללית הזאת.

בכל הדיונים האלה, שניהלנו עד עכשיו, היה ברור לחלוטין שפה יש דפוס של שני שיחים נפרדים פה, שהולכים כל הזמן במקביל: שיח ציוני יהודי, ליברלי במידה מסוימת, ושיח ערבי פלשתיני, כמובן לא ציוני ואפילו אנטי ציוני וכו'; כשכל אחד יש את ההנחות שלו ואת התפיסות שלו.

קריאת ביניים: זה-

סמי סמוחה:

לא בטוח. לפעמים ליברליים ולפעמים לא ליברליים במובן הזה של קולקטיביזם. רגע, זה לא משנה הפרטים, יש פה שני שיחים נפרדים שונים, זה ברור לחלוטין, ואין הסכמה עליהם. אני חושב שעל זה אנחנו לא נסתדר, לא תהיה לנו דרך לעשות את זה, ולכן אני לא מציע להכיר בעוול של העבר, כי מיד יבואו היהודים ויגידו: מה עוול, ומה אתם עשיתם ואיך אתם התנהגתם. אין לזה סוף. אני חושב שבנקודה הזאת אולי נצטרך לגעת באיזו שהיא צורה, אבל אני לא יודע איך עושים את זה, זה קשה מאוד. אולי צריך לנסות, אבל זה צריך להיות על השולחן כך שנדבר על זה בצורה גלויה, ולא שכל אחד כל פעם ידבר על משהו עם השיח שלו.

חוץ מזה, אפילו כשנגיע למשהו, זה כל כך כללי, ערטילאי ומימי, כי ברגע שזה יהיה יותר ספציפי, אין לך את הציבורים מאחוריך. אתה הרי צריך לצאת מפה בשביל לקבל את ההסכמה של הציבור. שום ציבור יהודי לא יקבל את זה- אז הערבים לא יקבלו את זה. אני חושב שזו ברכה לבטלה. הנקודה האחרונה- אני לא מאמין שנגיע להסכמה עליה ולכן כדאי להתעלם ממנה.

ראסם תמאיסי: תודה, סמי. כאמל, בבקשה.

כאמל ריאן:

אני מקבל מה שהציג יצחק, אני מעריך מאוד מה שאמר, הוא התבטא בצורה ברורה ואמר שצריך להכיר בעוולות. סמי, אנחנו לא מדברים, כך הבנתי גם מיצחק, על העוולות מ-1948. הוא דיבר על העוולות הנוגעות לערבים- מאז קום המדינה.

רות גביון:

כאמל ריאן:

מאז קום המדינה ועד היום. הוא לא מסכים שגם היום, מדיניות ההתיישבות היהודית על האדמות הערביות תימשך באותה צורה שהייתה מקום המדינה. כך אני הבנתי אותו, ואם כך הוא התכוון אני מצדיק אותו. עכשיו, אני חושב שצריך לפרק את זה לכמה קטיגוריות, כי אם אנחנו מפרקים את נושא הפליטים, עניין שאני לא מאמין שתהיה עליו הסכמה, נוכל לשים את זה בצד.

עניין הפליטים הפנימיים- יכול להיות שנמצא איזו השוואה, אבל אנחנו לא רוצים לטשטש את נושא הקרקעות של האוכלוסייה הערבית במדינת ישראל מאז קום המדינה ועד היום. אני הספקתי לאסוף 11 חוקים שהזכרתי אותם בנייר שהגשתי, ולפי מיטב ידיעתי יש 37 חוקים להפקעת הקרקעות. אני מדבר על הקרקעות בתוך תחום שיפוט היישובים הערביים, אני מדבר על הקרקעות שהופקעו לבעלים שנמצאים עדיין בחיים מחוץ לתחומי השיפוט, עוולות כאלה צריך לתקן.

אני אתן לך דוגמא. מישהו מהכפר שאני טיפלתי בו בבית המשפט, זכה בבית המשפט במה שנקרא ערך רכישה, כך שיקבל 40 דונם. פניתי למינהל: תנו לו את ה-40 דונם כמימוש זכויות, מה שנקרא מימוש זכויות במינהל. אמרו אנחנו מוכנים לתת לו את ה-40 דונם האלה במקביל לחצי דונם בנייה בתוך הכפר. בדיוק ככה.

משה ארנס:

כאמל ריאן:

תמורת, כן, תמורת חצי דונם בנייה בתוך הכפר. זאת אומרת שאותם חוקים לא השתנו ואותה תפיסת עולם עדיין קיימת ואותן עוולות עדיין קיימות, לכן אנחנו חייבים לפרק את העניינים האלו ולא לטשטש את נושא הקרקעות. אני אגיד לך, אני מוכן לוותר על וילה ואבא שלי מוכן לוותר על רמת חיים גבוהה. אבל לעולם הוא לא יוותר על הקרקע שלו, שהוא עובר לידה והיא מופקעת והוא לא יכול להיכנס אליה. לעולם אני לא אוכל לוותר, גם הבן שלי לא יוכל לוותר על זה. אני יכול לוותר על תכנון טוב.

קריאת ביניים: למה?

כאמל ריאן:

למה? כי זה שלי וזה של אבא שלי. אני לא מדבר על בעיה לאומית, אני לא מדבר על בעיית הסכסוך הלאומי בין הערבים והיהודים, בין פלשתין לבין ישראל. אני מדבר על הצרכים החיוניים של הפרט בתוך היישוב, כי זה שלי ואתה, לא אתה, מישהו, השכן, גנב את זה. על זה אני מדבר.

האלה אספניולי: על הקניין, על זכות הקניין.

כאמל ריאן: על הקניין, על הבעלות אני מדבר. לכן צריך לפרק את זה לבעלות-

הוואקף- אני חושב שבשביל זה צריך דיון בנפרד, לא כמו שמציגים אותו. זה לא עניין של מסגדים מוכללים או בתי קברות שפוגעים בהם, זה נושא כבד. יש אדמות של הקדש מוסלמי. רק במדינת ישראל ההקדש המוסלמי הוא לא בידי הבעלים האמיתיים שלו, שהם המוסלמים, וזה מתבטא במנוף כלכלי לא-

כאמל ריאן:

ראסם תמאיסי: צריך להציע מנגנונים שמאפשרים ניהול הקרקעות האלו באופן שיתרמו לקהילה. עאדל, בבקשה.

עאדל מנאע:

טוב, אני גם אנסה להיות קצר וככה ברוח הסיכום, כי אנחנו לקראת הסוף. אנחנו אולי פשוט צריכים להזכיר לעצמנו תמיד, כשאנחנו דנים בנושא קרקע למשל, שיש חפיפה כל הזמן בין הנושא של טיפול בקרקע והקצאת משאבים וכו' עם הנושא של ההעדפה המתקנת ועם הנושא של ייצוג וכו'.

נזכור את זה תמיד, שבסופו של דבר אנחנו הולכים לכתוב אמנה לאומית, ואיפה שיש את החפיפות האלה אנחנו לא נכתוב את זה חמש פעמים. אני מצטרף כאן להצעה של איציק, שנקים ועדה מצומצמת של שניים-שלושה אנשים, שאני כבר מציע שראסם יהיה בה ואם איציק רוצה להיות בועדה אז גם הוא יצטרף. שלישי מתוך אלה שכתבו, אני מציע שטלאל, בגלל האקוטיות של בעיית הבדואים, גם יהיה בועדה הזאת, פשוט כדי לקדם את הנושא, כי אנחנו לא נוכל לחזור לנושא הזה, בלינו מספיק בדיון ואני לא חושב שנוכל לחדש.

משה ארנס:

עאדל מנאע:

מתוך הניירות והשיח, מה שאמרנו כאן, הועדה תכתוב הצעה מצומצמת של שניים-שלושה עמודים, שתוכל להיות חלק מהאמנה הלאומית. יחלקו אותה בין החברים לדיון, אבל לדיון שכבר יהיה מצומצם-

ראסם תמאיסי:

רות גביון:

לפני שאנחנו סוגרים, רותי. אני קרועה, מפני שבדרך כלל אני מאוד רוצה שנתקדם ושנגיע כבר לסוף הדרך, ואני קצרת רוח בייחוד כשהנושאים הם כל כך דוחקים. מצד שני, התחושה שלי, לא רק לגבי הדברים הנכוחים שאמר סמי אלא גם בגלל מאפיינים אחרים של הנושא שעלה היום, היא שאנחנו לא בשלים לקיצורי דרך.

אני רוצה להציע פה הצעה מחולקת. אני באמת השתכנעתי מהדיון בנושא הבדואים, שקודם כל על הבעיה כבר יודעים לא מעט, חשבו עליה (אולי אין מספיק נכונות) ושהיא מאוד דוחקת. אני באופן אישי הייתי שמחה לראות איזו שהיא דחיפה שלנו באופן פרטי, לא קולקטיבי, שתעיר את מקבלי ההחלטות.

אני שמחה שיושב אתנו כאן מי שיכול לעשות את זה בצורה מוסמכת, כי הדבר הזה דורש פתרון. אני חושבת שנאמרו כאן דברים חשובים ושכדאי לא לחכות עם הבעיה הזאת לאמנה שלנו, אלא באמת לתת תחושה שהבעיה הזאת גבוהה על סדר היום שלנו ושהיא צריכה לקבל את הטיפול שהיא צריכה לקבל. נראה לי, שזה אינטרס של הנגב ואינטרס של יהודי ישראל, ואני חושבת שפה אין לנו בעיה וצריך לצאת לדרך בעניין הזה.

קריאת ביניים:

רות גביון:

אני מודאגת גם ברמה הזאת וגם ברמה השניה היותר רחבה, מנקודה אחת שהיא נקודה מבנית ואני רוצה להעמיד אותה פה על השולחן, מפני שהיא לפי דעתי נקודה קריטית לכל המאמץ שלנו. אנחנו מדברים פה על קונפליקט היסטורי בין שתי ישויות לאומיות, שיש לו השלכות קשות ברמת הפרטים וברמת הקיבוצים הלאומיים. אני שומעת את החברים הערביים סביב השולחן הזה אומרים באופן חד משמעי, שאני מבינה אותו, שיש הפרדה בין רמת הטיפול הסמלי לייצוגי תכנוני קהילתי, שיהיה בשיח בין שתי הקהילות, ובין הרמה הפרטנית שחייבת להידון ברמה הפרטית ולא יהיה לה סיום, אלא אם יוכרו זכויות הקניין.

אני מקווה שאתם שומעים- כולכם אומרים: אנחנו ריאליים ואנחנו מבינים שאי אפשר להחזיר, ומצד שני אתם אומרים את הדבר הזה, שאני נורא מבינה אותו מבחינה רגשית. אני לא יודעת איך אפשר לפתור אותו, אבל אתם מוכרחים להבין שמבחינת הניסיון להגיע באמת לדף חדש או לפתיחה או ליחסים, זאת אמירה שהיא מבחינתנו קשה ביותר. מפני שכשאנחנו אומרים שאת הפליטים אנחנו נשאר בצד, כי אנחנו לא יכולים לפתור אותם, אבל נסגור את השאר אז למעשה אנחנו לא יכולים לסגור את השאר, כי אם אנחנו לא סוגרים את הפליטים לא סגרנו, ואם לא סגרנו אז מה עשינו?

יש פה מלכוד, ששני הצדדים וכל אחד מאתנו באופן פרטי חיים בתוכו, ואני מרגישה פה קשה, מפני שלי אין ספק שבדיאלוג הזה אנחנו היא הקבוצה שנהנתה ואתם זו הקבוצה שניזוקה. אני לא רוצה להיכנס לשאלה האם זה ניתן להצדקה או לא ניתן להצדקה, אני מסכימה שזאת שאלה שאנחנו לא צריכים ויכולים לדבר בה כאן. אני יהודיה ציונית וחושבת שאפשר להצדיק חלקים מהדבר הזה, אבל זאת לא הנקודה שלי.

הנקודה שלי היא שאם אנחנו רוצים ללכת על הסכמה, אם אנחנו לא מוכנים איכשהו לסגור את הדבר הזה בצורה מתקבלת על הדעת, קשה יהיה לנהל את הדיאלוג. אם כל הדברים הפרטניים האלה יישארו פתוחים, אז אי אפשר לסגור,

ואני חושבת שפה צריכה להיות עבודה גם אישית וגם קבוצתית אצל שני הצדדים.

אני לא חושבת שאנחנו כקבוצה יותר בשלים ללכת לפיוסים ולויתורים שנדרשים בתהליך הזה מאשר הקבוצה השניה, יש לנו פה עוד הרבה עבודה לעשות וניתן לה את הזמן, אבל אנחנו צריכים לדעת שאנחנו צריכים לעשות אותה, כי אנחנו לא נתקדם אחרת.

ראסם תמאיסי: תודה רבה. מכיוון ואני מבקש לסכם, אז אני רק רוצה הערה לרותי.
מרדכי קרמניצר: רק לפני זה נקודה עובדתית. הממשלה עוסקת בנושא הבדואים והקימו צוות לעניין הזה.

טלאל אלקרנאוי: אני מלווה את זה ואני מכיר את זה, וחבל על הזמן שלהם, אני גם אומר את זה לפרוטוקול. וילנאי חבר שלי- אבל מי שמזיז את הדברים בשטח זה הפקידות. הממשלות בישראל לא מסוגלות להזיז את הדברים. הנושא הוא נושא בוער, כדאי לנו-

רות גביזון: השאלה אם השרים מבינים שהפקידות עושה עבודה לא טובה, זאת שאלה מעניינת.

טלאל אלקרנאוי: צריך שהרחוב הישראלי יבין שהבעיה בוערת וזועקת לשמיים. המינהל, לדוגמא, בנושא הפשרות- כשאני ואתה מסוכסכים, אנחנו עושים פשרה, עושים בורות, נכון? שמקובלת עלי ומקובלת עליך. לא שאתה בונה לעצמך בורות שתקבע פשרות שאתה רוצה. אבל זה מה שקורה במינהל. המינהל קובע לעצמו ועדות פשרות שהוא ממנה אותם.

ראסם תמאיסי: רותי, בקשר לנושא, אני עכשיו מדבר כערבי גאה, פלשתיני, זאת אומרת בכל הקריטריונים שמקבילים, כליברלי שחושב בצורה של העתיד- אנחנו כקבוצה יכולים להציע קריטריונים, אבל אנחנו לא יכולים לחייב בעלי קניינים. זאת אומרת מה שהציע טלאל- הצעה שאומרת פשרות של 50% קרקע ו- 50% בתמורה כספית שמאפשרת הסדר. זו הצעה של קריטריונים. כמו שעשו בהסכם השלום עם מצרים ואמרו שנותנים 20% לאלה שהיו להם זכויות על קרקע ו- 5 דונם לקרקע חקלאית- קבעו קריטריון והתחילו לתת לאנשים. אנחנו יכולים לחשוב לעשות את הדברים האלו, אבל לבוא במקום מישהו ולעשות במקומו את ההסדר הנקודתי- אני לא חושב שאנחנו צריכים להתיימר. אנחנו לא באים לעשות במקום, התפקיד שלנו הוא לייצר את האקלים ואת הנסיבותיות והעקרונות להסדרת הנושא הזה.

יצחק רייטר: השאלה היא אחרת. השאלה היא האם מול ההכרה בעוולות והנכונות ללכת לתיקון עוולות, אתם מוכנים להשלמה עם, בוא נאמר, המתאר הכללי של המציאות החדשה שנוצרה אחרי 1948. זאת השאלה.

קריאת ביניים: מה אתה רואה? -

יצחק רייטר: היא צריכה להיאמר. אם היא לא תיאמר, אז גם אי אפשר יהיה להתקדם בנושא.

ראסם תמאיסי: יצחק, ידידי, אני לא מציע-

משה ארנס: אני חושב, תסלחו לי, שאנחנו פה קצת יותר מדי יומרניים.

ראסם תמאיסי: נכון.

משה ארנס: אף אחד מאתנו, היהודים, לא יכול לדבר פה בשם העם היהודי, שאנחנו נתקן עוולות או אנחנו לא נתקן. אף אחד מהערבים פה לא יכולים לדבר בשם הערבים או העם הפלשתינאי. לא כדאי לנסות לכוון את היעדים שלנו כל כך גבוה. אם נתרום משהו לפתרון הבעיה של הקרקעות של הבדואים, עשינו הרבה מאוד בדבר האקוטי ביותר.

ראסם תמאיסי: אני חושב שזה מילים-

משה ארנס: קודם כל- קודם כל. First things first, את מכירה את זה? -

כאמל ריאן: רק הערה. יצחק, למה אני מודאג? שלשום או לפני יומיים קראתי ב"ידיעות" שמפעל הפיס רוצה להקצות את חלוקת התקציב שלו, ובפעם הראשונה הוא שם את הסעיף של יוצאי צבא. זאת אומרת אנחנו גם-

ראסם תמאיסי: ברגרסיה.

כאמל ריאן: כן. פעם ראשונה מכניסים את האלמנט הזה. אנחנו הולכים על העדפה מתקנת ואני רואה שמפעל הפיס-

האלה אספניולי: אני מכירה את הסיפור, זה נעשה נגד החרדים.

כאמל ריאן: כי החרדים יש להם את הש"סניקים שלהם-

ראסם תמאיסי: כאמל, תרשה לי לסכם. האמת היא שיש עוד הרבה נושאים ואני מסכים אתך, משה, שאנחנו לא צריכים להיות יומרניים, אנחנו לא יכולים לעשות את זה. זה תהליך, זה מה שנקרא הסתגלות. אנחנו צריכים לייצר מעין מנגנונים לאלה שרוצים לקבל החלטות, להגיד להם: שימו לב לנקודה מסוימת, למשל הזנה

והמושבים שמתקבלים מרמת השטח לרמת העל. יש ממשלה שנקראת באר-שבע ויש ממשלת ירושלים, ביניהם קיים נתק ואני יכול להגיד הרבה דברים על זה, כי אני מעורב בזה ויש לי נתונים.

עכשיו, המטרה שלנו היא המסמך. אני חושב שהרעיון שלך, עאדל, לנסות להיכנס לסוגיה הזאת, לכנס שלושה אנשים - ראסם, טלאל ואיציק, שישבו ויכנסו איזה מסמך עם נקודות, כשהם מתחשבים בחפיפות שקיימות עם נושאים אחרים, הוא נכון. מסמך שמתמקד בנושא של הטריטוריה, מה שקוראים אדם ואדמה, להציע לכם לעשות דיון- הדבר הזה נעשה. אני חושב שיש נושאים שלא עלינו עליהם, כמו הנושא של הערים המעורבות- כל מה שקשור בשכונות שם, הקשיים הטריטוריאליים למגורים, זה לא פחות מדאיג מהנושא של האוכלוסייה הערבית הבדואית שנמצאת בדרום.

זה בעיה מתקתקת והיום יש הפגנה של הציבור הערבי, נציגי הציבור הערבי ביפו על מה שקורה בכל ההקשר הזה. זו בעיה.

שימו לב לנקודה הזאת. כביש מס' 6 - במקום לפתור את הבעיה, שמדובר על כמה? 2,000 דונם. 2,000 דונם קרקע מול קרקע ולפתור את הבעיה, זה קל. במקום הם מייצרים מעין מנגנונים שמלבים יצרים, שפותחים את כל האווירה הזאת של תחומי שיפוט.

נקודה נוספת- ועדה ממשלתית היום דנה, לפני כמה ימים, ומגיעה למספר כזה- שימו לב- 22,000 מבנים לא חוקיים ביישובים הערביים. זאת אומרת זה מספר אדיר, מדובר כאן בדו"ח 1992 בנושא מבנים לא חוקיים על פי ההגדרה כאן, במחוז הצפון.

אחרי ועדת קוברסקי שהייתה ב- 1976, ועדת מרקוביץ שהייתה ב- 1986 וכל מה שקשור, הם מנסים להקים מערך מאוד גדול שמבזבז הרבה כספי ציבור בכדי לנהל את הויכוח. אנחנו אומרים כל הזמן בואו תעשו תכנון אחר. אם אתם עושים את התכנון אחר, אז הכפרים הלא מוכרים כבר לא קיימים, הבנייה הלא חוקית לא קיימת. זאת אומרת התפקיד שלנו כאן צריך להיות לנסות לתת קריטריונים ותשומת לב למקבלי ההחלטות-

עכשיו, אני סיכמתי בנושא הזה. שנקיים דיון פנימי, נקבע ישיבה ונכין נייר. תודה.